

KUR'AN'A GÖRE EDEP

Mahmut Sami DELEN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Abdülmecit OKCU
2017
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Mahmut Sami DELEN

KUR'AN'A GÖRE EDEP

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Abdülmecit OKCU**

ERZURUM-2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

...../...../20....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "KUR'AN'A GÖRE EDEP" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[Tarih ve İmza]

[Mahmut Sami DELEN]

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Abdülmecit OKCU danışmanlığında, Mahmut Sami DELEN tarafından hazırlanan bu çalışma 13/10/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Abdülmecit OKCU

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şehmus DEMİR

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 13 / 10 / 2017

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA EDEPLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ETİMOLOJİK AÇIDAN EDEP	4
1.2. ISTİLAHİ AÇIDAN EDEP	7
1.3. KUR'AN'DA EDEPLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	9
1.3.1. İffet (العِفَّة)	9
1.3.2. Hayâ (الحَيَاء)	12
1.3.3. Tevazu (التواضع)	13
1.3.4. Takvâ (التقوى)	16
1.3.5. Hilm (الحلم).....	18
1.3.6. Huşû (الخشوع)	21
1.3.7. Hudû (الخضوع)	22
1.3.8. İhbat (الاخبات)	23
1.3.9. Secde (السجدة)	24
1.3.10. Hevn (الهون)	25
1.3.11. Tezellül (التذلل)	26
1.3.12. Kunût (القنوت).....	28
1.1.13. Tadarrû (التضرع)	29
1.3.14. İtaat (الإطاعة)	30

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ AÇIDAN EDEP

2.1. ALLAH'A KARŞI EDEP	33
2.1.1. Allah'a YakarıŖta (Duada) Edep	36
2.1.2. İbadetleri Yerine Getirmede Edep	43
2.1.3. Allah'ın Yarattıklarına Karşı Edep	46
2.2. ALLAH'IN ŞEAİRİNE KARŞI EDEP	51
2.2.1. Allah'ın Kitabına (Kur'an-ı Kerim'e) Karşı Edep	52
2.2.2. Allah'ın Evine (Kâbe) Karşı Edep	53
2.2.3. Camiler ve Mescitlere Karşı Edep	55
2.2.4. Hacca Karşı Edep	57
2.3. PEYGAMBERLERE KARŞI EDEP	58
2.3.1. Kur'an'da Hz. Peygambere Edep	60
2.3.1.1. Hz. Peygamber'e Eziyet Edilmemesi	62
2.3.1.2. Hz. Peygamber'e Saygıda Kusur Edilmemesi	63
2.3.1.3. Hz. Peygamber'e Hitap Şekline Dikkat Edilmesi	64
2.3.1.4. Hz. Peygamber'in Davetine İcabet Zorunluluğu	64
2.3.2. Ashab'a Karşı Edep	65
2.3.3. Ehl-i Beyt'e Karşı Edep	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ İLİŞKİLER AÇISINDAN EDEP

3.1. ÖZEL (BİREBİR) İLİŞKİLERDE EDEP	70
3.2. KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİNDE EDEP	71
3.3. EBEVEYN-EVLAD İLİŞKİLERİNDE EDEP	73
3.3.1. Anne- Babanın Uyması Gereken Edepler	73
3.3.2. Çocukların Uyması Gereken Edepler	74
3.4. ÖĞETMEN-ÖĞRENCİ İLİŞKİLERİNDE EDEP	75
3.4.1. Öğretmenin Takınması Gereken Edepler	76
3.4.2. Öğrencinin Takınması Gereken Edepler	78
3.5. YÖNETİCİ-YÖNETİLEN İLİŞKİLERİNDE EDEP	79
3.5.1. Yönetilenlerin Uyması Gereken Edepler	80

3.5.2. Yönetenlerin Uyması Gereken Edepler.....	81
3.6. TOPLUMSAL İLİŞKİLERDE EDEP	83
3.6.1. Selamlaşmada Edep.....	83
3.6.2. Komşuluk İlişkilerinde Edep.....	84
3.6.3. Konuşma Âdabı.....	85
3.6.4. Fakirlerle İlişkilerde Edep	86
3.6.5. Misafirlik ve Misafirlikte Edep	88
3.3.6. Toplantı ve Meclis Âdabı	90
3.6.7. Gayr-i Müslimlerle İlişkilerde Edep.....	91
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	95
ÖZGEÇMİŞ.....	101

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'A GÖRE EDEP

Mahmut Sami Delen

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdülmecit OKCU

2017, 101 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Abdülmecit OKCU

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Kur'an, insanlara, dünya ve ahiret mutluluğuna erişebilmeleri için yol gösteren ve birbirleriyle olan ilişkilerinde müslümanların uymaları gereken esasları belirten ilahi bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim, beşeri ilişkilerin gerekli kıldığı tüm ahlâk esaslarını, kendi tabiriyle: “yaş ve kuru, her şeyi” içerdiğini bildirmektedir. Sosyal bir varlık ve mükellef olan insanın, Allah'a, peygamberlere, mukaddesata, diğer bütün mahlûkata karşı takınması gereken ahlâki ilkeler, yerine getirmesi gereken sorumluluklar açıkça bildirilmiştir. Baştan sona ahlâk dini olan İslamiyette, önemli bir yer teşkil eden “edep” kavramını hem etimolojik ve ıstılahi açıdan, hem de Kur'an'da nasıl bir karşılığı olduğunu belirlemek açısından izah etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Edep, Ahlâk, Kur'an.

ABSTRACT

MASTER THESIS

ACCORDING TO THE QUR'AN DECENCY

Mahmut Sami DELEN

Advisor: Prof. Dr. Abdülmecit OKÇU

2017, Page: 101

Jury: Prof. Dr. Abdülmecit OKCU
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Prof. Dr. ehms DEMR

Qur'an, people, pointing the way to reach the world and the hereafter happiness and a divine book stating the principles to be respected by the Muslims in their relations with each other. The Holy Qur'an, allas required by the principles of morality and human relations, in his words, "wet and dry, everything" reveals that it contains. The man is a social being and taxpayers, God, prophets, sacred to all other beings must assumption against moral principles, responsibilities to be fulfilled are clearly communicated. From beginning to end religious morality that Islam, which constitutes an important place in "decency" concept from both semantics, both in terms of how we try to explain thatthere is a provision inthe Qur'an to describe.

Key Words: Decency, Morality, Qur'an

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.y.	: Adı geçen yer
a.y.	: Aynı yer
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn, bin
Bkz./bkz	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
Çev.	: Çeviren, Çevirenler
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Md.	: Madde
r.a.	: Radiyellahu anh
s.	: Sayfa
(sav.)	: Sallallahu aleyhi vesellem
S.	: Sayı
SDÜ.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme eden
Thk.	: Tahkik eden
Tsz.	: Tarihsiz
Yay.	: Yayınları
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
Vs.	: Ve sair

ÖNSÖZ

Yüce Allah insanı en güzel şekilde yaratmış, iyiyi ve güzeli ayırt edebilmesi için ona akıl bahşetmiş, mukaddes kitaplar ve bu kitapları açıklayacak peygamberler göndermiştir. Kur'an-ı Kerim'de insanoğlunun en mükemmel şekilde yaratıldığı bildirilirken haddi aştığı takdirde hayvanlardan daha aşağı seviyelere düşebileceği ikazı da yapılmıştır.

Nitekim A'raf Suresi 179. Ayet-i Kerimesinde *“Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.”* buyrulurken, bütün azalarını yaratılışına aykırı olarak kullanan insanın, yaratılıştan gelen amaçlarından sapmayan hayvandan daha aşağı olabileceği bildirilmiştir.

Hayvanlarında fiziksel olarak insana benzer birçok yönü bulunmasına karşın, utanma, edep, ahlâk, hayâ gibi özelliklerden mükellef değildirler. İşte bu hasletler; uyulması halinde kişiyi eşrefi mahlûkata, terkedilmesi durumunda da aşağılık durumlara düşürebilecek veya meleklerden de üstün bir konuma yükseltebilecek insana özgü olan, insanın sorumlu olduğu mükellefiyetlerdir. Eğer insanoğlu edepten, ahlâktan mahrum ise insani özelliklerden yoksun demektir. İnsanın hayvandan farkı edeptir. Dikkatle baktığımızda Kur'an-ın birçok ayetinin edep ile ilgili olduğunu görürüz.

Biz de Kur'an-ı Kerim'de Yüce Rabbimizin bizim nasıl bir şahsiyet olmamız hususundaki uyarı ve öğütlerini konu alan bir çalışma yapmayı denedik. Yaptığımız incelemeler sırasında baştan sona bir ahlâk dini olan İslamın en temel kaynağı olan Kur'an'da İslam Medeniyetinin temel düsturlarından biri olan ve güzel ahlâkı ihtiva etmek üzere kullanılan edep kavramını ve mahiyetini incelemeye çalıştık. Büyük bir düstür haline gelmiş, neredeyse İslamiyet'i kuşatmış olan “edep”in başlı başına herhangi bir akademik çalışmaya konu edilmediğinin görülmesi üzerine, bu çalışmayı yapmayı gerek gördük. Medeniyetler arasındaki etkileşimin arttığı ve kendi özünü unutmaya doğru giden dünyamızda ve bilhassa İslam dünyasında, temel düsturlarımızdan olan edebi, Kur'an ve sünnet rehberliğinde bir daha gözden geçirmenin faydalı olacağı kanısındayız.

Öncelikle çalışmamızda yardımını esirgemeyen ve gerek yönlendirmeleriyle gerekse maddi ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olan Tez danışmanım Prof. Dr. Abdülmecit Okcu Hocama, ayrıca Halil İbrahim Çopur kardeşime şükranlarımı arz ederim.

Gayret bizden Tevfik Allah'tan.

Erzurum-2017

Mahmut Sami DELEN

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İslam ahlâk esasları, bireyden başlayarak insan hayatını düzenleyen ve bütün bir toplumun mutluluğunu amaçlayan bir yapıya sahiptir. Müslümanlar her çağda Kur'an'dan aldıkları bu ahlâki değerleri yaşayıp yaşatmakla mesuldür. Yüce Rabbimiz insanı en güzel şekilde yarattıktan sonra başıboş bırakmamış ona bir takım sorumluluklar vermiştir.

Kur'an-ı Kerim'de *"Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz."* demişler. Allah da, *"Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti;*" (Bakara, 2/30) buyuran Allah Teâlâ insana "yeryüzünün halifesi" ünvanını ve sorumluluğunu vermiştir. Bu sorumluluğu ve mükâfatı taşıması için de insana akıl, fikir vermiş, ilahi kitaplar göndermiş, bu kitapları açıklayacak ve insan için örnek alınacak peygamberler göndermiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah Peygamberimiz (sav.) için; *"Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır;"* (Ahzab, 33/21) buyurmuştur. Rabbimiz, O'nu (sav.) bütün insanlığa örnek olacak bir edeble yaratmış öylece edeblendirmiş ve insanın halife konumuna yükselebilmesi için Peygamber'in (sav.) izinden gidilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Allah'a (c.c.) olan imanı sağlam ve edep duygusunu kaybetmemiş insan, Rabbimizin hoşnut olacağı iyi ve güzel şeylere yönelir. Haramlardan uzak durur. Bununla birlikte imanı ve inancı zayıflamış, hayâ ve edep perdesi yok olmuş, nefesine ve şeytana mağlup olmuş insan, Allah'ın (cc.) yasakladığı çirkin işleri kolayca işleyebilir. Edep duygusu, insanda fitratta bulunan ve insanı insan dışı mahlûkattan ayıran en belirgin bir özelliştir. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem ve Hz. Havva'nın (bir zelle) sonucunda karşı karşıya kaldıkları müeyyideler sürecinde de edep ve hayâ söz konusu olmuş köklü bir duygudur. Hz. Adem ve Hz. Havva'nın hayatlarından bir bölümü oluşturan cennetteki yasak ağaçtan yedikten sonra üzerlerinin açılması (Tâhâ,

20/121) gibi ilk insandan itibaren herkesin edep ve utanma duygusuna sahip olduğunu göstermektedir. İnsanlığın başlangıcından beri toplumlarda insanlar, gerek Allah’a gerekse beraber yaşadıkları diğer bireylere karşı ahlâksız davranışlardan edep ve hayâ duygusu gereği uzak durmuşlardır. Bu yönüyle edep ve hayâ, özelde semavi dinlerin, genelde ise insanlığın evrensel değerlerindendir.

A’raf suresi 26.’ıncı ayetinde yer alan “Libâsu’t takvâ / Takvâ elbisesi...” ifadesi, müfessirlerin birçoğu tarafından insanın yaratılıştan getirdiği, onun bütün maddi manevi özelliklerini oluşturan, ruhunu kuşatan, ahlâkını kapsayan edep ve hayâ şeklinde yorumlanmıştır.

Bu ayette edep ve hayâ Allah’ın (c.c.) insanlara rahmetinin göstergesi olarak nitelendirilmiştir. Edep ve hayânın ne kadar önemli bir haslet olduğunu belirtmesi bakımından dikkat çekicidir. Daha sonraları “edep” kavramı Allah’ın emir ve yasaklarına karşı gelmekten sakınmak anlamıyla daha geniş bir mana kazanmıştır. Bu taraftan baktığımızda edep, insanoğlunun sadece ahlâki özelliklerini kapsayan bir kavram olmaktan öte geçerek bütün bir topluma şamil olan sevgi, huzur ve kardeşliğe de hizmet eden bir karakteristik özelliktir.

Edep ve güzel ahlâk aynı anlama gelmektedir. İki kelimenin de manalarına baktığımızda bireyin Yüce Allah’a ve diğer mahlukata karşı davranışlarında ölçülü olmayı, dengeyi korumayı, Allah’ın emir ve yasaklarının belirlediği bir yol üzere hareket etmeyi ifade etmektedir. Ahlâkın kaynağına baktığımızda kalp olduğunu görmekteyiz. Ahlâk, kalbin içindeki hissiyatın dışarıya yansımasıdır. Edep ve güzel ahlâk birbirlerini tamamlayan bir bütün olarak karşımıza çıkar. Edepli insanın her işi, ibadeti, bütün davranışları güzeldir. Edepli insanın Allah ve Rasulü’nden (sav.) aldığı terbiye, hayatının her aşamasında kendisini gösterir. Edepli Müslüman hem dünya hem de ahiret hayatını güzelleştirir.¹

Edep bir toplumda örf, adet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılan terimdir. Edep İslam Medeniyetine ait genel bir kavramdır ve güzel ahlâkın tamamını ihtiva etmek üzerine kullanılır. Güzellik,

¹ Dilaver Selvi, *Edep Bir Tâc İmiş*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, 3.

iyilik, nezaket, ahlâk ve hoşgörü olarak anlaşılan edep; nefsi hatadan koruyacak şeyleri bilmek veya sahibini kınanıp utandıracak hallerden koruyan yetenek anlamına gelir.²

“Edep” kelime olarak Kur’an’da geçmese de türevleriyle birlikte aynı anlama gelen birçok kelime bulunmaktadır. İslam kültüründe büyük bir yer teşkil eden edep; itikattan ibadete, fıkıh ilminden hadis ilmine, tasavvuftan günlük yaşama kadar hemen hemen her alanda karşımıza çıkan bir kavram olup İslam’ın temel düsturu haline gelmiştir. İşte bu kadar geniş bir alanda karşımıza çıkan bu kavramın Kur’an-ı Kerim’de nasıl ele alınıp işlendiğini, anlam sınırının ve mahiyetinin ne olduğunu incelemek istedik.

Kur’an’ın kendine özgü bir ahlâk sistemi bulunmaktadır. Bu ahlâk sisteminin önemli bir parçası olan edebî, günümüz insanının öğrenmesi ve önemsemesi gereken bir konu olduğu kanaatindeyiz. Çünkü günümüzde ahlâki değerlerde büyük bir yıkım görülmektedir. Basın, yayın, internet ve medya kuruluşları aracılığıyla ahlâksızlık yaygınlaşmış ve teşvik edilir duruma gelmiştir. Hatta İslam Ahlâkı kuralları çerçevesinde yaşamaya çalışanlar, çağın gerisinde kalmış olmakla suçlanıp yerilmekte; edebe aykırı davranış sergileyenler ise örnek karakter olarak insanlara sunulmaktadır. İslamiyet’in ilk dönemlerinden itibaren sıkı sıkıya bağlanılan, İslam toplumu tarafından da taviz verilmeden uygulanan edep ve adab kuralları günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur. Konunun önemine binaen biz de ahlâki değerlerden biri olan edep konusunu ele almaya çalıştık. Bu ahlâki erozyonun önüne bir set olacak “edebî”, Kur’an prensiplerinden yola çıkarak incelemenin günümüzün bu anlamdaki ihtiyacına cevap verecek nitelikte olabileceği kanaatindeyiz.

² Mustafa Çağrı, “Edep” Md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 412.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA EDEPLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İslam dinini kuşatan kavramların önemlilerinden biri olan bu kelimeyi tanıtmak için önce sözlük, terim ve ıstılahtaki kullanımlarını, ne tür anlamlara geldiğini ve hangi anlamlarda kullanıldığını belirlemek ve etimolojik açıdan yapısı üzerinde durmak gerekir.

1.1. ETİMOLOJİK AÇIDAN EDEP

Edep (edeb) kelimesinin etimolojisi ve eski anlamları hakkında Arapça'da farklı görüşler vardır. “Ziyafete davet etmek” anlamındaki “edb” veya “zarif ve edepli olmak” anlamındaki “*edep*” mastarından isim olan kelimenin sözlüklerdeki başlıca manaları “davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir” şeklinde gösterilir.³ Edep kelimesinin çoğulu “âdab” tır. Edep “e-du-be”(ادب) fiilinden türetilmiş olup; “zarafet, usluluk, insanlarla kavlen ve fiilen nezaket ve güzellik ile ilişki kurmadan ibarettir”⁴ şeklinde bir tarif de vardır. İbnü Manzûr (ö. 711/1311) edep kelimesinin kökünün “edb” olduğunu söyler ve bunun “davet etme” mânasına geldiğini belirtir. Nitekim aynı kökten gelen üdbe, me'debe (me'dübe) kelimeleri “ziyafet yemeği, düğün yemeği” anlamında sıkça kullanılmıştır.⁵

İslam öncesi döneme ve İslami dönemin başlangıcına baktığımızda edep kelimesinin ve aynı kökten türeyen başka kelimelerin” davet, incelik, zerafet, güzel ahlâk, alışkanlık, adet” gibi genellikle ictimai sahada ve bazı durumlarda ahlâki içerikte kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra edep farklı bir anlam kazanarak “Herhangi birşey hakkında malumat ” anlamında kullanılmıştır. Yine aynı kökten gelen tef'il vezninde “te'dîb” edeplenmek ve edep öğrenmek “teeddüb” birini bir konuda bilgilendirmek, ilim öğretmek, terbiye etmek”, emir vezninde “edîb” ise “ herhangi bir konu hakkında bilgisi olan kişi” manalarında kullanılmaya başlanmıştır.⁶

³ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), (thk. Muhammed Abdülvehhâb, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1968, I, 206.

⁴ M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret*, İpek Yayıncılık, İstanbul 2011, 19.

⁵ İbn Manzûr, III, 328.

⁶ Çağrı, “Edep”, X, 412.

Hız. Peygamber'e (sav.) farklı kabilelerin lehçelerini nasıl anlayabildiği sorulduğunda; bu soruya karşılık, “*Beni Rabbim eğitti (eddebenî) ve eğitimimi (te'dîbî) en iyi şekilde yaptı*”⁷ manasındaki hadisinde te'dîb kelimesi “eğitme, bilgilendirme” karşılığı olarak kullanılmıştır.

Bir diğer görüşe göre de edep kelimesi, nisbeten maddi ve manevi durumları karşılayan ilk zamanlardaki anlamlarından başka, anlam genişliği kazanmış ve daha çok İslami, ahlâki, manevi ve nihayetinde nezaket, hoşgörü, edeb unsurlarını içeren anlamlara sahip olmuştur.

Bu görüşe göre edep birbirinden farklı anlamlara gelen iki farklı kökten oluşmaktadır.⁸

- a) “Hayret etme, çok beğenme” anlamındaki “edb” köküne göre edep; “güzelliği sebebiyle insanı hayran bırakan, övülmeye değer herşey” demektir. Bir kişinin sahip olduğu meziyet ve fazilet başkalarında hayranlık ve takdir hissi uyandırdığı için “edep” diye adlandırılmıştır.⁹
- b) “Davet etme” manasındaki “edb” mastarından türetilen edep ise insanları takdire değer ve meziyet sayılan hususlara davet eden, bilgisizlik ve kötü davranışlardan alıkoyan şeyi ifade eder.¹⁰

İnsanlığın benliğine yerleşen bir huy olarak da nitelendirilen “edeb”, şahsında bulunduran kimseyi, lekeleyici şeylerden koruyan bir meleke” kişiyi hayatında ve toplum içerisinde doğruya ve güzele yöneltir; dolayısıyla cemiyeti ıslah eden büyük bir terbiye ve olgunluk disiplini, iyi ahlâk, utanma, usluluk olarak da tanımlanmıştır.¹¹

Yüce Kitabımıza baktığımızda “edep” kelimesi veya bu kelimenin kökünden türemiş olan herhangi bir kelime geçmemektedir. Ancak dört ayette anlam yakınlığı olan “deeb, de'b” olarak kullanılmıştır.

⁷ Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. EbîBekr, *el- Camiu's-Sağir*,(I-III) ,(Çev.: Seyit Avcı), Serhat Yayınları, İstanbul 2013, I, 14.

⁸ Abdülkadir El-Bağdadi, *Hizânetü'l-edeb*,(I-XI) Neşreden; Abdüsselâm M. Harun, Kahire 1986, IX, 432-433.

⁹ El-Bağdadi, IX, 432-433.

¹⁰ El-Bağdadi, IX, 432-433.

¹¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (1. Baskı), Rehber Yayınları, Ankara 1997, 236; Duman, 19.

Al-i İmran suresi “(Bunların durumu) Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibidir: Âyetlerimizi yalanladılar. Allah da onları günahlarıyla yakaladı. Allah, azabı çok şiddetli olandır.” ayetindeki “de’b”, kelimesinin anlamı adet ve durum demektir. Bu ise, çalışmak ve gayret etmek manasındadır. Daha sonra bu kelime, gelenek ve adet anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim kim bir işle uzun bir süre uğraşırsa artık o iş kişi için bir adet, bir alışkanlık haline gelir.¹²

Bir başka ayette ise “Yusuf dedi ki: Yedi yıl adediniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz azbir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın.” (Yusuf, 12/47) teşbihinin manası hakkında şu izah yapılmıştır; edep kelimesi burada çalışma ve gayret sarf etme (içtihad) anlamında kullanılmıştır. Kelimenin sözlük anlamı da budur. Buna göre, bu benzetmenin açıklamasını şöyle yapabiliriz: “Mekkeli müşriklerin, Hz. Peygamberi tekzip etme ve İslam dinini reddetme hususundaki gayretleri ve çalışmaları, tıpkı Firavun ve etrafındaki kafirlerin, Hz. Musa’nın karşısında takındıkları olumsuz gayret ve çabalarına benzer, tıpkı onlar gibidir. Nasılki Firavun ve yanındaki kafirleri Hz. Musa’ya karşı takındıkları olumsuz çaba ve gayretleri yüzünden helak ettiyse, işte böyle Kureyş Kâfirleri’ni de öylece helak ederiz...”¹³

Kur’an-ı Kerim’de iki ayeti kerimede “(Bunların gidişatı) tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin gidişatı (de’b) gibidir. (Onlar da) Allah’ın ayetlerini inkar etmişlerdi de Allah onları günahları sebebiyle yakalamıştı. Allah güçlüdür. O’nun cezası şiddetlidir.”(Enfal, 8/52)

“Nuh kavminin, Âd, Semud ve onlardan sonra gelenlerin durumu (de’b) gibi, Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir.”(Gafir, 40/31) “âdet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları” anlamında “de’b” bir ayette ise”

Yusuf dedi ki: Yedi sene adediniz üzere (deebâ) ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceklerinizden az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakınız. (Yusuf, 12/47) bir şeye devam etmek anlamında “Deeb” kullanılmıştır.

“Deeb” kelimesinin anlamına baktığımızda şu tariflerin ortaya çıktığı gözükmektedir. “Deeb” bir şeyin aynı hal üzere devam etmesi demektir. Bir kişi kendi

¹² Fahreddin b. Ömer Razi, *et-Tefsîru'l-Kebir*, (Mefatihü'l- Ğayb), (I- XXXII), Daru'l Fikr, Beyrut 1981, VII, 200; Bkz. Razi, Fahreddin b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebir Tercümesi*, (Mefatihü'l- Ğayb), (I- XXIII), (Çev.: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Cafer Sadık Doğru), Huzur Yayınları, İstanbul 2013, VI, 174.

¹³ Razi, VI, 174.

işine aynı tarz üzere devam ettiğinde “Falanca şöyle yapmaya devam ediyor” denilir. Adet edinmiş kimseler olarak, ekinizi ekersiniz” şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yine birisi yıllar boyu ekin ektiği zaman “deeb” fiili kullanılır. Böyle kimseye de “dâib” denir.¹⁴

Başka bir ayette de geçen (İbrahim, 14/33) “devamlı ” manasında “dâibeyn” kelimesi bulunmaktadır.

Bu ayetlerdeki anlamlara göre, edebın kökündeki “davet” anlamı ile sonradan kazandığı “iyi alışkanlıklar” anlamı arasında Peygamberimizin (sav.) “*Gerçekten bu Kur’an Allah’ın bir sofrasıdır (me’dübetullâh); O’nun sofrasından gücünüz yettiğince bilgi toplamaya çalışın*”¹⁵ hadisi ile münasebet kurulabilir.

Bir hadiste Kur’an-ı Kerim’den “Allah’ın edebi”¹⁶ olarak söz edilmesi dikkat çekicidir. Kelime kökeni olarak aynı kökten türeyen “me’debe” ve “edep” sözcüklerinin, Hadislerde Kur’an-ı Kerim’e nisbet edilerek anlam bakımından aynı olduklarını görmekteyiz. Bu bakımdan hadis ilmi açısından edebın iyi, güzel, faydalı, yararlı, hayırlı malumatlar ve kişide oluşan doğru davranışları ifade ettiği, Kur’an-ı Kerimde bu malumat ve fiiliyatı insanlığa sunan Rahmani bir edep hazinesinin bulunduğu görülmektedir.¹⁷

1.2. ISTİLAHİ AÇIDAN EDEP

Eski dönemlerden itibaren dini literatürde geniş bir kullanım sahası bulan edeb teriminin ilk dönemlerdeki davet, ziyafet, adet, gelenek ve alışkanlık” gibi anlamları sonraki dönemlerde İslamiyetin kültürel mirasının etkisinde kalarak dini ve ahlâki manalara dönüştüğü görülmektedir.¹⁸ İlk dönem hadis kitaplarında müstakil edep bölümleri bulunmasının yanı sıra Peygamberimizin (sav.) sünnetinde müekked ve zevaid sünnet dışında kalan davranışlar, bütünüyle edep kavramıyla açıklanmış fıkıh literatüründe ise kendi alanı içerisinde olduğu meselenin farz, vacip ve mendup gibi “âdab” başlığı altında açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında ictimai hayattan

¹⁴ Razi, XVIII, 200; Bkz. Razi, (Terc.) XIII, 252.

¹⁵ Darimi, ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, (I-II), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992 “*Fezâilü’l-Kurân*”, 1.

¹⁶ Darimi, 1.

¹⁷ Çağrı, “Edep”, X, 412.

¹⁸ ez-Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcü’l-Arus*, (I-X), Beyrut 1994, II, 205.

günlük hayatımızdaki uygulamaları düzenleyen maddi ve manevi bütün kuralları kapsayacak şekilde anlam zenginliğine ulaşmıştır. Edep terimi “gelenek, görenek, ahlâk gibi ilk anlamları yanında İslam Medeniyetinin tarihi gelişimi içinde çeşitli mevkiler, meslek ve sanatlar eğitim ve öğretim tasavvuf ve tarikat; ibadet dua ve Kur’an okuma gibi dini faaliyetler yeme içme giyim kuşam temizlik, günlük işler; her türlü sosyal ilişki ve hayatın diğer bütün alanlarına dair bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kullanılan son derece geniş kapsamlı bir terim haline gelmiştir.

Hicri ikinci yüzyıldan itibaren bu kavramın nitelikli bir tedrisatla kazanılmış kişilik kazanımı, toplum tarafından olumlu karşılanan davranışlar, sosyal hayat içerisinde farklı grupların sosyal ilişkilerinde davranması gereken fiiliyatları ve daha sonra “âdâb-ı muâşeret” olarak isimlendirilecektir. Âdâb-ı Muâşeretin daha çok ahlâki anlamda, sosyal hayatta, insani ilişkilerde, kişiye yararlı olan ve uygulanması gerekli olan tatbik edilebilecek malumatlar hakkında kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde edep, genellikle “ilim” ana başlığı altında anılan şer’i ilimlerden ve bu ilimlerin konusu olan ibadet veya muamelat gibi uygulamalardan farklı olarak geniş ölçüde ahlâkî ve sosyal içerikli bir kavram haline gelmiştir.¹⁹ Bu dönemden sonra edep kavramı başlı başına bir anlam teşkil edip nefsi hatadan koruyacak şeyleri bilmek veya sahibini kınanıp utandıracak hallerden koruyan yetenek, insanı yüksek kültüre erdiren, irfan erbabı ile yüksek muâşerete layık mertebeye çıkartan tahsil,²⁰ kendisiyle hatanın her çeşidinden sakınılacak şeyleri bilmek,²¹ güzel haller içinde bulunmak, Yüce Allah’ın senin üzerindeki hakkını bilmek,²² ilişkilerimizi incitmeden yürütmek,²³ güzel konuşma, nefsi tezkiye, ruhun manevi hasletlerle donanması, süfli duygulardan kurtulma, ahde vefa, manevi hallere dikkat etme²⁴ gibi anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır. Lügat ve ıstılahi anlamları göz önüne alındığında edep, Allah’ın rızasına uygun olan Şer’in gerekli kılıp aklında hoş gördüğü; iffet, zerafet, nezaket, adaletin tatbiki, yumuşak davranma, utanma ve insaf gibi güzel vasıfların tümünü ifade eden bir terimdir.

¹⁹ Çağrı, “Edep”, X, 412.

²⁰ Duman, 19.

²¹ Seyyid Şerif el- Cürçani, *Ta’rifat*, (Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun), Litheria Yayınları, İstanbul 2014, 8.

²² Kuşeyri, Abdülkerim, *er- Risaletü’l Kuşeyriyye fi’t-Tasavvuf*, (Çev.: Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları İstanbul 2014, 536.

²³ Haluk Sena Arı – Kadriye Bayraktar, *Dünden Bugüne Edep Geleneğimiz*, Eşik Yayınları, İstanbul 2011, 11.

²⁴ Serrac, Ebu Nasr, *El-lüma*, (Çev.: Hasan Kamil Yılmaz), Altınoluk Yayınları, İstanbul 2010, 195.

İnsanların yaptıkları kötü davranışları yüzlerine vurmak, onları hor görmek edebe uygun değildir. Edepli olarak tanımlanan insanlar, kendisine hakaret edenleri affeder, hiçkimseye su-i zan beslemez ve taşkınlık yapmazlar; muhatap olduğu kişi edep ve hayâda noksanlık gösterecek, muhatabını hoş görerek onu sosyal çevresinde utandıracak ve mahcub edecek davranışlarda bulunmaktan kaçınırlar.²⁵

1.3. KUR'AN'DA EDEPLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Kur'an'da doğrudan edep kavramı veya bundan türetilen herhangi bir kelime geçmemesine rağmen; “edeb”in güzellik, iyilik, nezaket, ahlâk, hoşgörü, nefsi hatadan koruyacak şeyleri bilmek veya sahibini kınanıp utandıracak hallerden koruyan yetenek anlamına gelmesi ile Kur'an'da bir çok kelime ile ilişkilendirilebilir. Bilhassa Güzel ahlâk ile edebin eşdeğer görülmesi ve “*And olsun ki biz insanı en güzel surette yarattık. Sonra biz onu aşağıların en aşağısı kıldık*” (Tin 95/4) ayet-i kerimesine göre insanın, edebi ve ahlâkı ile fitrattan gelen vasfını muhafaza etmesi veya kaybetmesi mümkündür.

Nitekim A'raf Suresi 179. ayet-i kerimesinde bu hususa dikkat çekilmiş ve bütün azalarını yaratılışına aykırı olarak kullanan insanın, yaratılıştan ve doğuştan gelen amaçlarından sapmayan hayvandan daha aşağı olabileceği bildirilmiştir. Hayvanlar edeb, ahlâk, hayâ gibi insana özgü hasletlerden sorumlu değildir.²⁶

Şimdi, Kur'an'da edep ile anlam ilişkisi olan kavramları teker teker izah etmeye çalışalım:

1.3.1. İffet (العفة)

İffet, “affe” (عَف) kökünden mastar olup “helal olmayandan uzak olmak”²⁷ “haramdan sakınmak, uzak olmak”²⁸, “helal ve hoş olmayan şeylerden sakınmak, haramlardan ve süfli isteklerden uzak durmak”²⁹ anlamlarına gelmektedir. Kısaca “kötü söz ve fiillerden sakınmaktır.” İffetli olana da “afif” denir. İstilah anlamı olarak ise

²⁵ Selvi, 5.

²⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X) (Sadeleştirenler; İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel), (2. Baskı), Azim Yayınevi, İstanbul 2014, IV, 194.

²⁷ Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el- b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-Ayn*, (I-VIII), Beyrut 1988, I, 92.

²⁸ Zebidi, XII, 393.

²⁹ İbn Manzûr, IX, 253; Firuzabadi, Mecdiddin Muhammed b. Yakub, *Kamusu'l-Muhit*, (I-V) Beyrut 1987, I, 1084.

“Nefiste, şehvetin galip gelmesini engelleyen bir halin meydana gelmesi”³⁰ olarak bilinen iffet, güzel ahlâk göstergesidir.

İffet, insanın nefsanî duygularını, irade ve imanının kontrolünde durdurmasıdır. İnsanın Yüce Rabbimiz ve kişiler katında kendisini mahcup edecek, ayıplanmasına sebep olacak hareketlerden kaçınmasını sağlayan bir erdemdir. Ayrıca iffet, insanı bedenî ve maddî hazlara aşırı düşkün olmaktan korur.³¹ Temizlik ve namustur. İffeti “şehvet kuvvetinin itidâli” olarak tanımlayan Kınalızâde, iffeti on iki çeşit olarak şöyle sayar: “Hayâ (ar ve namus), rıfk (incelik), hedy (ahlâklılık), müsâlemet (barışıklık), deat (arzuları dizginlemek), sabır (kötülüğe ve belalara Tâhâmmül), kanaat (nimetlere şükretmek), vakar (ölçü ve olgunluk), verâ’ (samimi kulluk), intizam (disiplinli yaşamak), hürriyet (meşru serbest hareket), sehâvet (cömertlik).”³²

İffet, gûnahtan kaçış, her türlü istek ve şehvî arzulara karşı sabır, yüce bir gayrettir. İffet öyle bir nitelik ki, bütün peygamber, filozof ve doktorlar onu övmekte, aksini ise kötülemekte birleşmektedirler.³³

Gazzali (ö. 504/1111) ise iffet hakkında şöyle söyler: “Ahlâkın temeli ve esası dört şeydir: Hikmet, şecaât, iffet ve adâlet. İffet demek, şehveti akıl ve şeriat kuvvetleri ile terbiye etmektir. Bütün güzel huylar şu dört aslın itidal üzere bulunmasından doğar. İffet ahlâkına gelince bundan cömertlik, hayâ, sabır, müsamaha, kanaat, verâ, yumuşak huyluluk, yardımseverlik, zarafet, tama azlığı gibi haller doğar.”³⁴

“İffetli olanlar nefislerinin isteklerine boyun eğmezler. Bu kötü isteklerini her zaman irade ve ahlâkla muvazene ederler. Şeref, haysiyet, namus ve itibar sahibi olabilmek için iffetli olarak yaşamak gereklidir. İffeti kaybolan kişi bütün umudunu kaybetmiştir. Nefse söz geçirebilmek, kötü duyguları berteraf edebilmek, iffetli olmak için dört şey gereklidir: Güçlü ve mukavemetli bir iradeye sahip olmak, şeytani ve nefsanî istekler karşısında daima eleştirel bakarak bu düşünceleri yok etmek, Bu nefsanî düşüncelerin peşinden gidildiğinde, bu düşüncelere uygun davranışlar sergilendiğinde

³⁰ El-İsfehani, Rağîb, *Müfredat*, (Çev.: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2012, 710.

³¹ Mustafa Çağrı, “İffet” Md, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXI, 506.

³² Ali Efendi Kınalızâde, *Ahlâk’ı Alai*, (Derleyen Mustafa Koç) Klasik Yayınları, İstanbul 2012, 108.

³³ Ahmet Rıfat, *Tasvîr-i Ahlâk*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul tsz., 179.

³⁴ Gazzali, Ebu Hâmid Muhammed bin Muhammed, *İhyauUlumi’d-Din*, (I-IV), (Çev.: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, III, 127.

başına gelebilecek dünyevi ve uhrevi zararları göz önüne getirmek, daima yüksek düşüncelerle dimağı meşgul etmektir.”³⁵

İffet, nefsin istekleri karşısında, iradeyi kullanmaktır. Kişi isteklerinin kendisini sürükleyeceği haramları ve bunların sonucunda yaşayacağı pişmanlıkları düşünür ve arzularını helalden yana yönlendirir. Bu da onu afif kılar. Kur'an-ı Kerim'de iffet kelimesi geçmemekle birlikte dört ayette aynı kökten isim ve fiiller yer almıştır. Mal yardımı yapılmasına en çok layık olan yoksulların özellikleri belirtilirken, “*Durumları hakkında bilgisi olmayanlar iffetli davranışları sebebiyle onları zengin zanneder*” (Bakara, 2/273) denilmekte ve bu insanların muhtaç olmalarına rağmen yüz suyu dökerek dilenmedikleri edepli davrandıkları bildirilmektedir. Nur Suresinde bekar olup da evlenme vakti gelmiş olanları evlendirmeyi öğütleyen ayetin ardından, “*Evlenme imkânı bulamayanlar ise Allah lutfu ile kendilerini yeterli imkâna kavuşturuncaya kadar iffetlerini korusunlar*”(Nur, 24/33) buyurulmuştur. İffetle ilgili ayetlerin ikisi (Bakara, 2/273; Nisa, 4/6) mal mülk, yeme içme konularında ölçülü ve kanaatkâr olmayı, ikisi de (Nur, 24/33,60) cinsel istekler hususunda ölçülü ve edepli davranmayı ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde Hz. Meryem'in iffetine işaret edilmektedir. Nitekim ayetlerde şöyle geçmektedir: “*İrzini korumuş olan kadını da (Meryem'i de) hatırla.*” (Enbiya, 21/91) Yukarıda geçen ayetlerde görüldüğü üzere, Hz. Meryem'in iffetiyle yer alması yabancı biriyle karşılaştığında Allah'a sığınıp edebini koruması müslümanın önemsemesi gereken bir meseledir.

Hadislerde ise iffet kelimesiyle birlikte yine aynı kelimenin kökünden gelen farklı anlamlar kullanılarak açıklanmıştır. Mesela, “Yâ rabbi! Senden hidayet, takvâ ve iffet diliyorum”³⁶ şeklinde dua eden Hz. Peygamber, Bakara Suresinin 273. ayetini delil göstererek yardıma en layık olan kimselerin iffetlerini korumaya çalışan yoksullar olduğunu bildirmiştir.³⁷ Diğer bir hadiste, “Allah, yoksul olmasına rağmen iffetini

³⁵ Ahmed bin Muhammed Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (Çev.: Abdulkadir Şener ve Diğerleri), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s.36.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, (I-VI), Beyrut 1969, I,389, 439, V,350.

³⁷ Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l- Buhari*, (I-VIII), el- Meketebtü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz. “Tefsîr”, 2, 48; Müslim, Ebu'l Hüseyin, Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *el-Camiu's Sahih*, (I-II) Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Zekât”,2.

korumaya çalışan mümin kulunu sever” denilmiştir.³⁸ Bir hadiste Hz. Musa’nın, Hz. Şuayb’ın yanında ücretli çalıştığı sekiz on yıl boyunca cinsi iffetini koruduğundan övgüyle söz edilir.³⁹ Yine Hz. Peygamber’in, şehvi arzularına ve konuşmalarına dikkat edenlerin cennete gireceklerini bildiren⁴⁰ hadisi iffet erdeminin kapsamını ve İslam ahlâkındaki önemini ortaya koymaktadır. “Her dinin bir ahlâkı vardır, İslam’ın ahlâkı da hayâdır” meâlindeki hadis de aynı gerçeği bildirir.⁴¹

1.3.2. Hayâ (الحياء)

Sözlükte “utanma, çekinme; tövbe, vazgeçiş” vb. anlamlara gelen hayâ kelimesi, ahlâki bir terim olarak “nefsin çirkin davranışlardan rahatsız olup onları terketmesi “kötü bir işin yapılmasından veya iyi bir işin terkedilmesinden dolayı insanın yüzünü kızartan sıkıntı” gibi farklı şekillerde açıklanmıştır.⁴² Arapça’da “kınamak, yermek; kişinin şahsiyetini zedeleyen tavır ve eylem ” manalarına gelen “âr” sözcüğü de Türkçe’de çoğu kez hayânın eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.⁴³

Kur’an-ı Kerim’e baktığımızda hayâ kelimesinin üç ayette (Bakara, 2/26; Kasas, 28/25; Ahzab, 33/53) türevleri ile birlikte geçtiği görülmektedir.⁴⁴ Kasas Suresinde, Hz. Şuayb’ın kızlarından birinin Hz. Mûsâ ile utanarak konuştuğu belirtilmiştir.

Yine Ahzab Suresinde, Yüce Allah, bazı sahabilerin Hz. Peygamber’e (sav.) müsait olmadığı bir zamanda rahatsızlık verdikleri, fakat Resulullah’ın (sav.) hayâsından dolayı bu rahatsızlık verici durumu söyleyemediği, fakat Allah’ın hakikati söylemekten hayâ etmeyeceği belirtilmektedir. Bir başka ayeti kerimede ise inkârcıların Kur’an-ı Kerim’de arı, karınca, sinek gibi ufak canlıların misal verilerek getirilmesinin fesahat açısından büyük bir kusur olduğu iddialarına karşın, “Allah’ın bu örneği vermekten utanmayacağı” (Bakara, 2/26) şeklinde cevap verilmektedir. A’raf Suresinin 26. ayetinde geçen “libâsü’t-takvâ” tabiri ise tefsirciler tarafından insanoğlunda

³⁸ İbn Mace, ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el Kazvini, *Sünen-i İbni Mace*, (I-II), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, “Zühd”, 5.

³⁹ İbn Mace, “Rühun”, 5.

⁴⁰ Buhari, “Hudud”, 19.

⁴¹ İbn Mace, “Zühd”, 17.

⁴² İsfehani, 321.

⁴³ İbn Manzûr, X, 285.

⁴⁴ Bakara, 2/26; Kasas, 28/25; Ahzab, 33/53.

doğuştan var olan, insanın benliğini saran ahlâkını muhafaza eden hayâ, edep ve iffet olarak belirtilmiştir.⁴⁵

Hadislere baktığımızda hayâ kelimesi farklı manalarda geçmektedir. Genel anlam itibariyle hayânın bütünüyle hayır olduğu, iyilik getirdiği, imandan bir parça olduğu, Peygamberlerin sünnetinden olduğu belirtilmiştir. Resûl-i Ekrem, (sav.) iffet erdemine sahip olmasından dolayı Hz. Osman’a ayrı bir önem vermiş; kendisini ziyarete gelen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’i rahat bir vaziyette karşıladığı halde Hz. Osman geldiğinde ona oturacağı yeri gösterip, hürmet göstermiş; bunun sebebi sorulduğunda ise, “Meleklerin bile hayâ ettiği insandan benim hayâ etmemem doğru olmaz” demiştir.⁴⁶

Tasavvuf literatüründe bu fazilete büyük önem verilmiştir. İlk mutasavvıflardan Haris el-Muhasibi, (ö. 243/857) “kalbin sere serpe hareket etmekten sakınıp çekinmesi”, “Allah’ın hoşlanmadığı her türlü kötü huydan arınmak”, “temiz tabiatın iyilere de kötülere de faydası olan bir işlevi” şeklinde tarif ettiği hayânın riya ile karışma tehlikesi üzerinde önemle durmuş, bu titizlik daha sonraki mutasavvıflar tarafından sürdürülmüştür.⁴⁷ Hayânın Allah’tan utanma ve insanlardan utanma ve kendi nefsinden utanma şeklinde üç çeşidinden söz edilirken; bazı eserlerde iffet erdeminden doğan tali bir fazilet olduğu belirtilmektedir.⁴⁸ Bazı alimler ise hayâ ve akıl arasında münasebet kurarak, hayayı sadece bir duygu değil aynı zamanda bir tefekkür ve irade sonucunda ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁹

1.3.3 Tevazu (التواضع)

Türkçe karşılığı alçak gönüllülük anlamına gelen “tevazu” kavramı; sözlük anlamı olarak “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek” anlamındaki “vaz”(وضع) kökünden türemiştir. Genel anlamı itibariyle kişinin kendisini başkaları ile bir görmek, başkalarından daha üstün ve daha aşağı görmemek, kendini olduğundan daha aşağı görme, büyüklenmeme; bir kimsenin, başkalarını kendisinden küçük görmemesi, onlara saygı ve sevgi göstermesi, Allah Teâlâya gönül rızası ile

⁴⁵ Razi, XIV,55; Bkz. Razi,(Terc.) X,332.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 71; VI, 62, 155, 288; Müslim, “Fezailüs sahabe”, 26.

⁴⁷ Gazâlî, III, 320-321.

⁴⁸ İbn Miskeveyh, 36.

⁴⁹ El-Maverdi, İmam Ebü’l Hasan, *Edeb’ü’d-Dünya ve’d-Din*, (Çev.: Ali Akın), Çelik Yay., İstanbul 1998, 396; Gazali, III, 72.

boyun eğmek ve İlahi adalete şikayeti terk etmek anlamına gelen ahlâki bir fazilet olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰

Kur'an-ı Kerim'de "vaz" kökünden çeşitli kelimeler bulunmakla beraber bu kelimelerin alçak gönüllülük ifade eden tevazu kavramının anlamının dışında kullanıldığı görülmektedir.⁵¹ Fakat tevazu anlamında kullanılan, alçak gönüllük ifade eden ayetler de bulunmaktadır. Allah Teâlâ Maide Suresinin 54. Ayetinde "ezille" kelimesi ahlâklı bir cemiyetin inananlara karşı tevazu sahibi, merhametli ve hoşgörülü olması gerektiğini bildirmiştir. Yine kişinin ebeveyne karşı hangi sorumluluklarının olduğunun belirtildiği İsra Suresi 24. Ayette "cenâha'z-zül" ifadesi tevazu ve hoşgörude mübalağa ve tevazudan kinaye olarak yorumlanmıştır.⁵² Müfessirler ise , Allah'ın has kullarının yürüme biçimini anlatan ayette yer alan "hevnen" kelimesine (Furkan 25/63) "tevazu ile" manası vermiştir.⁵³ Diğer bir ayetteki (Hac 22/34) "muhibtin" kelimesi de müfessirler tarafından "tevazu gösterenler" olarak yorumlamıştır.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman'ın oğluna öğütlediği nasihatlerde tevazuun çok kıymetli bir ahlâki özellik olduğu belirtilir.⁵⁵ Bununla birlikte kibirlenme, övünme, böbürlenmeyi kınayan birçok ayet tevazuun ahlâki sorumluluk olduğunu göstermektedir. İslam akaidine göre hakiki manada büyüklük Allah'a mahsustur. Ulu ve büyük olan yalnız O'dur.⁵⁶ İnsanın yaratılışını ve kulluğunu unutup kendinde büyüklük görmesi Allah'a karşı saygısızlık ve edepsizliktir. Bu yüzden birçok ayette büyüklük gösterenler aşağılanmış ve yerilmiş, Şeytanın Allah katından lanetlenmesinin başlıca etkeninin büyüklüklenerek Allah'a isyan etmesi olduğu bildirilmiştir.⁵⁷ Çünkü Allah kibirli davrananları sevmez. (Nahl, 16/23) Allah Teâlâ insanı yoktan var eden Yüce bir Yaratıcı iken, insan ise O'nun yarattığı aciz bir varlıktır. Bu durumda insan Allah Teâlâ karşısındaki konumunu bilip Rabbine tevazu göstermelidir. İbadet ve kulluk kavramlarının içeriğine baktığımızda "tevazu göstermek" manasının belirgin bir

⁵⁰ Kuşeyri, 319; Cebecioğlu, 716.

⁵¹ Bkz. Al-i İmran 3/36; Nisa 4/46,102; Maide 5/13,41; Tövbe 9/47; Kehf 18/49; Enbiya 21/47; Nur 24/58,60.

⁵² Razi, XX,196; Bkz. Razi, (Terc.) XIV,453.

⁵³ Yazır, VI,96.

⁵⁴ Razi, XXIII,35; Bkz. Razi, (Terc.) XIII,34.

⁵⁵ Lokman 31/18-19; İsra 17/37.

⁵⁶ Casiye 45/37; Hac 22/62; Lokman 31/30; Sebe 34/23.

⁵⁷ Bakara 2/34; Sâd 38/74.

şekilde görüldüğü gözlenecektir. Ayrıca İslam kavramının anlamına bakıldığında teslimiyet ve tevazu kavramı da bulunmaktadır.⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'in kelime anlamları (semantik) üzerinde önemli araştırmalar yapan Toshihiko Izutsu, (ö.1414/1993) Kur'an-ın cahiliye sonrasında oluşturduğu düşünce değişiminin temel alanlarından birini de Rab-kul ilişkilerinin teşkil ettiğini söylemektedir.⁵⁹

Tevazu kavramı hadislerde de geçmektedir. Birçok hadis kitabında bu konuda özel bölümler bulunmaktadır. Kibir, büyülenme, kendini beğenme hakkındaki hadisler de tevazuun Mü'minler için önemli bir ahlâki sorumluluk olduğunu göstermektedir.⁶⁰

Ahlâk ile ilgilenen mutasavvıflar ve müfessirler tevazuyu genellikle kibir ve ucb gibi ahlâk dışı anlamlara gelen reziletlerle ilgili bölümlerde ele almışlardır. Kuşeyri, (ö. 376/986) "Tevazu Hakk'a teslim olmak ve hükmüne itiraz etmemektir"⁶¹ derken İbni Hibbân'a (ö. 354/965) göre tevazu iki kısım olup biri övülmüş, diğeri yerilmiştir. Övüleni Allah'ın kullarına üstünlük taslamamak, onları aşağılamaktan sakınmak, yerileni ise dünya ehli karşısında dünya menfaati için küçülmektir.⁶² İnsanın kıymetini yükseltmesi, şerefini arttırması gibi bireysel yararları yanında tevazu, toplumda kin beslemeyi ve birbirinden uzaklaşmayı önler, huzur ve kaynaşmaya vesile olur, böylece bir sevgi ortamı oluşturur. Çünkü insanlar arasında kibir kadar kin doğuran, tevazu kadar sevgi üreten başka bir şey yoktur. Tasavvuf kaynakları tevazu'u hem Allah ile kul ilişkisi hem de insanların birbirlerine karşı davranışları bağlamında ele almıştır.⁶³

Izutsu ise Allah'ın azametini tefekkür ederek kendini büyük görmekten kaçınmak, kendi noksanlıklarının farkına vararak hoşgörü ile, tevazu ile, hareket etmek, kimseye karşı büyülenerek ve kendini öven bir vaziyette olmamak, ve bunun yanında

⁵⁸ İsfahani, 667.

⁵⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz. 17.

⁶⁰ Buhârî, Sahih "Rikâk", 38; Ebû Davud, Süleyman. b. El-Eş as-es Sicistani, el-Ezdi, *es-Sünen*, (I-V), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Edeb", 40; Tirmizî, "Birr", 82; İbni Mâce, "Zühd", 16.

⁶¹ Kuşeyri, 319.

⁶² İbn Hibbân, *Ravzatü'l-uşala ve nüzhethü'l-fuzala* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.d.), Beyrut 1977, 59-63.

⁶³ Maverdi, 231-236; İsfahani, 299-303; Gazali, IV, 286.

davranışlarında samimi, tüketimde ise iktisatlı olmayı “tevazu” teriminin anlamı içerisinde almaktadır.⁶⁴

1.3.4. Takvâ (التقوى)

Sözlükte “korumak, saygı göstermek, sakınmak, korunmak, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek”⁶⁵ anlamlarındaki “v.k.y.” (وقى) fiilinin mastarı olan “vikaye” (وقاية) kelimesinden türeyen takvâ kelimesi, “Allah’a saygı göstererek gazabından sakınmaktır. Bu ise cezalandırılmayı gerektirecek fiiliyatlardan kişinin kendisini muhafaza etmesiyle olur” şeklinde tarif edilir.⁶⁶ Kuşeyri’ye (ö. 376/986) göre ise; “takvâ’nın zahiri Allah’ın hududuna riayet, bîatını ise ihlas ve niyettir.” “Takvâ, şüpheli şeylerden uzak durmaktır.” “Takvâ, şer’î olarak şeriatın zemmettiği şeylere karşı uyanık olmak, örfî olarak da faziletli davranış biçimleri sergilemektir.”⁶⁷

İnsanoğlu için takvâ kavramının anlamı genellikle kişinin günahları ve nefsi arzularına karşı mukavemet göstermesi, gayret etmesi, sürekli olarak hem kalbini hem zihnini hem de bedenini günaha meyletme konusunda tetikte tutarak daima uyanık olmasını ifade eder. Allah Teâlânın yapılmasında insanı serbest bıraktığı mübah, mendup, helal gibi şeylerde aşırılıklardan kaçınması takvâ kavramının içeriğini oluşturmaktadır.⁶⁸

İslam dini, ahlâk kanununu, yani buyruk ve yasaklarını ilahi kaynağa bağlamaktadır. Bu durumda Allah’a ve vahyin gerçekliğine inanan her insan, Allah’ın emrettiği her şeyin iyi; O’nun yasakladığı her şeyin de kötü olduğu bilincine ulaşır. Böylece, iyilik düşüncesinin “farz” inancıyla, kötülük düşüncesinin de “haram” inancıyla birleşmesi, inanan insanın kalb ve vicdanında görev bilincini oluşturmakta; vicdan, karşısına çıkan her durumda bu görev bilinci çerçevesinde bir yargıya ulaşmaktadır. Mü’minin her konudaki vazifesi, kendi iradesini ilâhî iradeye bağlı kılması, yani tüm düşünce ve davranışını ilahi iradeye ters olup olmadığı kaygısıyla düzenlemesidir. İslâm ahlâkında bu kaygının adı takvâdır. Buna paralel olarak Yüce

⁶⁴ İzutsu, 272.

⁶⁵ Cebecioğlu, 684.

⁶⁶ İsfahani, 1176.

⁶⁷ Kuşeyri, 262.

⁶⁸ Gazali, II, 154; et-Tâhânevi, Muhammed Ali, *Mevsuatu Keşşafî Istılahatil’l-Fünun ve’l-Ulum*, (I-XIII) Lübnan, 1996, V, 388.

Allah, bütün insanlığı genel anlamda eşit tutmuş ve bu konu ile ilgili olarak Hucûrat, Suresi 13. Ayette yegâne değer ölçüsü olarak takvâyı tanıtmıştır.

“Takvâ” kelimesi Kur’an’da on yedi yerde,⁶⁹ kökünden gelen ittika, taki, etka, müttaki gibi diğer türevleri ve fiil şekilleri ile beraber Kur’an-ı Kerim’de 285 yerde geçmektedir. Kur’an’da ve hadislerde takvâ bazen sözlük anlamında, bazen de “*Allah’ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunma*” anlamında kullanılır.⁷⁰ Genellikle peygamberler ümmetlerine, “*Allah’tan sakının ve bana itaat edin*” diye hitap etmiştir. (Şuarâ, 26/108, 179) Peygambere itaat eden Allah’a da itaat etmiş olacağından (Nisa, 4/80) takvâ Allah’a ve Resulüne (sav.) itaat etme manasınida içermektedir. Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ müttaki kullarından söz eden ayetlerde, onları cehennem azabından koruduğu anlatılır.⁷¹ İnananlar da Allah’tan kendilerini cehennem azabından muhafaza etmelerini ister.⁷² Allah’a “ehlü’t takvâ” (kendisinden sakınılmaya ehil olan) denmesi (Müddessir, 74/56) koruyan ve korunulan olmasındandır. “*Ateşin azabından bizi koru*” duasında⁷³ veya, “*Kendinizi, ailenizi ateşten koruyun*” ayetinde geçen (Tahrîm, 66/6) “koru” ve “koruyun” ifadeleri aynı kökten gelir. Edebin tanımındaki insanı lekeleyici şeylerden koruyan meleke anlamına yakın anlamda kullanılmıştır.

Takvâ; ilk olarak, Allah’a şirk koştuktan kaçınmak, bid’atten uzak durmak ve küçük, büyük bütün günahlardan kişinin kendini korumasıdır. İkinci aşamada, manevi hayatı zarara uğratabilecek her türlü kötülükten sakınmaktır. Son olarak da takvâ öyle bir cevherdir ki, onu kim elde ederse, o kişiye; ahlâki erdemler, kıymetli bir nefis, çok hayır (iyilik), tükenmez bir rızık, kendisinde dünya ve ahiret iyiliklerinin toplandığı bir haslet olan büyük bir alışkanlık bulunur.⁷⁴ “Takvâ, nefsi günahlardan ve onlara götüren şeylerden muhafaza etmektir.”⁷⁵

Takvâ korku rengine sahip bir kavram olmakla birlikte reaksiyon ve refleks içeren davranışlarda görülen basit psikolojik korkulardan değildir. Takvâ, bilinç düzeyinde, Allah’a derin saygı duymak, hayatımızın her anında Allah’ı düşünmek, tutum ve

⁶⁹ Bakara, 2/197; Maide, 5/2; A’raf, 7/26; Tevbe, 9/108; Tâhâ, 20/132.

⁷⁰ Bakara, 2/40;150; Maide, 5/3,28; En’am, 6/51; Araf, 7/56; Nahl, 16/51; İsrâ, 17/57.

⁷¹ Duhan, 44/56; Tur, 52/18; İnsan, 76/11.

⁷² Bakara, 2/201; Âl-i İmrân, 3/191.

⁷³ Bakara, 2/201; Âl-i İmrân, 3/16, 191.

⁷⁴ Firuzabadi, V,258.

⁷⁵ Tâhânevî, IV,388.

davranışta Allah'ın hoşnutluğunu gözetmek, Allah'ın rızasını, diğer bütün ideallerin üstünde tutmak ve bütün bunların gerçekleşmesi için özen göstermektir.

Bütün bu tariflerden anlaşılacağı gibi “takvâ”; Allah Teâlâ'nın emirlerine uyup yasakladıklarından sakınmak, kalbi kötülüklerden arındırmak, isyankar olmayıp, Allah'ın emirlerine itâat etmektir. Allah'ı çokça anmak, verdiği nimetler karşısında nankörlük etmeyip şükretmektir. Şirkten kaçınmak, bid'atten uzak durmak, din konusunda, bütün zararlı şeylerden sakınmak, mubah olmakla birlikte faydasız olan şeylerle de fazla meşgul olmamaktır.

1.3.5. Hilm (الحلم)

Hilm kavramı, Yüce Allah'ın (c.c.) kullarına karşı muamelesinde ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde dikkat çeken bir ahlâk ve zihin kavramıdır.

Hilm; genellikle yumuşak huylu, halim-selim,⁷⁶ cehaletin zıddı olan akıl,⁷⁷ öfke esnasında sükuneti korumak olarak açıklanmıştır.⁷⁸ Nefsi tutabilmek, öfke ve heyecana kapılmamak,⁷⁹ hızlı karar vermekten kaçınmak, teenni ile hareket edip olayları çok yönlü olarak araştırdıktan sonra neticeye ulaşmak,⁸⁰ hoşgörü, yumuşak huyluluk, ağırbaşlılık, usluluk gibi anlamları da vardır.⁸¹

Zemahşeri (ö. 537/1144) ise, hilm sahibinin halim olarak nitelendirildiğine ve bunun aynı zamanda akıl sahibi olmaya da işaret ettiğine dikkat çekmiştir.⁸² Bazı İslam alimleri de hilmin kötülüklerden arınmış bir nefsin olduğunu, öfke sırasında hareketsiz kalıp, sakin bir şekilde durumunu korumaya işaret ettiğini söylemişlerdir.⁸³

İzutsu (ö. 1993) ise, hilmin bedende görünen belirtisinin vakur olmak ile mümkün olduğuna dikkat çekerek, tarz ve hareket asaleti ile hilmin vakur olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁸⁴

⁷⁶ Halil b. Ahmed, I,351.

⁷⁷ İbn Manzur, II,979-980.

⁷⁸ Cürcani, 98.

⁷⁹ Isfehâni, 305.

⁸⁰ Celal Yıldırım, *İlmin ışığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (I-XIV), Anadolu Yayınları, İstanbul 1986,V,614.

⁸¹ Zebidi, III, 324.

⁸² ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carulllah Mahmud b. Ömer, *Esasü'l-Belağa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 210.

⁸³ Tâhânevi, I, 706.

⁸⁴ İzutsu, 254.

Kur'an-ı Kerim'de "hilm" akıl manasında olmak üzere bir ayette çoğul şekliyle (ahlâm) geçmektedir. (Tur, 52/32) Hilm Kur'an'da, rüya, (Yusuf, 12/44) yumuşak huyluluk⁸⁵ ve Esmâü'l-Hüsna' dan "el-Halim" şeklinde Allah 'ın yarattıklarına karşı hoşgörüsünü ifade eden bir kavram olarak görülür.⁸⁶

Yüce Kitabımız Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda Hz. İbrahim, (Hud, 11/75) Hz. Şuayb (Hud, 11 /87,117) ve Hz. İsmail'in (Sad, 38/48) "halim" olarak nitelendirildiğini görmekteyiz.

Hz. İbrahim'in bu özelliğine şu ayette de işaret edilmektedir. "O, yumuşak huylu, duygulu, hassas ruhlu ve kendisini Allah'a vermiş biri idi." (Hud, 11/75) Hz. İbrahim bu ayette, meleklerden o kavmi cezalandırmak için acele etmemelerini, tevbe etmeleri için onlara fırsat vermelerini dilemiştir.⁸⁷ Allah Teâlâ bu güzel davranışı nedeniyle sıfatlarla İbrahim (a.s.) övmektedir.⁸⁸ Mevdudi, (ö.1979) burada hilmi, "sabır" olarak yorumlamıştır.⁸⁹

Hud Suresi 87. ayetinde, Hz. Şuayb hilm sahibi olarak vasıflandırılmaktadır. Hz. Şuayb'e ; "akıllı ve uyumlu birisin"⁹⁰ denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de hilm sahibi olarak nitelenen diğer peygamberler Hz. İsmail ve Hz. İshak'tır. Hz. İbrahim'e "iyilerden bir çocuk isteme" duasının karşılığı olarak "halim bir oğul" müjdelenmiştir.⁹¹

Halim, üstün bir ahlâki özelliğe sahip olan insan demektir. Öfkeyi bertaraf edip üstesinden gelmek hilm ve ahlâki olgunluktur. Aynı zamanda aklın kemale ulaşmasıdır. Hilm ile hareket edildiğinde hiddetin ve öfkenin tesiri azalır ve akla boyun eğilir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "İlim öğrenmek zorluk çekmekle, hilm de ahlâki güzelleştirmeye gayret ile mümkündür."⁹²

⁸⁵ Hud, 11/75; Saffat, 37/10.

⁸⁶ Bakara, 2/225, 235,263; Al-i İmran, 3/155; Maide, 5/101; İsra, 17/44; Fatır, 35/41; Nisa, 4/12; Hac,33/51; Teğabun, 64/17.

⁸⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an-ın Çağdaş Tefsiri*, (I-XII), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2000, V, 320.

⁸⁸ Yazır, IV, 554.

⁸⁹ Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an*, (I-VII), (Çev.: Muhammed Han Kayani), İnsan Yayınları, İstanbul 1997, I,283.

⁹⁰ Yazır, IV, 561; Ateş, IV,325.

⁹¹ Razi, XXVI,152; Bkz. Razi, (Terc), XVIII,623.

⁹² Müslim, "Birr", 78-79.

Yine başka bir hadislerinde; “İlim tahsil edin, ilmin yanında ağırbaşlılık ve yumuşak huylu olmayı da öğrenin. Talebeleriniz ve öğretmenlerinize karşı yumuşak davranın. Cehaleti hilminden çok olan zalim alimlerden olmayın.”⁹³ buyurmaktadır. Peygamber (sav.) genellikle şöyle dua ederdi: “Allah’ım, beni ilimle zenginleştir, hilim ile süsle, takvâ ile ikram et, sıhhat ve afiyet ile güzelleştir.”⁹⁴

Hadislerde hilm kavramı genellikle “akıl” ve “ağır başlılık, yumuşaklık” anlamında geçmektedir. Yine hadis kitaplarında, İslâm âlimlerince hilmin kapsamında gösterilen akıl, basiret, kararlılık, öfkesine hakim olma, affetme, hoşgörü, sabır, vakar, rıfk gibi ahlâki erdemlere dair pek çok hadis bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bu konuda geniş araştırmalar yapan Toshihiko Izutsu’nun (ö.1993) belirttiği gibi Kur’an’da baştan sona kadar hilim ruhu mevcuttur.⁹⁵ Zira insanlarla olan ilişkilerde ihsanla, adaletle hareket etme, zulümden kaçınma, şehvet ve ihtiraslarına gem vurma, kibir ve gururdan sakınma hilim ruhunun belirtileridir. Maverdi (ö. 450/1058) ise hilmi “huyların en yücelerinden” diye nitelendirmiştir.⁹⁶

Buraya kadar yazdıklarımız ışığında hilm; yumuşak huyluluk, sabır göstermek, Tâhâmmül etmek, öfke tutmak ve vakur olmak, gücü yettiği halde intikam almaktan kaçınmak anlamına gelmektedir. Hilm sahibi olmak genel ifadeyle; yumuşak huyluluk ve tahammül içinde bir üslup ile davranışlara yansıyan olumlu bir özelliktir. Halim olarak vasıflandırılmak için, birkaç özelliğin bir arada bulunması ve bunların özüm senerek davranışa dönüşmesinin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle öfke ve zulüm görme esnasında ortaya çıkması yönüyle, olgunluk gerektiren bir davranış biçimi olması önemlidir. Kur’an’da geçen birçok ayette hilmin Müslümanda bulunması gereken önemli bir haslet ve üstün bir erdem olduğunu göz önüne sermektedir.⁹⁷

⁹³ Suyuti, I, 468.

⁹⁴ Gazali, III, 394.

⁹⁵ Izutsu, 204.

⁹⁶ Maverdi, 245.

⁹⁷ Furkan, 25/63; Şura, 42/37; Bakara, 2/263; Nûr, 24/22; A’râf, 7/199; Âl-i İmrân, 3/133-134; Fussilet, 41/34.

1.3.6. Huşû (الخشوع)

İtaat, yalvarma, niyaz, tevazu anlamında kullanılan huşû kelimesi, sözlüklerde; itaat etmek, boyun bükme, tevazu göstermek, sakin olmak,⁹⁸ sesini alçaltmak, gözünün feri kesilmek, solmak, kurumak, korkmak, güneşin tutulması, batması, yıldızların batmaya yüz tutması, yağmursuzluktan dolayı yerin kuruması gibi manalara gelmektedir. Bunun yanında, yere bakmak, gözleri indirmek, birisinin önünde eğilmek, saygılı olmak anlamında kullanılmaktadır.⁹⁹

Huşû kelimesi bazı tefsirlerde ise Rabbin azamet ve celali karşısında insanın yüksek bir saygı hissiyatıyla edeb halinde bulunması ve bu duygunun organlara yansısıyla bir durgunluğun meydana gelmesi, gözlerin secde yerine bakıp sağa sola iltifat etmemesi;¹⁰⁰ korkmak ve güçlü bir şahsın karşısında heybet hissine kapılmak, böyle bir şahsın huzurunda baş eğmek, bakışlar aşağı çevirip, sesi alçaltmak;¹⁰¹ tam bir yalvarma ve iltica hissiyatı içerisinde yürekten Allah'a sığınmak;¹⁰² yalnız Allah'ı düşünmek, Allah'tan başka bir şey düşünmemeye çalışmak, namazda herhangi bir tarafa bakmamak, hiçbirşeyle meşgul olmadan, edep ve huzur ile Allah'ın huzurunda durmak şeklinde açıklamıştır.¹⁰³

Huşû kavramı Kur'an-ı Kerim'de farklı anlamlarıyla birlikte on yedi yerde geçmektedir. Bu kavram Kur'an'da, kıyamet günü Allah'ın huzurunda insanların seslerini kısımaları, (Tâhâ, 20/108). Yine o gün inkârcıların, günahkarların keder ve pişmanlıktan yüzlerinin, (Gaşiye, 88/2) bakışlarının öne düşmesi, gözlerinin aşağı doğru kayması,¹⁰⁴ başlarının öne eğilmesi; (Şura, 42/45) toprağın kurak olması, (Fussilet, 41/39) tevazu göstermek (Bakara, 2/45) gibi anlamlara gelir. Huşû kavramının Kur'an-ı Kerim'de genellikle itaat, teslimiyet ve tevazu manasını karşılayan bir kelime olarak kullanıldığı görülmektedir. Bir anahtar kelime olarak "huşû" Kur'an'da sıradan bir tevazû olgusunu anlatmaz. Huşû, İslami açıdan derinliği olan bir kavramdır.¹⁰⁵

⁹⁸ İsfehâni, 342; Cebecioğlu, 372; Razi, (Tercüme) II, 486.

⁹⁹ İbn Manzûr, VIII, 71; Firuzabadi, IV, 413.

¹⁰⁰ Yazır, V, 323.

¹⁰¹ Mevdudi, III, 399.

¹⁰² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (I-III), (Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1996, I, 13.

¹⁰³ Ateş, VIII, 470.

¹⁰⁴ Kalem 68/43; Mearic, 79/44; Naziat 79/9.

¹⁰⁵ İzutsu, 188-189.

Hız. Peygamber bütün ibadetlerde olduğu gibi bilhassa namazda huşûnun önemine dikkatleri çekmiştir. Huşû halini zedeleyecek şekilde namaz kılanları uyarmıştır. Bizzat kendisi gözünün nuru saydığı namazda hem zihnini hem de bedenini gafletten ve gafilce hareketlerden uzak tutarak huşû konusunda ümmetine örnek olmuştur.¹⁰⁶

Huşû, insanın Allah Teâlâ karşısındaki davranışları ve kulluğun temel özelliklerinin göstergesidir.

1.3.7. Hudû (الخضوع)

Ha-da-a (خضع) kelimesi; eğilmek, tevazû göstermek, uysal ve sakin olmak, itaat etmek, boyun eğmek, umutlandırmak için sözü yumuşak söylemek, değersiz olduğunu kabul etmek, şerre ve günaha çağırarak, başını yere eğmek, yıldızın ve güneşin batmaya yüz tutması, ihtiyarlıktan dolayı düşkün olmak¹⁰⁷ kadınla yumuşak konuşmak, boyun eğmek,¹⁰⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

Genellikle huşû ile hudû kelimeleri bir arada kullanılmıştır. Fiil ve isim türevleri incelendiğinde, huşunun kelime anlamında olduğu gibi, hudû'un kelime anlamında da aşağıya doğru bir eğilmenin söz konusu olduğu görülmektedir. Fakat bu konuda farklı görüşler de vardır.¹⁰⁹

Bu görüşlerden birine göre huşû ve hudû kalpte meydana gelen fiillerdendir. Aslında “hudû” kavramı “huşû” ile aynı anlama gelmekle birlikte hudû kavramı genellikle beden ile ifade edilen bir alçalmayı ve saygıyı, huşû kavramı ise bu tarz davranışlarla dışarıya yansımayan kalpteki sakin ve saygı halini ifade etmektedir. Huşûun esas itibarıyla içten gelen ve kişinin kalbinden kaynaklanan mânevî ve ahlâkî bir hal olmasına karşılık “hudû” zorlama sonucunda mecbur kalınan bir boyun eğme de olabilir. Nitekim “Hudû” kavramı, Kur'an'da bir ayette boyunları eğmek (Şuara, 26/4) diğer bir ayette de “sözü yumuşak ve tatlı bir eda ile söylemek” (Ahzab, 33/32) anlamına gelmektedir.

¹⁰⁶ Ebu Davud, “Salat”, 158; Mehmet Şener, “Huşû” Md. TDV *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 422.

¹⁰⁷ İbn Manzur, VIII, 72; Firuzabadi, III, 18.

¹⁰⁸ Razi, (Terc), XVII, 298, İsfahani, 345.

¹⁰⁹ Şener, XVIII, 422.

Diğer bir görüşe göre huşû, külfet olarak düşünölmeksizin, kendisine huşû duyulana karşı kalpte korku ile birlikte bulunur. Hudû ise saygıya dayalı bir korku olmaksızın boyun eğiştir ki, bazen insan sevmediğı ve istemediğı halde kendinden daha üst konumda olan birinin önünde eğilebilmektedir. Bundan dolayı hudû'un kalbe ait olduğı söylenemez. Başka bir görüşe göre ise hudû, huşû kelimesine yakın anlamdadır, ancak huşû seste, hudû ise bedende, itaatte ve boyun eğmede olur.¹¹⁰

Bütün bunlardan hudû'un tevazu, itaat, sakın olmak, tam teslimiyet manalarına geldiğı, maddi anlamda bir alçalmayı ve eğilmeyi ifadede ettiğı anlaşılmaktadır.

1.3.8. İhbat (الاحبات)

İhbat, "ha-be-te" (خبت) fiilinin if'al babından mastarı olup fiil ve isim türevlerine göre şu anlamlara gelmektedir. Ha-be-te (خبت) kelimesi, gizli olmak, alçak gönüllü olmak, sükûnet bulmak, boyun büküp itaat etmek¹¹¹, kavmin düz bir yere konaklaması, taşlık arazideki düz ve engebesiz alan, huşû ve tevazû göstermek,¹¹² gibi anlamlara gelmektedir.

Bu kavram Kur'an'da Allah'a (c.c.) yönelmek (inabe), tevazu göstermek (Hud, 11/23) kalbi Allah'ın(c.c.) zikrine ve hükümlerine karşı yumuşamak, "Allah ile huzur bulmak (Hac, 22/54) Allah'ı anmak, iman edip salih ameller işlemek anlamında kullanılmıştır.

Hac Suresinin 35. ayetinde Allah anıldığı zaman korku ve saygı duyan, musibetlere karşı sabırlı davranan, namazlarını erkanına uygun olarak, kalp huzuruyla kılan ve Allah'ın rızık olarak verdiğı şeylerden Allah yolunda harcayanlar "muhbit" olarak nitelendirilmektedir.

Yine Hud Suresinin 23. ayetinde iman ve salih amelden sonra huşu ve edepli davranışın Mü'minlerin bir vasfı olduğı bildirilmiştir.¹¹³

el-Muhbitîn" kelimesi de tefsirciler tarafından alçakgönüllü, mütevazı olanlar, ihlaslı olanlar, ibadetlerde gayret gösterenler, huşu duyanlar; kalben ve bedenlen tam bir

¹¹⁰ Askeri, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, (thk. Hüsameddin Kudsî), Beyrut 1984, 243-244.

¹¹¹ İsfehani, 327.

¹¹² İbn Manzur, II, 28; Firuzabadi, I, 146.

¹¹³ Razi, XVII,217; Bkz. Razi, (Terc), XII, 538.

teslimiyetle namaz kılarak Allah’la huzur bulanlar, şeklinde tefsir edilmiştir.¹¹⁴ Bu açıklamalar ışığında,” ihbat” kelimesi ve türevleri; tevazu göstermek, Allah ile huzur ve sükûn bulmak şeklinde iki anlam üzerinde birleşmektedir.

Bütün bunlar, ihbatın sekine, yakın, Allah’a güven gibi itminan makamlarının başı olduğunu; bu makamda istikrar bulanın kalbini hiçbir meşgalenin Allah’tan uzaklaştıramayacağını, bu dereceye ulaşan kimsenin, hiçbir şeye bakmadan, dünya varlıklarına takılıp kalmadan Hakka yol alacağını göstermektedir.¹¹⁵

Görüldüğü gibi “ihbat” tevazu, huşu, alçakgönüllü olmak anlamına gelen ve Kur’an’da Müslümanların bir vasfı olarak nitelendirilen bir kavramdır

1.3.9. Secde (السجدة)

Sözlükte “eğilmek, boyun eğmek, tevazû ile alını yere koymak” anlamındaki “se-ce-de” (سجد) fiilinin “sücûd” (سجود) mastarından gelen secde öne eğilme, aşağıya doğru bükülme ve tezellül gösterme, alnını yere koyma, alçak gönüllü olmak, baş eğmek¹¹⁶, kendini alçaltma, alçak tutma veya kendi kibrini, gururunu kırma anlamına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de genel anlamı itibariyle Allah’a karşı kendini alçaltma, alçak tutma veya kibrini, gururunu kırmayı ve ibadet etmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca Kur’an’da secde kelimesi isteyerek yapılan secde, isteğe bağlı olmaksızın yapılan secde, alçak gönüllülüğün ifadesi olarak secde, namazla özdeşleşmiş secde ve mescit anlamlarında¹¹⁷ 92 yerde geçmektedir. Biz burada “secde” kelimesinin sadece alçak gönüllülük ve edeple ilintili manalarda kullanılan yerlere değinmekle yetineceğiz.

Kur’an-ı Kerim’deki secde ile ilgili geçen ayetlere bakıldığında şükür secdesi yapmak, kendini beğenip kibirli davranmaktan sakınmak, şımarık bir şekilde dolaşmayıp nefsinin dizginleyerek ve edepli ve mütevazî olmak anlamları göze çarpmaktadır.

Yine bu bağlamda Allah Teâlâ yukarıda geçen ayetlerde İsrailoğullarının huşû etmelerini ve saygıda bulunmaları gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Fahreddin Razi (ö. 607/1210) ise burada geçen secde kavramının asıl manasında yorumlamanın doğru

¹¹⁴ Razi, XXIII,34; Bkz. Razi, (Terc), XVI, 311.

¹¹⁵ Ateş, XX, 345.

¹¹⁶ İsfahani, 480.

¹¹⁷ İbn Manzûr, III,204-205; Firuzabadi, I,297; Zebidi, VIII,172-176.

olmayacağını, bu kavramın burada tevazu ve saygı anlamında ele alınması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁸

Yukarıda geçen ayetlerin verdiği mesajlardan hareketle “edep” kavramının anlam ağını, mülkün gerçek sahibine yönelmek, ihsanda bulunduğu nimete karşı şükretmek, Allah’a gönül bağlayıp saygı ifade eder bir davranış ile teslimiyet göstermek olarak genişletebiliriz. Ayrıca Kur’an’daki “secde” kelimesinin anlamının temelinde “tevazu” kavramının yer aldığını açıkça görmek mümkündür. Çünkü Allah kendi varlığının kanıtı ile beraber tüm nimetlerine ve varlıklarına “edep” ile yaklaşma erdemini tavsiye etmektedir.

1.3.10. Hevn (الهون)

Hevn kelimesine baktığımızda sözlükte, sakinlik olmak, ağırbaşlı davranmak, vakarlı olmak, yumuşak huyluluk, kolaylık anlamlarına geldiği görülmektedir.¹¹⁹ Sakin, vakar, alçak gönüllü, yumuşak olmak¹²⁰ anlamlarını yansıtmakla beraber zelil ve hakir olmak,¹²¹ zayıf olmak, aşağılık ve önemsiz olmak, küçümsemek, kolaylaştırmak¹²² gibi manalara da gelmektedir..

Kur’an-ı Kerim’de “hevn”(هون) kelimesi “*Rahman’ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile (هونا) yürürler bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) “Selam!” derler(geçerler)”* (Furkan, 25/63) şeklinde geçmektedir. Bu ayette ki anlamı; tevazûlu yürümek, vakarlı olmak, yumuşak huylu, doğru düşünceli ve güzel ahlâklı insanlar gibi yürümek şeklinde yorumlanmaktadır.¹²³ Görüldüğü üzere bu ayette “edep” sahibinin bu niteliğinin yürüyüş ve hareketlerinde de göstermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile bireyin yürüyüş tarzı bile gerçek tevazû sahibi olup, olmadığı konusunda ölçüt olarak kabul edilebilmektedir. Bundan dolayı kişi edebini alçak gönüllü oluşunu hayatının her safhasına yansıtmalıdır.

¹¹⁸ Razi, XV,38; Bkz. Razi, (Terc), XI,136.

¹¹⁹ İsfehani, 1125.

¹²⁰ Zebidi, XIII, 291.

¹²¹ İbn Manzûr, XIII, 438.

¹²² Firuzabadi, IV, 332.

¹²³ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*,(I-V), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, IV, s.137.

Bu bağlamda edep kavramının anlam içeriği ışığında “tevazû ve vakar ” sahibi kimsenin bu özelliğinin yürüyüşüne de yansması gerektiği sonucuna varılabilir. Çünkü söz konusu ayete baktığımızda genel anlamı ile Allah’ın büyüklüğünü düşünerek kibir ve gururdan kaçınmak, vakarlı olmak, ağırbaşlı olmak ve görgüsüz ve edepsiz kimselerin kendilerine yönelik takıntılarına doğruluk, güzel sözle karşılık vermek, misli ile karşılık vermekten kaçınarak hilmi ile mukabele etmek, karşılık verirken günah söz söylemekten kaçınmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle yürüyüşleri ve davranışları mütevazidir.¹²⁴ Kur’an inanan Mü’minlerin ahrette ebedi cennetle mükafatlandıracağını bir çok defa hatırlatmaktadır. Dolayısıyla “edep ” sahibi kimsenin ağırbaşlı ve vakarla yürümesinin altında inancının verdiği güven duygusunun yansmasıdır. Bu nedenden dolayı Müslüman cahillerden gelecek olan saygısızca hareketlere ve sataşmalara selâmla karşılık vererek hoşgörü ilkelerine dayalı İslam ahlâkını uygulamalıyıp edebini muhafaza etmelidir.

1.3.11. Tezellül (التذلل)

Kuran’ı Kerimdeki “Edep” kavramının mana ağıyla ilişki kurulabilen bir diğer kavramda “*Tezellül*” kelimesidir. Lügat anlamı açısından alçak / düşük olmak, itaatkâr olmak, hakir olmak, hor görülmek,¹²⁵ zayıf olmak, boyun eğmek, uysal, yumuşak huylu olmak, tevazu göstermek, alçakgönüllü olmak, itaat etmek,¹²⁶ küçümsemek, zelil ve hakir görmek, ahlâkı güzel olan, itaatkâr, boyun eğen, uysal, serkeş olmayan, anlamlarında kullanılmaktadır.¹²⁷

Boyun eğen, istenildiği gibi kolaylıkla çekip götürülebilecek şekilde kullanılmaya müsait bulunan uysal şeye “zelül” denilmektedir. Burada hakaret ve horluk değil, kolaylık, yumuşaklık, uysallık söz konusudur. Nitekim tevazû bundan dolayı övülen bir tavidir ve aynı zamanda bir şereftir.¹²⁸ Çünkü kulluk bilinciyle gerçekleşen alçalma ve saygı, insan vicdanı için mümkün olan her türlü yükselmenin üstünde yücelmeyi temin

¹²⁴ Yazır, VI,96.

¹²⁵ Firuzabadi, III,379.

¹²⁶ Razi, XII, 26; Bkz. Razi, (Terc), IX,116.

¹²⁷ İbn Manzur, XI,257.

¹²⁸ Yazır, VII, 495.

eden bir durumdur. Bu yücelme tezellül içinde gizli olan, adi gönüllerin layık görmediği hatta imkansız saydığı bir yücelmedir.¹²⁹

Tezellüldeki boyun eğme ve uysallık, harici bir sebep ve etkiyle meydana gelse de, esas itibariyle istekle yapılan bir fiildir.¹³⁰ Bu vasıf, uysal ve serkeş olmayan bir hayvan için kullanılabileceği gibi; cansız varlıklar ve insanlar (Maide, 5/54) için de kullanılmaktadır.

Maide Suresi 54. ayet-i kerimesinde Mü'minlerin vasfı, “yani mü'minlere karşı alçakgönüllü, şefkatli ve merhametli,”¹³¹ onlara karşı zulme başvurmayan; akıl, kabiliyet, yetki, zenginlik ve diğer güçlerini Mü'minlerin aleyhinde kullanmayan,¹³² Rablerinin emrine boyun eğmiş mütevazı insanlar olarak belirtilmektedir.

Mülk Suresinin 15. ayetinde zelül olarak nitelenen yeryüzü, her türlü kullanıma uygun olarak binilen ve incitmeden yürüyen uysal bir binit halinde tasvir edilmiştir.¹³³ İsrâ Suresinin 111. ayetinde ise Allah'ın acizlikten dolayı bir dosta, yardımcıya ihtiyacı olmadığı belirtilmektedir. Allah'ın rahmetiyle sevdiği, Allah'ın dostları denilebilecek kulları varsada bu bir ihtiyaçtan kaynaklanmamaktadır. Şu halde tezellülü; acziyet bilinciyle ilim ve kudret sahibi varlığa karşı zorlama olmaksızın boyun eğmek ve itaat etmektir, şeklinde tanımlamak mümkündür.

Yine İsrâ Suresinin 24. ayetinde ebeveyne karşı alabildiğine tevazu gösterilmesi onlara karşı alçak gönüllü davranılması gerektiği kastedilmiştir. Nasıl ki; kuş, uçmak ve yükselmek istediğinde, kanatlarını açar, ama uçmamak ve gitmemek istediğinde, kanatlarını kapatır. İşte bu açıdan, kanatları indirme ifadesi, alçalma, tevazu gösterme manasında bir kinaye olarak bize bildirilmiştir.¹³⁴

Sonuç olarak yapıcı bir tavır ile “alçak gönüllülük kanatlarının indirilmesine” dikkat çekerek kalbin ortasına ve vicdanın her tarafına ulaşan, gözlerini dahi kaldırıp bakmayan ve hiçbir dediğini iki yapmayan bağlılığı andıran merhametin incelen ve yumuşayan şekli “edep” anlayışından söz etmektedir.¹³⁵ Başka biri ifade ile alçak

¹²⁹ Yazır, I, 109.

¹³⁰ Yazır, VII, 495.

¹³¹ Yazır, III, 206.

¹³² Razi, XII, 26; Bkz. Razi, (Terc), IX, 116.

¹³³ Yazır, VII, 496.

¹³⁴ Razi, XX, 196; Bkz. Razi, (Terc) XIV, 452.

¹³⁵ Kutub, IV, 425.

gönüllüğü barışa, huzura, merhamete, sevgiye, teslimiyete ve gerçek boyun eğmeye doğru gerilen kanat olarak simgelemektedir.

1.3.12. Kunût (القنوت)

“Ka-ne-te” (قنّت) fiilinin mastarı olan kunut ve türevleri sözlük anlamları itibariyle, huşû duymak, Allah’a karşı tevazû göstermek, kulluğun ve aczin farkında olmak, itaat etmek, namazda susmak, namazda kıyâmı uzatma,¹³⁶ namazda ayakta durmak, namazda dua etmek, dua etmek, düşmana beddua etmek,¹³⁷ kadının kocasına itaat etmesi, hacca devam etmek, cihadı uzatmak gibi anlamları ifade eder.¹³⁸ Ragıb el-İsfehâni (ö.502/1109) ise “kunût”(قنوت) kelimesine, “hudû”(خضوع) (teslimiyet, boyun eğme) halinde itaat etmek anlamı vermiştir.¹³⁹

el-Kanit (القانت) kelimesi ise, itaat eden, itaate devam eden, Allah’ı zikreden, âbid ve huşû duyan manalarına gelmektedir.¹⁴⁰

Kur’an’da Kunût kelimesi itaat etmek, susmak (Bakara, 2/238), namazda kıyâmı uzatmak (Zümer, 39/9) gibi anlamlara gelmektedir.

Hiz. Meryem’den, Kur’an’da Rabbine itaat etmesi istenirken, Âli İmran Suresinin 43. ayetindeki “ka-ne-te” (قنّت) fiili bu anlamda kullanılmaktadır. Taat, Allah’ın emirleri ve yasakları karşısında nefsin feda edilmesidir. Yüce Yaratıcı, kölelerin efendisinin huzurunda duruşu ve emrine itaat edişi gibi, kullarının da huzurunda durmasını ve emrine itaat etmesini istemektedir. Bu istek karşısında sadece Mü’minler Rablerinin davetine olumlu cevap verip kulluk bilincini kazandıkları içindir ki, taatleri kunut olarak isimlendirilmiştir. Bu bilinçle yapılmadığından dolayı da Mü’min olarak nitelenmeyenlerin eylemleri Allah katında kabul görmemiş ve boşa gitmiştir. Bakara Suresinin 116. ayetinde de kunutun bu anlamına vurgu yapılmaktadır. Bu ayette “kânit” (القانت) olmakla nitelenenlerin melekler, Üzeyir (a.s.) ve İsa (a.s.) olduğu

¹³⁶ Firuzabadi, I, 155.

¹³⁷ Razi, III, 390.

¹³⁸ İbn Manzûr, II, 73.

¹³⁹ İsfehâni, 868.

¹⁴⁰ Cürçani, 219.

anlaşılmaktadır. Bu anlamıyla kunût kelimesine bakıldığında, melekler ve peygamberlerin övülen niteliklerinden olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Bu açıklamalar ışığında kunutu söyle tanımlamak mümkündür. Kunût; dıştan gelen bir zorlama olmaksızın, imandan kaynaklanan,¹⁴² salih amele devam etme arzusu, huzurunda bulunulmanın azametinin kalpte hissedilmesi ve bu bilinçle huşû duyulmasıdır. Huzur ve sükunet içerisinde itaat etme gayretiyle, Rabbin huzurunda edeple durmaktır.¹⁴³

1.1.13. Tadarrû (التضرع)

Talep ve rağbette mübalaga ifade eden¹⁴⁴ ‘tadarrû’nun isim, fiil ve türevleri şu manalara gelmektedir. “Da-ra-a” (ضرع) kelimesi, boyun eğmek, huşû duymak, zelil ve düşkün olmak,¹⁴⁵ alçalmak, güneşin batmaya yüz tutması, boyun eğdirmek, zelil ve hakir kılmak, “da-rra-a” (ضرع) güneşin batmaya yüz tutması, “teda-rra-a” (تضرع) itaatkâr olmak, boyun eğmek,¹⁴⁶ yalvarmak, bir ihtiyacı istemeye maruz kalmak,¹⁴⁷ eğilmek, gölgenin çekilip kısılması¹⁴⁸ gibi manalara gelmektedir.

Fahreddin er-Razi’ye (ö. 607/1210) göre tadarrû, isyan etmeyi, directmeyi bırakarak boyun eğmektir ki, bu anlamıyla tadarrû, huşû duymaktır. Bu görüşünü En’am Suresinin 42 ve 43. ayetleriyle temellendirmektedir. Allah, kalp katılığında, canları ve malları hususunda çeşitli belalar ve sıkıntılarla muaheze edilme derecesine ulaşmış olan toplumlara peygamberler gönderdiğini, ama onların boyun eğerek yalvarmadıklarını bildirmektedir.¹⁴⁹ Halbuki insan haddini bilip Rabbini tanımalı her an O’na muhtaç olduğunun farkında olmalı, O’nun iradesi altında bulunduğunu ve hiçbir şekilde O’nun hakimiyetinden müstağni olamayacağını itiraf etmelidir.¹⁵⁰

¹⁴¹ Razi, IV, 29; Bkz. Razi, (Terc) III,390.

¹⁴² Kutub, XII, 31.

¹⁴³ Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru’l-münir*, (Çev.: Hamdi Arslan vd.), Bilimevi Yayınları, İstanbul 2003, XI, 319; Yazır, II, 97.

¹⁴⁴ İbrahim Canan, *Kütüb-ü Sitte Tercüme ve Serhi*, (XVIII) Akçağ Yayınları, Ankara 1995, VIII, 509.

¹⁴⁵ İsfehani, 618.

¹⁴⁶ İbn Manzur, VIII,221; Firuzabadi, III, 56.

¹⁴⁷ Razi, XII, 235; Bkz. Razi, (Terc), X, 437.

¹⁴⁸ Firuzabadi, III, 56; İbn Manzur, VIII, 222.

¹⁴⁹ Razi, XII, 235.

¹⁵⁰ Yazır, III, 556.

“*Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin.*” (A’raf, 7/55) ayetinde kulun kendisinin ihtiyaç içinde ve aciz, Rabbinde ise, en mükemmel ilim, kudret ve rahmet sıfatlarının varlığını görüp müşahade etmesi içindir. Şu halde tadarrû; kalbin duyduğu haşyet neticesinde marifeti artırmasına ve tasdiki güçlendirmesine bağlı olarak, kişinin aciz olduğunu izhar edip, alçak gönüllülük, itaat ve ihlâsla Rabbine yalvarmasıdır.¹⁵¹

1.3.14. İtaat (الإطاعة)

Sözlükte “baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek” anlamındaki “ta-va-a” (طوع) kökünden türemiş olan itaat “boyun eğme, bir şeyi zorlama olmaksızın isteyerek yapma,¹⁵² teşvik etmek, kolaylaştırmak, cesaretlendirmek,¹⁵³ yapılması zorunlu olmayan bir şeyi vazife edinmek, içinden gelerek iyilik yapmak ve nafil ibadet yapmak (Bakara, 2/184) şeklinde tarif edilmiştir.¹⁵⁴ İtaat kelimesi Kur’an’da geçmemekle birlikte üç ayette “taat” ismi yer almakta, bunlardan başka farklı isim ve fiil kalıplarında olmak üzere “itaat” seksen beş yerde geçmektedir. Kırk iki ayette ise aynı kökten gelip “güç yetirmek” manasında kullanılan “istitaat” kavramı yer almaktadır.

Terim anlamı olarak itaat kelimesi genel manada “Allah’ın emir ve yasaklarına boyun eğmek, onları kabullenmek” anlamına gelmektedir. Zira itaat, kulun Allah (cc.) karşısında takınması gereken tavrı en güzel bir şekilde açıklayan kavramların başında gelmektedir. Bu bağlamda itaat kelimesinin tarifi, “emirde vacip ya da mendup, nehiye haram ya da mekruh farkı gözetmeksizin emredileni yapmak, yasaklananlardan kaçınmak”¹⁵⁵ şeklinde yapılmıştır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi itaat kavramı bir terim olarak en genel anlamıyla Allah’a boyun eğmeyi içermekle beraber, Hz. Peygamber’e de boyun eğmeyi kapsamaktadır.

Terim anlamına baktığımızda itaat kelimesinin, isyan kelimesinin tam tersi bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. İtaat Allah Teâlâ ile ilgili olduğunda denilebilir ki O, yarattığı ve nimet verdiği kullarının, kendisine isyan değil itaat etmelerini ister. Eğer insan ilah diye Rabbine itaat etmezse, başka ilahların önünde eğilip onlara itaat

¹⁵¹ Razi, XIV,135; Bkz. Razi, (Terc), X,437; Zuhayli, IV, 226.

¹⁵² İsfehani, 647; Zebidi, XXI, 461.

¹⁵³ İbn Manzûr, X, 112.

¹⁵⁴ Razi, V, 87; Bkz. Razi, (Terc), IV, 344

¹⁵⁵ Tâhânevi, II, 915.

edecektir. Bu da onun sapıklığı ve dolayısıyla zararı anlamına gelir. Mecazi manada itaat, emredenin uyulmasını istediği fiile, uymayı kastetmese de- emredilenin tabi olması, bağlanması demektir. İtaat etmek gayesi olmadan şeytana tabi olanlarda bu durum gibidir. Çünkü bunlar sonuç itibarıyla iblisin davetine ve iradesine tabi olmuşlardır.¹⁵⁶

İtaat konusundaki ayetlerin incelenmesinden, bu görevin bilinçsizce değil de Allah (c.c.) ve Resulü'nün (sav.) çağrısının iyi bir şekilde anlaşılması ve mesajın gerçek anlamda algılanması ile yerine getirilebileceği anlaşılmaktadır. Nitekim dört ayette itaat fiili “semi'nâ” (dinleyip kavradık) fiilinden sonra yer almış¹⁵⁷ ve bu durumun, itaat fiilinin anlayıp kavrama üzerine bina edilmesinin gerektiğini vurguladığı kabul edilmiştir.

İtaat etmek, aynı zamanda korku, tezellül, itaat edilenin karşısında sakin ve sessiz, boynu bükük ve tepkisiz durmak gibi hal bildiren anlamları da bünyesinde barındırır.¹⁵⁸

İtaatin gönülden yapılması önemlidir. Fakat bu, iradeye bağlı olarak yapılan itaatlerde söz konusudur. Fakat irade dışı yapılan itaatten bahsetmek de mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de hem irade sahibi insanın, hem de iradesi olmayan ve zorunlu bir biçimde itaat etmek durumunda olan diğer varlıkların itaati söz konusu edilmektedir.

¹⁵⁶ El- Askerî, 183.

¹⁵⁷ Bakara, 2/285; Nisa 4/46; Maide, 5/7; Nur, 24/51.

¹⁵⁸ Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Neseî, (Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)*, (I-III) Yasin Yayınevi, İstanbul 1991, I,122; Yazır, II,807.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ AÇIDAN EDEP

Allah Teâlâya karşı içten bir saygı, bütün Müslümanların en temel hasletlerindendir. Müminler Allah Teâlâya, İslama, Kur'an'ı Kerime, Peygamber'imize, (sav.)` tüm peygamberlere, meleklerle, dinimizce mukaddes kabul edilen maddi ve manevi değerlere samimi bir saygı hissederler. Kur'an'ı Kerim, bütün Peygamberlerin bütün müminlerin saygı dolu bir korku ile Allah'tan çekindikleri, kalplerinin Allah korkusuyla yumuşadığını, ayetlerine karşı derilerinin ürperdiğini haber vermektedir.¹⁵⁹ Bu duyguları içten yaşayan mümin, sağlam ve derin bir imana ve Allah'ın beğendiği güzel ahlâka sahiptir.

Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayette Mü'minlerin, Allah Teâlâ'ya olan haşyetlerinden dolayı saygıyla korktukları (Mü'minun, 40/57), içlerinin saygıyla titrediği (Ra'd, 13/21), O'nu görmedikleri halde bir korku içerisinde oldukları (Enbiya, 21/49), ümit ederek ve çekinerek yalvardıkları ve Allah'a derin saygı gösterdikleri (Enbiya, 21/90), O'nu en içten bir saygıyla yücelttikleri (Fetih, 48/9), Allah'a derin saygı gösterenler olarak inandıkları (Al-i İmran, 3/199), kadın ve erkek tüm Mü'minlerin saygıyla Allah'tan korktukları (Ahzap, 33/35), kalplerinin saygı ve korku ile yumuşadığı (Hadid, 57/16), haber verilir.

Yine Kur'an ayetlerinde Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere itaat ve edeple davranma noktasında birçok ayet bulunmaktadır. Hz. Muhammed'e itaatin Allah'a itaat sayılacağı¹⁶⁰ rahmete ve kurtuluşa vesile olacağı¹⁶¹ bildirilmiştir. Diğer peygamberlere itaat ve saygı konusunda kusur işleyen onları yalanlayıp, alaya alan kavimlerin nasıl helak edildiği Kur'an'da geniş bir şekilde geçmektedir.¹⁶²

Bütün peygamberlerin gönderiliş amacı, insanlığı gerçek anlamda insanlıklarına döndürerek, Allah'ın hoşuna giden bir hayatı yaşamalarını sağlayıp hem dünya hem de ahiret hayatlarını mutluluk içinde yaşamalarını istemektedir. Peygamberlerin hepsi böyle bir ilahi buyruğu insanlara ulaştırmışlardır. Bu ilahi davetin anlam kazanması ve

¹⁵⁹ Bakara, 2/239; Enfal, 2/2; Nahl, 16/50; İsra, 17/57.

¹⁶⁰ Al-i İmran, 3/32,132; Nisa,4/ 59, 69; Enfal, 8/20, 46; Nur 24/52, Ahzap, 33/31, 71; Teğabun, 64/12.

¹⁶¹ Al-i İmran, 3/132; Nur, 24/ 52, 56; Ahzap, 33/ 71.

¹⁶² Yunus, 10/13; Hud, 11/120; Yusuf, 12/110; Ra'd, 13/38; Kehf, 18/106; Hac, 22/75; Mü'minun, 23 /51, 78; Rum, 30 /9; Fatır, 35 /25; Sad, 38/14;Zümer, 39/71; Haşr, 59/6.

sorumluluklarının yerine getirilmesi için hiç şüphesiz öncelikle insanların o peygamberlere itaat etmeleri, onların yoluna girmeleri ve onların emir ve yasaklarına boyun eğmeleri gerekmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu hakikati şöylece dile getirmektedir: “*Biz her peygamberi ancak Allah'ın izniyle kendisine itaat edilsin diye gönderdik.*” (Nisa, 4/64)

Bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e hitap ederek, bütün peygamberleri ancak kendilerine uyulması için gönderdiğini, yani bütün peygamberlere, kendilerine gönderilen kavimlerin uymasının farz olduğunu, Hz. Peygamber'in de, kendisine uyulması mecburi olan peygamberlerden biri olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla bu ayetten anlaşılması gereken tüm peygamberlerin, kendilerine uyulması için gönderildiklerini beyan etmenin yanında bir de Hz. Peygamber'in daveti karşısında ikiyüzlü bir tutum takınan bazı kişilere de bir uyarıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i, bütün peygamberlerin oluşturduğu nebiler silsilesinin son halkası olarak kabul etmemektedirler. Fakat Hz. Peygamber peygamberlerin oluşturmuş olduğu nebiler silsilesinin sonuncusudur.(Ahzab, 33/40) Allah katında geçerli tek din olan İslam'a insanları davet eden ve böylece emirlerine ve yasaklarına uyulması farz olan bir peygamberdir.¹⁶³

Kısacası geçmiş ümmetlere gönderilen peygamberlerin tamamı çeşitli ümmetlere gönderilmiş olan bütün peygamberlerin, insanlara “*Allah'a karşı gelmekten sakının*”¹⁶⁴ uyarısında bulunmuşlar, hemen ardından kendi şahıslarında peygamberlere itaati tebliğ etmişlerdir.

2.1. ALLAH'A KARŞI EDEP

Allah Teâlâ, Kuran'ı Kerim'de Peygamberlerin ve takvâ sahibi Mü'minlerin tevazû, huşû ve saygı ile Allah'tan çekindiklerini, saygıyla Allah'ı andıkları zaman Allah'ın azametiyle kalplerinin ürperdiğini, Allah Teâlâya olan saygıları sebebiyle sarsılmaz bir inanca, kamil bir imana sahip olduklarını bildirmiştir. Bütün mü'minlerin

¹⁶³ Ebu Cafer Taberi, *Cami'ul Beyân an Tevil'il Kur'ân*, (XXX) Darül İhya, Beyrut 2001, V, 157; Zemahşeri, Ebu'l Kasım Carullah b. Ömer, *el-Keşşâf*, (I-IV) (1. Baskı), Dârül Marife, Beyrut 1995, I, 517; Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Camiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*, (XX), (Trc: M.Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul 2005, V, 266.

¹⁶⁴ Al-i İmran, 3/32-50; Nisa, 4/59-69; Nur, 24/54; Şuara, 26/108-110-126-131-144-150-151-163-179 20; Tâhâ, 20/90; Zuhruf, 43/63; Nuh, 71/ 3.

Allah'ı (cc.) anarken, Peygamberimiz (sav.) ve tüm Peygamberlerden bahsederken, dini konular hakkında konuşurken son derece hassas ve özenli olmaları gerekir.

Bir müslümana gerekli olan edep, Allah Teâlâ ve O'nun Rasûlüne karşı gösterilmesi gereken edeptir. Yine bir müslümanın üzerinde hassasiyetle durması gereken en önemli konuların başında Allah ve Rasûlüne karşı gösterilmesi gereken edep konusu gelmektedir. Nitekim Allah Teâlâ “*Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım*” (Zariyat, 51/56) buyurarak bu âleme gönderilme nedenimizi açık bir şekilde beyan etmiştir. Yine başka bir ayet-i kerimede “*Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun kudret eliyle dürülmüş olacaktır...*” (Zümer, 39/ 67) buyrulurak Allah Teâlânın saygı, tazim ve edebe layık en yüce varlık olduğu bildirilmektedir.

Edebin en üstün olanı, edebin en değerlisi Rabbimize karşı gösterilecek olan edeptir. Edebin birinci aşaması Allah Teâlâyı Kur'an'da bildirildiği şekliyle herhangi bir şeyi şirk koşmadan iman etmektir. Bundan sonraki diğer aşamaları ise Allah Teâlâyı hakkıyla tanımak, emir ve yasaklarına uymak, her an bizi gördüğünü ve yaptığımız her türlü işten haberdar olduğunu bilmek, kalplerden geçen duygularımızı bile Yüce Allah'ın bildiğini düşünmek ve inanmaktır.¹⁶⁵

İnsanın saadete ermesinin; Allah'ın emrine saygı, mahlûklarınada şefkat göstermesine bağlı olduğu Mü'min Suresinin 7. ayetinde karşımıza çıkmaktadır. Bu ayet içindeki “*Rablerini hamd ederek tespih ederler, O'na inanırlar*” ayeti ilk önce Allah'ın emrine saygı göstermeyi ” ve *inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler*” ayetide daha sonra Allah'ın mahlûkatına şefkat gösterilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Allah Teâlâyı karşı gösterilecek olan saygı ve hürmette edep dışı bir davranış kişinin ahirette büyük bir hüsrana uğramasına, aynı zamanda kendi etrafında bulunan zayıf imanlı veya imanı bilmeyen kimselerin olumsuz etkilenmesine sebebiyet verecektir. Bütün Müslümanların böyle bir duruma düşmekten kendilerini koruması gerekir. Allah (c.c.) her değer üzerinde bir yüceliğe, hürmet ve ihtirama layıktır.

¹⁶⁵ Abdullah Faruki, *Zahiri ve Batını Edebler*, Fiav Yayınları, Ankara 1996, 16.

¹⁶⁶ Razi, XXVII,31; Bkz. Razi, (Terc), XIII,422.

Kur'an-ı Kerim'de Müminlerin özellikleri arasında “*Rabblarına derin saygı*” duydukları belirtilirken¹⁶⁷ şeytanın ise; Allah'ın Hz. Adem'e saygı ile eğilin buyruğuna karşı gelerek saygı ile eğilenlerden olmadığı ve bu saygısızlığı yüzünden cennetten kovulduğu bildirilmiştir.¹⁶⁸ Allah'ın emrine karşı yapılan bir edepsizlik kendi zatına yapılmış gibidir.

Hz. Peygamber'e (sav.) ilk inen ayetlerde “*Yaratan Rabbinin adıyla oku*” (Alak, 96/2), daha sonra vahyin geçirdiği fetret devresinin ardından yine ilk nazil olan “*Sadece Rabbinin büyük tanrı*” (Müddessir, 74/3) ayetleri de yüceler yücesi olması sebebiyle O'nun edep ve hürmette en başta olması gerektiğini göstermektedir. Yine Fatiha Suresinin ilk ayetinde bütün hamdlerin Allah'a ait olduğu belirtilmesi Yüce Allah'ın her türlü ihtirama layık olduğunun göstergesidir.¹⁶⁹

Yüce Allah Zariyat Suresinin 56. ayetinde, yaratılış gayesinin Allah'a ibadet ve onun emirlerine olabildiğince saygı duymak gerektiğini bildirmektedir.¹⁷⁰ Ubudiyyet eziklik ve saygı belirtisi demektir. İbadet ubudiyyetten daha geniş bir manada kullanım alanı bulmuştur. Çünkü ibadet, tezellül (eziklik) insanın saygıda son sınırıdır. Bu tezellüle ve saygıya ancak nimet sahibi olan Yüce Allah layıktır.¹⁷¹ Bundan dolayı Kur'an'da yalnızca Allah'a secde edilmesi, saygı duyulması, O'na hiçbir şekilde eş koşulmaması ve O'na karşı gelmekten kaçınılması emredilmiştir.¹⁷²

Şüphesiz ki Yüce Allah, kendisine koşulsuz bir teslimiyet içerisinde saygı gösterilmesi gereken yegane varlıktır. Çünkü o, bütün mahlukatın yaratılış kaynağıdır. O, her zaman bir iş, bir oluş içinde olan, (Rahman, 55/29), bir an bile yorulmayan, (Bakara, 2/255) ihsanı sonsuz olan, (İbrahim, 14/34) çokça bağışlayan, gerektiğinde şiddetli cezalandıran,¹⁷³ izzetli kılan, gerektiğinde zelil eden, veren, alan (Âl-i İmran, 3/26-27) ve nihayet bütün varlığı yaratıp varoluş sahnesine çıkartandır.(Bakara, 2/117) Göklerde ve yerde olan her canlı Allah' a tazim ve kulluğunu itiraf eder. O'na boyun

¹⁶⁷ Bakara, 2/45; Araf, 7/157; Mü'minun, 23/2; Ahzab, 33/35; A'la, 87/10; Beyyine, 98/8.

¹⁶⁸ Bakara, 2/34; Araf, 7/11,12 ; Hicr, 15/31,33; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116; Sad 38,75.

¹⁶⁹ Razi, I,246; Bkz. Razi, (Terc), I,316.

¹⁷⁰ Razi, XXVIII,232; Bkz. Razi, (Terc), XX,395.

¹⁷¹ İsfahani, 667.

¹⁷² Bkz. Fatiha, 1/5; Bakara, 2 /21,83,125,128,133,138,200; Al'i İmran, 3 /51,64; Nisa, 4/36; En'am, 6/56,162; A'raf , 7 /29,70; Hud, 11/26; Hicr, 15/99; Nahl 16/114;İsra, 17/23;Kehf, 18/110; Meryem, 19 /65; Tâhâ, 20/14, Enbiya, 21/25; Kasas, 28/88; Zümer, 39/11; 66, Mü'min, 40/14,65; Fussilet, 41/14; Ahkaf, 46/21; Nuh, 71/3;Cin, 72/20; Yusuf , 53/40.

¹⁷³ Bakara, 2/ 284; Âl-i İmran, 3/129.

eğer, başkaldırmaz.¹⁷⁴ Allah'ın emrine tazim, O'nun kullarına da şefkat hususunda güçlerinin yettiği her şeyi yapan inananlar Allah'ın Celal ve Azametinden çekinirler.¹⁷⁵

Edeb ve hayâ, insanı hiçlikten varlık sahasına çıkaran, insanı en güzel şekilde şekillendiren, sayamayacağı kadar nimetleri insanın emrine veren, bütün mahlûkatı sevk ve idare eden alemlerin Rabbi Yüce Allah'a karşı olmalıdır. Kişi, önce Allah Teâlâ'dan, sonra da insanlardan utanmalıdır. Zaten Allah'tan hayâ etmeyen hiç kimseden utanmaz. İnsandan utanmayan kimse de Allah'tan utanmaz. Nitekim bir hadis-i şerifte “Hayâ imandan bir şubedir;”¹⁷⁶ buyrulması da bunun göstergesidir.

2.1.1. Allah'a Yakarıшта (Duada) Edep

Sözlükte dua kelimesi “çağırarak, seslenmek, yalvarıp yakarmak, sığınmak, ilgi kurmak, istemek”¹⁷⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten türeyen “dava” ve “davet” gibi “dua” da “talep ve niyazda bulunmak” anlamında olup, mastar kalıbında bir isimdir.¹⁷⁸

İslam kaynaklarında dua; kulun Allah'ın büyüklüğü karşısında acizliğini itiraf etmesini, sevgi ve hürmet duyguları içinde lutuf ve yardım dilemesini ifade eder.¹⁷⁹ Dua, güçsüz ve muhtaç olanın ihtiyacını ve gereksinimlerini güçlü ve kudretli olandan talep etmesidir.¹⁸⁰ Duanın esas gayesi insanların Allah'a halini arzetmesi ve ona niyazda bulunması olduğuna göre, dua kul ile Allah arasında bir diyalog manasını taşır. Bunun gerçekleşmesi için önce Allah (cc.) insanı kendi varlığı hakkında bilgi sahibi kılmış; insan da varlığını kabul ettiği, kendisinden daha üstün olan bu üstün ve azametli yaratıcı karşısında duyduğu saygı ve ümit hisleriyle ile iletişim kurma ihtiyacını duymuştur. Dua, böyle bir irtibat sonucunda insanın bir taraftan kendi ihtiyaç ve noksanlıklarını onarmak, diğer taraftan da insanın daha mükemmele ulaşmasını hedefleyen bir iletişim aracıdır. Başka bir açıdan bakıldığında dua, fani ve aciz olan insanın, baki ve hiçbirşeye muhtaç olmayan Yüce Rab ile kurduğu bir köprüdür. Bu nedenle insanoğlu her

¹⁷⁴ Razi, XXVII, 33; Bkz. Razi, (Terc), XIII, 422.

¹⁷⁵ Razi, XIII, 422.

¹⁷⁶ Müslim, “İman”, 57, 58.

¹⁷⁷ Cebecioğlu, 228.

¹⁷⁸ İsfehani, 383.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, II, 385.

¹⁸⁰ Yazır, II, 8.

dönemde duaya başvurmuş, hiçbir zaman duadan uzak kalmamıştır.¹⁸¹ Muhammed İkbâl (ö.1938) ise bu konu hakkında ”Dua, ister kişisel ister toplu olarak yapılsın , kâinatın mucizevi sessizliği karşısında insanoğlunun kendisine bir cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve hissiyatın ifadesidir “ diyerek insanın duaya olan ihtiyacını belirtmiştir.¹⁸²

Dua sürekli Allah’ı anmak ve ondan gafil bir an bile geçirmemektir. Kulun Allah Teâlâ karşısında göstermiş olduğu saygıya, yani O’nun karşısındaki varoluşuna kulluk denir. Kur’an-ı Kerim’de bu duruma tesbih, hamd ve secde gibi isimler verilmektedir.¹⁸³ Bu saydıklarımızda, duanın farklı türleridir. Kur’an’da genellikle Namaz ibadetini karşılamak üzere kullanılan “salat” kavramı da dua anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁴

Aciz, fakir, muhtaç ve Yüce Allah karşısında bir hiç olduğunun farkında olan kişi, boyun eğme, ubudiyet ve alçak gönüllülük içinde, merhameti sonsuz olan Allah’a (c.c.) iltica edip, halini arzetmesinin farklı derecesi sayılan dua, kulun Rabbi’ne karşı iman, güven ve itimadının bir gereğidir.¹⁸⁵

Dua, Allah’ın rızasına kavuşmanın ve cennete ulaşmanın bir yoludur. Dua, kuldun Rabbe yükselen kulluk nişanı ve Rab’den kula inen rahmet sembolüdür. Dua, Allah Teâlâ ile insan arasındaki ilişkinin en önemli göstergesidir. Dua, dünya alemi ile ahiret alemini birleştiren yüce bir miraçtır. Onun için de en makbul dua Mü’minin miracı olan secdede yapılan duadır.¹⁸⁶ Ayrıca dua ve tevekkül hayra meyletmeye büyük bir kuvvet verdiği gibi, istiğfar ve tevbe ile şerre meyletmenin önünü keser, nefsin insan üzerindeki hakimiyetini kırar. İnsanı yaratan ve yaşatan sonsuz Kudret sahibinin karşısında, kendi aczini ve hiçliğini anlaması, kendine yeterli olmadığını bilmesidir. Kişinin kendisini en iyi bilen Rabb’inin huzurunda iç dünyasını açmasıdır.

Allah Teâlâ ”De ki duanız/ibadetiniz olmasa, Rabbim ne diye size değer versin” (Furkan, 25/77) buyurarak kulun dua ile şereflenip, Allah katında değer kazanabileceğine ve hayatının bir anlamının olacağına işaret etmektedir. Dua söz

¹⁸¹ Cilacı, Osman, “Dua” Md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, IX, 529.

¹⁸² İkbâl, Muhammed, İslam’da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, (Çev. Sofi Huri), Kırkambar Yayınları, İstanbul 2002, 134 .

¹⁸³ Ra’d, 13/13; İsra, 17/44; Nur, 24/41.

¹⁸⁴ İbn Manzûr, IV,4290.

¹⁸⁵ Cilacı “Dua” Md., 530

¹⁸⁶ Müslim, ”Salat”, 215; Nesai, “Mevakit”, 35.

sanatları ile süslenerek söylenmiş sözler yığını değildir. Dua ibadetin özü¹⁸⁷ ve insanın hayatına anlam katan en temel eylemlerden biridir.

Kur'an-ı Kerim'de dua ile ilgili olarak “tazarru”, daha çok yalvarıp yakararak ve kendini zelil hissederek dua ve niyazda bulunma halini, acz ile boyun bükmeyi ifade eder.¹⁸⁸ Kur'an'da zorlu ve sıkıntılı anlarda, hatta ilahi azaba uğranıldığı zaman Allah'a yalvarıp yakarmadan söz eder.¹⁸⁹

İslam dini, her ne kadar yapısı itibariyle şekilcilikten ziyade, yapılan işlerdeki niyet¹⁹⁰ ve ihlasa bakıyor olsa da, bazı ibadetlerin içindeki samimiyeti tam ifade edebilmesi için dışarıdan da bu samimiyeti hissettirmesi gerekir. Dua ibadetlerin en önemlisi olduğuna göre, onun da bir takım sınırlar içinde yapılması, beklenen neticeye daha kesin ve daha hızlı ulaşılmasını kolaylaştıracaktır. İşte bu başlık altında, sözkonusu sınırları ortaya koymaya çalışacak, dua eden bir insanın dikkat etmesi gereken hususları belirlemeye çalışacağız.

Her şeyden önce insan içten bir pişmanlıkla Allah'a yönelmeli ve duasına icabet edilip edilmeyeceğinden şüphe duymamalıdır. Duasının karşılığı olarak herhangi bir mekan veya zaman belirlememelidir. Zira bu türden bir ön şart ileri sürmek duanın edebine aykırı olur. Duayı yapan, dua için Allah'a yönelmenin dahi Allah'tan bir lütuf olduğuna ve duasına karşılık verilmesinin ise ayrı bir mükafat olduğuna inanmalıdır.

Duanın nasıl olması gerektiğini biz Kur'an-ın örnek dualarından ve bizzat Resulullah (sav.)'ın uygulamalarından öğreniyoruz. Ayet ve hadislerde; elleri kaldırıp avuçları yukarı doğru açarak yüksek olmayan hafif bir sesle için yapılması gerektiği söylenebilirse de ayette tekrarlanan:”.....*ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine uzandıklarında Allah'ı anarlar...*”¹⁹¹ ifadesi duanın bir şekilde sınırlandırılmayacağını gösterir.¹⁹² Fakat yine de, Kur'an ve sünnet duanın şekil ve biçim olarak nasıl yapılması gerektiğini gösteriyor. Bu da Allah'ın kuluna bir lütfudur. Çünkü eğer O insana öğretmese idi insan nasıl dua edeceğini de bilemezdi.¹⁹³ Duanın makbul olması için

¹⁸⁷ Tirmizi, “Deavat”, 1.

¹⁸⁸ İbn Manzur, VI, 2580.

¹⁸⁹ En'am, 6/43; A'raf, 7/94; Mü'minun, 23/76.

¹⁹⁰ Buhari, “Bed'ü Vahy”, 1.

¹⁹¹ Al-i İmran, 3/191; Yunus, 10/12.

¹⁹² Abdullah Yıldız, *Dua Söylemden Eyleme*, Pınar Yayınları İstanbul 2006, 69.

¹⁹³ Bakara, 2/37.

belli bir adaba göre olması gerekir. İslam alimleri duanın kabul olması için bazı ilkelerin gözetilmesi gerektiğini söylemişlerdir.¹⁹⁴ Bunlardan bazıları şunlardır:

1) Abdest almak:

Rivayet edildiğine göre Ebu Amir el Eş'ari, Ebu Musa el Eş'ari'ye: "Peygamber'e (sav.) selam et ve benim için istiğfar etmesini söyle" dedi. Oda Medine'ye vardığında Ebu Amir'in söylediklerini ve istiğfar dileklerini ilettiler. Hadisi rivayet eden ravi der ki: Resulullah (sav.) bunun üzerine abdest aldı ve ellerini kaldırıp: "Allah'ım! Ebu Amir'i bağışla diye dua etti."¹⁹⁵ Bu hadisten yola çıkarak bazı İslam alimleri dua için abdest almanın sünnet olduğunu söylemiştir.¹⁹⁶

2) Kibleye yönelmek ve elleri açıp yukarı kaldırarak dua etmek sonra elleri yüze sürmek:

Cabir b. Abdullah (r.a.) şöyle buyurdu: "Hz. Peygamber (sav.) arefe günü vakfe yerine geldi kibleye yönelip güneş batıncaya kadar dua etti."¹⁹⁷ Ayrıca dua sırasında başımızı semaya kaldırmamalı ve gözlerimizi yukarıya dikmemeliyiz. Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamberimiz (sav.) buyurmuştur ki: "Bazı kimseler, namazda gözlerini göğe dikerek dua etmekten vazgeçsinler. Yoksa Allah onların gözlerini kör eder."¹⁹⁸

Rivayetlere göre; Resulullah (sav.) avuçlarının içini yukarı doğru açıp¹⁹⁹ ellerini koltuk altları görününceye kadar kaldırarak dua eder²⁰⁰ ve onları yüzüne sürmeden bırakmazdı.²⁰¹

Resulullah (sav.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Rabbimiz hayiy (hayâ edici)'dir, Kerim'dir. Kişi dua ederek kendisine elini kaldırdığı zaman o, ellerini boş çevirmekten istihya eder"²⁰² "...Allah'tan avuçlarınızın içiyle isteyin, sırtlarıyla istemeyin. Duayı bitirince avuçlarınızı yüzünüze sürün."²⁰³

¹⁹⁴ Mahmud Sami Ramazanoğlu, *Dualar ve Zikirler*, Erkam Yayınları, İstanbul 2015, 33.

¹⁹⁵ Buhari, 43,23; Muslim, 24,98.

¹⁹⁶ el-Askalâni, Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bâri*, (I-XV), Daru'l Feyha, Beyrut 1993, VII,639.

¹⁹⁷ Gazali, I,711.

¹⁹⁸ Müslim, "Salat" 26.

¹⁹⁹ Ebu Davut, "Salat" 358.

²⁰⁰ Buhari, "İstiska", 21.

²⁰¹ Tirmizi, "Deavat", 11.

²⁰² Tirmizi, "Deavat", 118; Ebu Davut, "Salat", 358.

²⁰³ Ebu Davud, "Salat", 358.

3) Duada Allah’a Hamd ve Resul’üne (sav.) Salat ve Selam okumak:

Her şeyden önce duaya, Allah’ın adıyla başlanmalıdır. Bunun gereği olarak Allah’a tevekkül edilmeli, şeytani değerlerden Allah’a sığınmış amacı taşıyan söz ve fiillerle desteklenmelidir. Aslında besmele başlı başına bir duadır. Bir işe Allah’ın adıyla veya “Allah adına” başlamak; Allah’ın yardımı olmadan hiç bir işin yapılamayacağı, ancak Allah’ın vermiş olduğu imkân, güç ve kuvvet sayesinde başarılı olunabileceği ve bunun için Allah’ın yardımına ihtiyaç olduğu gerçeğini ifade eder. Bismillah ile her işe başlama Rahman ve Rahim olan Allah’ın her an hayata müdahil olduğu hakikatinin bir ifadesidir.

Besmeleden sonra duada yapılacak ilk iş Allah Teâlâya şükür ve Resul’üne salât’ü selamla başlamaktır. Yüce Allah’ın Kur’an’da insana vahyettiği en güzel dualardan biri Fatiha suresidir. Bu sure Allah’a hamd ile başlamaktadır. Kur’an-ın birçok ayetinde görüldüğü kadarıyla hayırlı tüm işlerde olduğu gibi duaya da Allah’a hamd ve Resul’üne salât ve selam ile başlanması gerektiği ve Allah’a hamd ile bitirilmesi gerektiği anlaşıyor.²⁰⁴ “Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.”²⁰⁵ Hamd, her halukarda Allah’ı övmektir, sena etmektir. Hamd herhangi bir karşılık için yapılmaz o Allah olduğu için alemlerin Rabbi olduğu için yani onun yüceliğinden dolayı onu methetmedir.

Duanın önemli bir unsuru da Peygamber’e (sav.) salat ve selamdır. Peygamber’e (sav.) salât O’na destek olmadır. Ahzab Suresi 56. ayeti salâtın bir destek emri olduğunu, Allah’ın en büyük desteğinin vahyi indirmek olduğunu meleklerin de Peygamber’i (sav.) desteklediklerini; Mü’minlerin de fiili bir dua ile risalet mirasını desteklemeleri gerektiğini göstermektedir.²⁰⁶ Resulüllah (sav.)’a salât okunmadan yapılan dua maksadına ulaşmamıştır. Zira Resulüllah (sav.) şöyle buyuruyor: “Dua sema ile arz arasında durur. Bana salât okunmadıkça, Allah’a yükselmez. Beni hayvanına binen yolcunun maşrabası yerine tutmayın. Bana, duanızın başında, ortasında ve sonunda salât okuyun.”²⁰⁷ Ayrıca Peygamberimiz (sav.) duanın sonunda amin demeyi tavsiye etmiş ve böyle yapanın duasının kabule şayan olduğunu söylemiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ Yazır, I, 98.

²⁰⁵ Fatiha 1/1; Saffat 37/182; Yunus 10/10; En’am 6/1 .

²⁰⁶ Yazır, VI, 369.

²⁰⁷ Tirmizi, “Salat”, 352.

²⁰⁸ Ebu Davut, “Salat”, 172.

Duaya istediklerimizi söyleyerek değil; Allah'ın ismini anarak, Allah'a hamd ederek Rasul'üne salât'u selam getirerek başlamak edebe uygun düşer. Ayrıca, duaya başlamadan önce tevbe-istiğfar edilmesi ve duaya kişinin kendi günahlarını temizlemekle başlaması tavsiye edilmiştir.²⁰⁹

Rasulullah (sav.) dua eden bir kişinin, dua esnasında, kendisine salât'u selam getirmediğini görmüştü. Hemen: “bu kimse acele etti” buyurdu. Sonra adamı çağırıp: “Biriniz dua ederken, Allah Teâlâ'ya hamd ve sena ederek başlasın. Sonra bana salât okusun. Sonra da dilediğini istesin.” buyurdu.²¹⁰

4) Yüksek olmayan bir sesle, için için dua etmek;

Kur'an ve sünnette duanın şekil ve biçimsel olarak nasıl yapılması gerektiğini bize öğretir. İnsanı her an gören ve insanoğluna şah damarından daha yakın olan Allah, (Kaf, 50/16) her şeyden önce insanın bu bilinçle hareket ederek dua etmesini, kendisine iltica etmesini istemektedir. Bunun içindir ki insandan gizli gizli ve için için yalvarmasını haddi aşmamasını bağırıp çağırarak değil yüksek olmayan bir sesle tevazu ve tadarru ile dua etmesini istemektedir.²¹¹

Duanın; kudreti sonsuz olan Allah Teâlâ'dan her türlü hayra muhtaç olan insanın aczini ortaya koyarak istediklerini talep etmesidir. Bu bakımdan dua, Allah'a karşı acziyetimizin ve ezikliğimizin bilinci ile yapılmalıdır. Fakat elbette ki bu birtakım yapmacık hareketlerle, kalıpcı ve taklitçi düşünce yapısıyla sağlanamaz. Zaten gerçek anlamda samimi olan, acizliğini hisseden insan doğal olarak bunu yaşayacaktır.

Allah tarafından terbiye edilmiş ve ahlâkı Kur'an olan Peygamberimiz (sav.) de duanın gizli ve yalvara yakara yapılmasını tavsiye etmiş ve bağıra çağıra dua edilmesini hoş karşılamamıştır. Hayber seferinde yüksek sesle tekbir getiren sahabeye müdahale ederek; “Nefislerinize karşı merhametli olun. Zira sizler, sağır birisine hitap etmiyorsunuz; muhatabınız gaib de değildir. Sizler gören, işiten, (nerede olursanız) sizinle olan bir Zat'a, Allah'a hitap ediyorsunuz;”²¹² buyurmuşlardır.

²⁰⁹ Ramazanoğlu, 29.

²¹⁰ Tirmizi, “Deavat” 66; Ebu Davud, “Salat” 358; Nesai, “Sehv” 48.

²¹¹ Yıldız, 70.

²¹² Buhari, “Deavat” 50, 67, “Cihad” 131, “Meğazi” 38, “Kader”: 7, “Tevhid”9; Muslim, “Zikir” 44; Tirmizi, “Deavat” 3,59 ; Ebu Davud, “Salat” 361.

Yapılan ibadetlerde manevi yoğunluk, en fazla yalnız iken, kimsenin bilmediği zamanlarda, tam bir huşu halinin sağlanabildiği zamanlarda yaşanır. İhtiyaçları, hataları veya eksikleri konusunda Allah'a dua etme gereksinimi duyan insan, yalnız başına ve için için dua etmeyi tercih etmelidir. Buna güzel bir örnek Hz. Zekeriya'nın (as.) duasıdır. Kur'an-ı Kerim'de, Allah Teâlâ'dan neslini sürdürebilmesi için bir evlat isterken gizli gizli dua ettiği bildirilmiştir.

5) Yapmacık sözcüklerden kaçınmak:

İbadet ve dua samimi ve içten olmalıdır. Bunun için kulun samimi ve içten ifadeler kullanması gerekir. Kişi edebiyat yaparak yapmacık ve kafiyeli sözlerle dua ederek riyaya kaçabilir. Dua fakirlik ve muhtaçlık diliyle yapılmalı fesahat ve belâğat yüklü yapmacık sözlerle yapılmamalıdır. İçten ve samimi yapılan dua fesahat ve belâğatla yüklü riyakâr bir duadan daha evladır. Nitekim Hz. Peygamber (sav.) bununla ilgili: “Duada seci'den (yani kafiyeli okumaktan) ve yapmacık sözlerden kaçın, Allah'ım senden cenneti ve beni cennete yaklaştıracak söz ve ameli diler; cehennem ve cehenneme yaklaştıracak söz ve işlerden sana sığınırım demek kâfidir,”²¹³ buyurmaktadır.²¹⁴

Duanın tek bir yapılış şekli yoktur. Herkes gönlünden geldiğince dilinin döndüğünce, uzun veya kısa ifadelerle, duasını yapabilir. Ancak Rasulullah (sav.) başta olmak üzere diğer İslam alimlerinin yapmış olduğu dualarla Yüce Allah'a el açıp yalvarıp yakarmanın da ayrı bir feyzi vardır. Duanın belli bir “dil”i de yoktur. Allah Teâlâ her dilden anlar. Yeter ki dua samimi bir şekilde yapılsın.

6- Dua İçin Şerefli Vakitleri Gözetmek:

Sene içerisinde arefe günleri, aylardan Ramazan ayı, haftanın cuma günü ve gecelerin de seher vakti, duanın kabul olunması için şerefli vakitlerdendir.²¹⁵ Nitekim Cenab-ı Hak Zariyat Sûresinin 17. 18. Ayet-i kerimelerinde mealen: “*Onlar geceleyin pek az uyurlardı, Onlar seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dilerlerdi*” buyurmaktadır.

²¹³ Buhari, “Deâvat”, 19.

²¹⁴ Gazali, I, 308.

²¹⁵ Gazali, I, 877.

Yine başka bir ayette “*Birazı hariç geceleyin kalk namaz kıl*” (Müzzemmil, 73/2) buyrulurak Allah Teâlâya dua etmenin en güzel zamanının seher vakitleri olduğunun önemine dikkat çekilmiştir. İsrâ suresinin 78. ayetinde de “fecd” kelimesinden yola çıkan müfessirler “Yüce Allah’a yalvarmanın en uygun zamanının fecr vakti olduğunu” bildirmişlerdir.²¹⁶

2.1.2. İbadetleri Yerine Getirmede Edep

İnsanoğlu ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır. İnsan bedeninin , hayatını devam ettirebilmesi için maddi gıdalara ihtiyacı vardır. Yine diğer taraftan ruhunu sufli duygulardan koruyup, manevi hastalıklardan korunabilmek için de manevi gıdaya ihtiyacı vardır. Allah Teâlâ dünya hayatının bir gayesi olduğunu, insanın başıboş bırakılmadığını “*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?*” (Kıyamet, 75/36) ayeti kerimesiyle bildirmektedir. Diğer taraftanda insanların ve cinlerin varlık sahasında olmasının yegane sebebinin “*Allah’a ibadet etmek*” olarak belirlemiştir. (Zâriyat, 51/56).

“Abede”(عبد) fiilinin masdarı olan ibadet kelimesi, “itaat etmek, tapınmak, boyun eğmek ve kulluk etmek”²¹⁷ manalarına gelmektedir. Genel manada ibadet, sorumluluk sahibi olan insanın Allah’a karşı hissetmiş olduğu duyguların davranışa dönüşmesidir. O’nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan kasıtlı davranışları ifade eder. Yani kişinin Allah rızasını gözeterek yapmış olduğu bütün davranışlarını ibadet olarak değerlendirmek mümkündür. Bu nedenle bireysel ve sosyal faydalar gözetilerek yapılan her güzel eylem ibadet olarak adlandırabileceğimiz dini bir mana kazanmaktadır. Özel manada ise; mükellefin yaratana karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir.²¹⁸

İbadetler, ana unsurlarını oluşturan inanç kaidelerinden sonra ikinci önemli bölümü oluşturmaktadır. Dini oluşturan temel akidelerin en başında Allah’a inanmak ve bundan sonrada imanın en temel gereği olarak Allah’ın emirlerine itaat anlamına gelen ibadetleri yerine getirmek bulunmaktadır. Bu iki temel akidenin yanında birde üçüncü unsur olarak ahlâk boyutu bulunmaktadır. Ahlâk, imani düzeyde inanç ve ibadetlerdeki

²¹⁶ Razi, XXI, 27; Bkz. Razi, (Terc), XV, 19.

²¹⁷ İsfehani, 667.

²¹⁸ Demirci, Muhsin, *Kur’an-ın Ana Konuları*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012, 197.

samimiyeti kuşattığı gibi bu tutumun kullarla ilişkilere de yansıtılması, onlara karşı saygılı, adil, hatta lutufkar davranılması anlamlarını da içermektedir. Çünkü insanın Allah ile olan ilişkisini diğer insanlarla olan ilişkisinden tamamen soyutlamak mümkün değildir. Cibril hadisinde ²¹⁹ dinin bu üç boyutu “iman, İslâm ve ihsan” kelimeleriyle özetlenir. Bu üçlü ayrım, bir yönüyle ibadetlerin inancın bir parçası ve zorunlu sonucu olarak görülmediğini, diğer yönden ise Allah’a itaatin şekli göstergeleri sayılmaları bakımından iman ve ahlâkla yakın ilişki içinde bulunduğunu anlatır. ²²⁰

İslamiyette ibadeti oluşturan ve ibadet kavramıyla aklımıza ilk gelen mükellefiyetler namaz, oruç, zekât ve hacdır. Bunun yanı sıra kurban, sadaka, Kur’an okuma, dua, infak, sadaka gibi Allah Teâlânın bizlerden yapılmasını istediği davranışlarda ibadet olarak nitelendirilir. Bu mana ilişkisi ile baktığımızda ibadet kavramı “Yüce Allah’a yakın olma” anlamındaki kurbet ve “O’na boyun eğiş” anlamındaki “taat” kelimeleriyle yakın anlamlara sahiptir. Bu kavramlar arasındaki ilişki ibadetin Allah’ın rızâsına ulaşip sevap kazanma amacı olması bakımından hepsinin ortak özelliğini oluşturur. İbadetle aynı kökten gelen ve örfte yaklaşık aynı anlamları içeren “ubudiyyet” kavramı ise tasavvuf literatüründe daha geniş bir içerik kazanmıştır. İbadetler şekil olarak basit görünseler de Yüce Yaratanın buyrukları olduğu için güçleri ve sırları bu maddi alanın ötesine uzanır ve her biri yaratanla bağlantının değişik biçim ve boyutlarda gerçekleşmesini sağlar. ²²¹

Hürmet, tâzim ve itaatin en yüksek ifadesi olan ibadet ancak Allah’ın hakkı olup O’ndan başkası buna lâayık değildir ²²² Zira dünya ve ahiretle ilgili bütün nimetleri veren yalnız O’dur. Allah’ın yüceliği karşısında sadece insanoğlu değil kâinatta bulunan her şey lisan-ı hal ile O’na ibadet eder. Genel olarak ibadetler belli davranış biçimlerinden meydana gelir ve bir kısmı sembolik anlam ifade eden bu şekiller ibadetlerin adeta kurucu unsurunu teşkil eder. Bununla birlikte ibadetin özünü kişinin niyeti ve onun gösteriştan uzak olarak içten gelen bir istekle yapılması oluşturur. Dinî terminolojide “ihlâs” denilen bu keyfiyet ibadetlerin kabulünde esastır. İbadetlerin ifası esnasında vücutla yapılan bazı hareket veya şekiller bir bakıma suyu muhafazaya yarayan kap

²¹⁹ Buhârî, “İman”, 1.

²²⁰ Koca, Ferhat, “İbadet” Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XIX, 241.

²²¹ Koca, “İbadet” Md., XIX, 241.

²²² Fatiha 1/5; Nahl 16/36; İsrâ 17/23.

veya özü çevreleyen ve koruyan kabuk gibidir.²²³ Kur'an'da dini yalnızca Allah'a has kılarak ibadet etmekle ilgili birçok ayet bulunduğu gibi ²²⁴ Hz. Peygamber de halis niyet bulunmadan yapılan ibadetlerin içi boş davranışlardan ibaret olduğunu hatırlatmıştır. Amellerin niyete göre olduğunu bildiren hadiste de ²²⁵ kulun yaptığı taat ve ibadetlerin yerine getirilmesinde ki kastının, şekilden daha çok içtenlik ve ihlâs anlamındaki niyetin önemini vurgulanmıştır.²²⁶

Hz. Peygamber “ihşan” kavramıyla ²²⁷bu hususu belirtmiştir. Allah Teâlâ, “Bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl” (Tâhâ, 20/14) buyurmak suretiyle gafletle ibadet edilmemesi ve namazın bilinçli kılınması konusunda uyarıda bulunmuştur.²²⁸ Allah'a çok yakın olan ve O'nun dostluğunu kazanan velîler de dahil olmak üzere bütün müslümanlar her zaman bu araca muhtaçtır.

İbadetlerin yerine getirilmesinde asıl olan devamlılık ve sürekliliktir. Kur'an-ı Kerim'de Rabbimiz insanın yakın (ölüm) gelinceye kadar kulluk etmesini ister. (Hicr, 15/98-99) Belli bir zaman ve mekanla kayıtlı, belirli şekil ve fiillerden ibaret ve nasıl yapılacakları kesinleşmiş düzenli ibadetlere sistematik ibadet denir. Bunlar namaz, oruç, hac ve zekat gibi Allah ile insan arasındaki manevi-ahlâki bağı muhafaza eden ibadetlerdir. İnsan bu ibadetler sayesinde Allah'a olan saygısını diri tutarak nefsinin kötülüklerden uzaklaştırır ve sonuç olarakta temiz doğasına, vicdanına ve sağduyusuna yabancılaşmaktan kurtulur.²²⁹

İbadetlerin zahiri özelliklerinin yanında batini özellikleride vardır. Bilhassa ruhu ve özü üzerinde duran müfessirler bundan başka ihlas, huşû, Allah sevgisi ve korkusu gibi kalp alemini ilgilendiren meseleler üzerinde durmuşlardır. Yine sabır, şükür, tevazu, cömertlik, af, merhamet gibi ahlâk kaidelerini; kısaca ahlâki olgunluğa, ruhun kemale ermesine vesile olan ve sonuçta insanı Allah'a yaklaştıran her türlü iyi halleri ve davranışları ibadet için gerekli görmüşlerdir.

Bazı ibadetlerdeki edepleri kısaca belirtmek gerekirse:

²²³ Gazali, IV, 379-380.

²²⁴ A'raf 7/29; Zümer 39/2, 11, 14; Beyyine 98/5.

²²⁵ Buhari, “İman”, 41; Müslim, “İmaret”, 155.

²²⁶ Kuşeyri, 415.

²²⁷ Buhari, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1.

²²⁸ Gazali, I, 116.

²²⁹ Demirci, *Kur'an-ın Ana Konuları*, 207.

Namazın edebi, Huzur-i kalb (yalnız okuduğunu düşünmek), huşu, tefekkür (okuduğunu anlamak), anladığına saygı göstermek, saygı ile korkmak, ümit beslemek ve utanmaktır.²³⁰

Zekatın edebi, Allah Teâlâ'ya zekat verecek durumda olduğu için şükretmeli, zamanı geldiğinde hiç vakit kaybetmeden ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak için, riyadan ve gösterişten sakınmak için zekatını gizli vermeli, başa kakmamak ve eziyet etmemek, (Bakara, 2/264) malın en kıymetli, en iyi, en güzel, en helal en temiz ve en sevimli olanından vermeli, (Bakara, 2/267) zekatını iyilikte kullanacak salih ve müttaki olanlara vermelidir.²³¹

Orucun edebi; kalbini meşgul edecek, kendisini Allah'ı hatırlamaktan alıkoyacak her şeyden gözünü çekip korumak, dilini; yalan, gıybet koğuculuk, ağız bozukluğu, malayani konuşmadan korumak, kulağı şer'an dinlenmesi mekruh olan şeylerden muhafaza etmek, el, ayak gibi diğer uzuvlarını fenalıktan, midesini iftar vakti şüpheli lokmadan korumak, iftar vaktinde az yemektir.²³²

Haccın edebi; kişinin nafakası helal olmalı, her türlü kul haklarını ödemeli hac sırasında huzurunu kaçırarak ticari bir meşgalesi olmamalı, kalbi zikrullah ile meşgul olup yalnız vazifesiyle meşgul olmalıdır. Bol azık alıp cimrilik ve israfa varmadan, gönül hoşluğu ile muhtaçlara vermeli, Kur'an-ı Kerim'in açıkladığı gibi refes, fışk, ve cidal'i terk etmelidir. Mütevazî bir kılıkta olmalı süs ve ziynetten kaçınmalıdır. Kendisine vacip olmasa da kurban kesmelidir.²³³

İbadetin asıl amacı; Allah Teâlâ'nın kendisine ibadet edilmeye müstehak olması ve onun emri olmasıdır. Bunun yanında tali amaçlar olarak; ceza korkusu ve mükafat ümidi, yaratılışın sırrı olan imtihanı başarmak için de ibadet edilebilir.²³⁴

2.1.3. Allah'ın Yarattıklarına Karşı Edep

Doğal çevre bilindiği gibi soluduğumuz hava, içtiğimiz su, sürdüğümüz tarla, dünyanın akciğerleri mesabesindeki ormanlar, denizler, nehirler, tüm canlılar demektir.

²³⁰ Gazali, I,440.

²³¹ Gazali, I,590-604.

²³² Gazali, I,659-667.

²³³ Gazali, I,748-768.

²³⁴ Demirci, *Kur'an-ın Ana Konuları*, 192.

Doğal çevre içerisinde yer alan tüm bu unsurlar bütünü bir parçası olarak, kendi aralarında muazzam bir ilişki içindedirler. İnsan da söz konusu doğal çevre içerisinde yaşayan bir varlık olması hasebiyle, bir taraftan cansız tabiatla diğer taraftan da kendisi dışında bitkiler ve diğer hayvanların da içinde yer aldığı canlı tabiatla ilişki içerisinde. Bu ilişki de insana bir takım sorumluluklar yüklemektedir.²³⁵ Bu konu ile ilgili Yüce Allah, “*Yeri de döşeyip düzenledik. Biz ne güzel donatıcıyız*” (Zariyat 51/48), “*Allah yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır*” (Nuh, 71/19) mealindeki ayetlerle yeryüzünün güzelliğine ve insanın hizmetine sunulmasına dikkatimizi çekmektedir.²³⁶

Kainatta var olan canlı ve cansız bütün mahlukatın Allah Teâlâ tarafından insana amade kılındığını belirten Yüce kitabımız, insanın istifadesine sunulan bu alemin korunmasını da istemiştir. Aksi takdirde yeryüzünde ve denizlerde dengenin bozulmasının insanoğlunun yapıp ettikleri yüzünden gerçekleşeceği bildirilmiştir. (Rum, 30/41) Bu nedenden dolayı İslâmiyet, doğal çevreyi ve tabiatı bozmayı yasaklamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de: “*hayata elverişli olarak yaratıldıktan sonra yeryüzündeki tabii dengeyi bozmayın;*” (A'raf, 7/56) buyurulmaktadır. Tabii dengeyi ifsat etme deyince bu konulardan mühim olanı yeryüzünün temel bileşenlerini oluşturan ve insanoğlunun her daim muhtaç olduğu hava, su, toprak ve doğal yaşamın kirletilmesi gelmektedir. İslamiyet bunu kesin bir şekilde yasaklamıştır. İslamiyet kâinata bulunan canlı ve cansız bütün varlığı korumaktadır. İslamiyette bütün mahlûkatın hakkını vermek, onları yaratılışları üzerine kullanıp istifade etmek her müminin üzerinde durması gereken son derece hassas bir sorumluluktur.

İslam Dinindeki bütün dinî ve ahlâki ödevlerin “Allah’ın emrine saygı” et-ta‘zim li-emrillah” ve “Allah’ın yarattıklarına şefkat” eş-şefakatü ala- halkıllah şeklinde iki grupta toplandığı görülmektedir. Bu konu hakkında Fahreddin er-Razi, (ö. 607/1210) A'raf Suresinin 85. ayetini tefsir ederken bu ayetteki yükümlülüklerden tevhid ve nübüvvetin ikrarıyla ilgili olanları Allah’ın emrine saygı olarak belirtmiştir. Yine bu ayette ki insanların mallarına zarar vermekten, haksızlık ve fesatçılıktan uzak durmak; insanlara eziyet etmemek ile ilgili olan emirleri Allah’ın yarattıklarına şefkat

²³⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, 215.

²³⁶ Okcu, Abdülmecit, *Kur'an ve Bilim Açısından Yaratılış*, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2015, 195.

çerçevesinde değerlendirmiştir.²³⁷ Yine, “*Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tesbih ederler*”(Mü'min 40/7) ayetinde yer alan, meleklerin dualarında Rablerini hamd ile tesbih etmelerini, Allah'ın emrine saygı, Mü'minler için dua etmelerini, Allah'ın yarattıklarına şefkat içinde değerlendirmektedir.²³⁸

Kainatta olan canlı cansız bütün mahlûkat, insanoğlu için var edilmiş ve ona boyun eğdirilmiştir. Havada, karada, suda, kainatın her yerinde bulunan mahlûkatın her biri, yaratılış özellikleri, yaşam şekilleri, hayat biçimleri, rızıkları ve kendisine verilen yaşayış tarzlarıyla, Allah Teâlâ'nın ilahi azametinin ve kudret akışlarının harikulade bir yansıması durumundadır. Mahlûkata baktığımızda, bizleri daima tefekküre davet ettiği görülmektedir. Bir mü'minin yapması gereken mahlûkata nezaket ve edebiyle davranıp, onlara şefkat ve merhametle yaklaşım imkânlar nisbetinde hizmetlerini görmeye çalışmaktır.

İslamiyet, hayvanların hakkını korumayı, Allah'ın emri olarak telakki etmekte ve ahiret yurdunun kazanılmasının bu hakları korumaktan geçtiğini bildirmektedir. İslamiyet için “*merhamet medeniyeti*” diyebiliriz. Allah Resulü'de (sav.) Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerle aynı doğrultuda canlılara şefkat ve merhametle alakalı birçok önemli sözler söylemiştir.²³⁹

Kur'an-ı Kerim'de 114 kez Allah Teâlâ “*Besmele*” ile Rahman ve Rahim olarak sıfatlandırılır. Allah Teâlânın isimlerinden olan “er-Rahman”; acıyan, şefkatli ve merhametli anlamlarına gelmektedir. Rahman kelimesinin kökeninde bulunan merhamet, şefkat, mahlûkatın acısına ortak olmak gibi beşeri unsurlar bulunur. Fakat “rahman” sıfatı Allah Telaya nisbet edilince “sonsuz merhameti gereği olarak lütuf ve ihsanlarda bulunan” anlamında kullanılır. Rahim ismi de merhamet kökünden türemiş bir ism-i ilahidir.²⁴⁰ Bu bağlamda Kur'an-ı Kerimde Hz. Peygamber “*Rahmeten li'l-Âlemîn*” (Enbiya, 21/107) olarak vasıflandırılmıştır.

Allah Teâlâ canlı, cansız bütün mahlukata yaratmış, her birini amacına uygun bir şekilde insanların faydalanması için programlamıştır. Ayrıca ihtiyaçları Allah (c.c.)

²³⁷ Razi, XIV,180; Bkz. Razi, (Terc), X, 505.

²³⁸ Razi, XXVII,33; Bkz. Razi, (Terc), XIII, 422.

²³⁹ Sarıcık, Murat, “Hz. Peygamber'in Canlılara Şefkât ve Merhameti”, *Tebliğler, SDÜ, İlahiyat Fakültesi, III. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 20 Nisan, 2000, 195- 201.

²⁴⁰ Topaloğlu, Bekir, “Rahman”Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, 415.

tarafından karşılanıp kendilerine merhamet edilmesi gereken varlıklardır. Allah Teâlâ hayvanlara karşı şefkatli ve merhametli bir şekilde davranmayı emretmektedir. Bunun yanında Peygamberimiz (sav.) de hadislerinde hayvanlara şefkat ile davranmamız gerektiğini bildirmektedir.

Hiz. Peygamber bir hadisinde “ (Canlılara) merhamet etmeyene (Allah tarafından) merhamet edilmez” açıklamasını yapmıştır.²⁴¹ Buradan anlaşılan, Allah’ın merhametine, mahlûkata şefkat ve onlara merhametle ulaşılabilceğı bildirilmiştir. İslam’ın kurallarına göre; hayvanlar aç ve susuz bırakılarak işkenceye, ezaya ve şiddete maruz bırakılamazlar.²⁴² Aynı zamanda İslamiyet bazı acımasız cahiliye adetlerine son vermiştir.²⁴³

Yine başka bir olayda şöyle aktarılmaktadır. Hiz. Peygamber (sav.) yolda yürürken yanmış bir karınca yuvası görmüştü. Allah Teâlâ’nın yaratmış olduğı canlıların bu şekilde acımasızca bir muameleye maruz kalması Peygamberimizin (sav.) hassas duygu dünyasını üzüntüye boğdu. Büyük bir üzüntüyle: “Kim yaktı bunu?! Ateşle azap vermek sadece ateşin Rabbine mahsustur.” buyurdular.²⁴⁴

Yerde yürüyen, havada uçan, arzda ve göklerde olan her şey kendi yapısına uygun ve kendi dünyasına göre Allah’a ibadet etmektedir. Hayvanların Allah’a yaptıkları ibadetlerin Kur’an’da zikredilmesinin nedeni, insanları Allah’a kulluk yapmaya teşvik etmek, Allah ile insan arasında olması gereken iletişimi tesis etmek ve evrendeki varlıkların yapısını insana tanıtmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de bu meseleyle ilintili birçok ayet bulunmaktadır. Burada bu ayetlerden birkaç tanesini zikredeceğiz. Nur Suresinin 41. ayetinde yerde ve gökte bulunan hayvanların Allah için yaptıkları tesbihler ve dualardan söz etmekte, her bir canlının duasını ve tesbihini kesin olarak bildiğı belirtilmektedir. Yine Hac Suresinde evrendeki bütün varlıklar ile bir kısım insanların Allah’a ibadet ettiklerinden bahsedilmektedir. (Hac, 22/18)

²⁴¹ Müslim, “Fedail” 66.

²⁴² el-Askalani, V,321,

²⁴³ Sarıcık, Murat, “Hayvanlara Şefkat ve Merhamet açısından Bazı Cahiliye Adetlerine Son Verilmesi”, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, sayı 33.

²⁴⁴ Ebu Davud, Süleyman. b. El-Eş as-es Sicistani, el-Ezdi, es-Sünen,(I-V), Çağrı Yay., İstanbul 1992, Cihad 112, Edeb 163-164.

İslamiyet bütün mahlukata ve hayvanlar alemine, Yüce Allah'ın azametini gösteren ve O'nun yüceliğine şahitlik eden varlıklar olarak bakar. İnsanların kendilerine verilen bu İlâhi nimetin kıymetini bilip Allah'ın (cc.) kudret ve azametini anlamalarını ister. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “*Sizin için atları, katırları ve merkepleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır. Bilmediğiniz daha nice şeyleri de yaratır*” (Nahl, 16/8) Allah Teâlâ'nın bu ayetlerde, hayvanlara özen göstermenin, onları korumanın ve onlara merhametle muamele etmenin önemine dikkat çekmektedir.

Mahlûkatın en şerefli insan olması hasebiyle insanın emrine verilen diğer canlılarında ve bilhassa hayvanların kıymeti daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. İnsanlar hayvanlarda yeme-içme, giyinme, ısınma, barınma, ulaşım, ziynet ve süs eşyası ve sayılamayacak kadar çok menfaatler temin edip onlardan yararlanırlar. İnsanların bilhassa yeme-içme gibi hayatın devamı için gerekli olan ihtiyaçları çok daha önemlidir. Bu konunun önemine dikkat çekmek için Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ hayvanlardan “en'am ve davariar” diye bahseder. İşte bundan dolayı bu ayette önce onlardan bahsedilerek “*Davarları da sizin için o yaratmıştır*”²⁴⁵ buyurulmuştur. “*Bilmediğiniz daha nice şeyleri de yaratır*”(Nahl, 16/5) ayetine baktığımızda ise, bizden önceki insanların görmediği, bilemediği şeylerden biz, trenler, otomobiller, uçaklar gibi türlü vasıtalar gördük. Kim bilir bundan sonra da Allah Teâlâ bizim bilmediğimiz ve bilemeyeceğimiz daha neler yaratacaktır.²⁴⁶

Yine Nalh Suresinin 80. ayetinde de insan hayatı için hayvanların ne kadar gerekli olduğuna dikkat çekilmekle birlikte, asıl maksadın, bütün bunların düşünülüp araştırılarak ders çıkarılması gereken önemli birer İlâhi mesaj olduğu bildirilmektedir.

İslam alimleri hayvanların canlarını acıtacak şekilde dövülmesini, aç bırakılmasını, güçlerinin üstündeki işlerde çalıştırılmasını suç kabul etmişlerdir. Bunları yapanları cezalandırmayı kamunun meşru hakları arasında bulunduğunu belirtmişlerdir. Hayvanların sağlıklı bir şekilde yaşamasını sağlamak Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken bir edeptir. Sahibi belli olduğu halde kendisine ulaşılamaması durumunda hayvanın bakımı devletçe sağlanır ve yapılan harcamalar daha sonra sahibinden alınır.

²⁴⁵ Razi, XIX, 232; Bkz. Razi, (Terc), XIV, 165.

²⁴⁶ Yazır, V, 256.

Yine sahipsiz ve güç durumunda kalmış hayvanların bakımı ve beslenmesi için vakıflar kurulduğu bilinmektedir.²⁴⁷

İslamiyette, hayvanı kesmeye götürürken bile ona merhametle muamele edilmesi emretmiştir. Hayvana eziyet edilmesini yasaklamıştır. Hayvanlara yapılacak olan fiziksel ezalardan başka kesim sırasında hayvana bıçağı göstererek ona yapılacak olan psikolojik eziyetlerde kesin bir şekilde yasaklanmıştır.²⁴⁸

2.2. ALLAH'IN ŞEAİRİNE KARŞI EDEP

Sözlükte “bilmek, hissetmek” anlamındaki “şuur” kelimesinden türeyen “şîâr “ (şâire, çoğulu şeâir) “ayırıcı özellik, nişan, alâmet” anlamlarına gelmektedir. “Şiare” ve “meş‘ar” sözcükleride aynı manada kullanılmaktadır.²⁴⁹ Bu manada bayrak ve sancak gibi simgesel özelliği olan ezan, minare cemaat, namaz, bayram, Cuma, hac gibi İslam dini ile alâmetlendirilen, ilişkilendirilen, her şeye şiar denir.²⁵⁰

İslamiyette Allah tarafından belirlenen, O’na kulluk etmeye aracı olan, hürmet ve tazim gösterilmesi ve korunması gereken belli ibadet, işaret ve semboller “şîâr” olarak kabul edilmiştir. Kur’an’da “dinin yapılmasını emrettiği hususlar” anlamındaki şeâir; hac veya umre münasebetiyle aralarında yürünen Safâ ve Merve ile kurban edilecek hayvanların Allah’ın koyduğu dinî simgelerden (من شعائر الله) olduğu²⁵¹ söz konusu simgelere saygısızlık edilmemesi gerektiği ve bunları yüceltmenin Allah’a bağlılıktan kaynaklandığı belirtilmektedir. Başka bir ayette hacıların Arafat’tan sonra gittikleri mekâna (Müzdelife)²⁵² “meş‘arü’l-haram” (ibadet yeri) denilerek buranın hürmetli bir yer olması ve burada geceleme, vakfe yapmak namaz kılmak, Allah’ı çokça anmak gibi haccın şiarlarından olan ibadetlerin yapılması istenmektedir.²⁵³

Şeâir kelimesi ayet ve hadislerde genellikle hac ibadetini oluşturan temel unsurlarla ilişkili iken daha sonraları içeriği genişleyerek ibadetten muamelata kadar tazim ve hürmet ile ilişkilendirilebilecek simgelerin tamamını içine alabilecek bir

²⁴⁷ Kürşat Demirci, “Hayvan” Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 81.

²⁴⁸ Müslim, “Sayd”, 57; Ebû Davûd, “Edahi”, 12.

²⁴⁹ M. Sait Özervarlı, “Şiar” Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, 123.

²⁵⁰ Yazır, I, 543.

²⁵¹ Bakara, 2/158; Hac, 22/36.

²⁵² Mâide, 5/2; Hac, 22/32.

²⁵³ Bakara, 2/198; Fikret Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 2006, 434.

kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hac ibadetinde belirli bir kalıp şeklinde uygulanan ibadetleri tanımlamak için kullanılan şiar kavramının daha sonraki dönemlerde İslamın temel unsurlarını oluşturan kaideleri de kapsadığı görülmektedir.²⁵⁴ Fahreddin er-Razi (ö. 607/1210) de bir anlama göre Allah’a kulluk işareti taşıyan her şeyin tek ibadetle sınırlı kalmayıp şeâir kapsamına girdiğini söyler.²⁵⁵ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, (ö. 1180/1766) şeairin alanını daha da genişleterek ibadetlerin yanında Allah’ın kendine has kıldığı ve mânen O’na yaklaşma vesilesi yaptığı, duyularla algılanabilen dinî sembolleri de bu terim içinde kabul etmiştir. Buna göre en büyük dört şîâr Kur’an, Kâbe, Peygamber ve namazdır. Bunlara saygı göstermek Allah’a saygı göstermek, saygısızlıkta bulunmak O’na saygısızlık yapmak hükmündedir.²⁵⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1942) ise şeâirin bazan ibadetin kendisiyle, bazen de ibadet edilen yerle ilişkili olabileceğini belirtir. Bu bağlamda haccın rükünleri yanında ezanı, cemaatle namazı, cuma ve bayram namazlarını, hatta camileri ve minareleri de dinin saygı gösterilmesi gereken şîârları arasında saymaktadır.²⁵⁷

Dünya üzerindeki bütün dinlerin, inanç sistemlerinin, siyasal yapıların kendi inanç biçimlerini temsil edecekleri sembolleri, simgeleri, amblemleri, şiarları vardır. Herhangi bir alâmet, simge, sembol, amblem görülür görülmez zihinlerde o sistemle ilgi bir şeyler çağırıştırıyorsa, işte o nişane, o sistemin sembolüdür, o sistemin kutsalıdır.

Bir ülkenin İslam beldesi olmasının en önemli belirti ve göstergelerinden birisi orada İslam’ın “alem” ve nişanlarının bulunması ve hayatiyetini sürdürmesidir. İslam’ın “alem” ve nişanlarına başka bir ifadeyle simge ve sembollerine kısaca şeair veya “Şeâir-i İslam” denilmektedir. Bunlar gibi Rabbimizin de bizden saygı duymamızı ve hürmet göstermemizi istediği şiarları vardır. Allah’ın varlığını ve İslam nizamını temsil eden, bulunduğu coğrafyaya İslam damgasını vuran bu sembollerin başlıcaları şunlardır;

2.2.1. Allah’ın Kitabına (Kur’an-ı Kerim’e) Karşı Edep

İslam dininin sembollerinin başında Kur’an-ı Kerim gelmektedir. O, Allah’ın peygamberi aracılığıyla bütün insanlığa gönderdiği ilahi mesajları, emirleri ve yasakları

²⁵⁴ Özervarlı, “Şiar” Md., XXXIX, 123.

²⁵⁵ Razi, XI,203; Bkz. Razi, (Terc), VIII,449.

²⁵⁶ Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi’l-baliga*,(I-II) Thk. Seyyid Sabık, Tsz, I, 206-209.

²⁵⁷ Yazır, I, 554.

içermektedir. Kur'an, inananlarını dünya ve ahiretteki yaşamlarında saadet ve kurtuluşa götürecek hayat nizamıdır. O, dinin asli kaynağıdır. Bu sebeplerle Kur'an, İslam ve Müslüman kimliğinin en önemli simge ve sembollerindendir. Kur'an-ı Kerim'e karşı hürmet ve edep, aynı zamanda Allah Teâlâya karşı edep anlamına gelir.²⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'e karşı takınılması gereken edep ve adabı şu şekilde özetmek mümkündür. Kur'an okumaya besmeleyle başlamak, Kur'an-ı Kerim okunduğu zaman onu dinlemek, herhangi bir işle meşgul olmamak, abdestsiz olarak Mushaf'a (Kur'an'a) el sürmemek, Kur'an-ı Kerim'deki emirleri ve nehiyleri hayatımıza uygulamak, tilavet secdesinin geçmesi halinde hemen tilavet secdesi yapmak, tesbih etmek.²⁵⁹

2.2.2. Allah'ın Evine (Kâbe) Karşı Edep

Kâbe'de Allah'ın şairlerinden, yani O'nun, kendisine ibadete vesile olmak üzere haklarında saygı göstermeye, kulluk vazifelerini onlar vesilesiyle yapmaya insanları davet ettiği şeylerden birisidir. Kâbe ismi Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçtiği halde, (Maide, 5/95, 97) Beyt,²⁶⁰ el-Beytü'l-Atik, (Hac, 22/29,33), el-Beytü'l-Haram (Maide, 5/2,97), el-Beytü'l-Muharrem (İbrahim, 14/37) el-Mescidü'l-Haram²⁶¹, el Beytü'l-Ma'mur (Tur, 52/4) gibi başka isimlerle de anılmıştır. Fiziki bir mekan olarak Kâbe, Mekke şehrinde Mescid-i Haramın ortasında bulunmaktadır. Kâbe'nin ve etrafındaki mescidin inşa edildiği düzlük, "Bekke" diye adlandırılır. Mekke'nin özel ismi olan Bekke, insanların izdiham meydana getirdikleri yer anlamına geldiği gibi, kibirlilerin kahrolduğu, boyun eğdiği yer anlamına da gelmektedir.²⁶²

Allah'ın varlığını, birliğini ve rububiyetini bildirmeye götüren somut göstergelerden olan Kâbe, aynı zamanda, yeryüzünde Allah'a ibadet için yapılan ilk mescittir. Al-i İmran Suresi 96. ayetide buna işaret etmektedir. Kâbe aynı zamanda dünyadaki bütün Müslümanların namaz esnasında döndükleri kutsal bir mekandır. Peygamber'imizde (sav.) Kâbe'nin faziletine dair birçok hadisi bulunmaktadır. Müslümanlar hem hac görevlerini yerine getirmek hemde ziyaret edip, ona hürmet

²⁵⁸ Mahmut Yeşil, "Kur'an-ı Kerim Okuma Adabı", *Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı, 4, yıl.1994.

²⁵⁹ Dihlevi, I, 208.

²⁶⁰ Bakara, 2/125, 127, 158; Al-i İmran, 3/96, 97; Enfal, 8/35; Hac, 22/26; Kureyş, 106/3.

²⁶¹ Bakara, 2/144, 149, 150; Maide, 5/2; Tevbe, 9/7, 19, 28.

²⁶² İsfhani, 162.

etmekle Allah'a itaat etmiş ve ona saygı ve hürmet etmiş olmaktadırlar. Bundan dolayı Kâbe Allah'ın şeâirinden sayılmıştır.

Kâbe'ye gösterilmesi istenen edep şekilleri şunlardır:

1- Tavaf sırasında mutlaka temiz (abdestli) olmak;

Kâbe'ye saygıdan ötürü onu yalnızca temiz olanların tavaf etmeleri gerekmektedir. Yüce Kitabımızda bu duruma şöyle işarete bulunmaktadır: “ ... *Sonra temizlenip adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kabe'yi) tavaf etsinler.*”(Hac, 22/29) Kâbe'yi ziyaret edenlerin temizlenmelerinden maksat, öncelikle traş olmaları, tınaklarını kesmeleri, koltuk ve kasık altlarını temizlemeleri ve genel olarak bütün bedeni kirlerden arınmalarıdır.

2- Namaz kılarken Kâbe'ye doğru yönelmek;

Kâbe, hicretten bir yıl sonra sonra Hz. Muhammed'e (sav.) hitaben gelen ayetle Müslümanların kiblesi yapılmıştır. Aynı zamanda Kabe, mecazi anlamda da olsa Allah'ın evi'dir. (Hac, 22/26, 29,33) Zira Yüce Allah, şu ayette orayı ev (beyt) olarak kendi zatına nispet etmiştir: “*Bir zamanlar İbrahim'e beytin (Kâbe) yerini göstermiş (ve şöyle dermiştir): Bana hiçbir şeyi ortak koşma, tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rüku ve secde edenler için evimi temiz tut:*” (Hac, 22/26) Böylece o mübarek yapı Allah'ın bir şear/ nişanesi olmuştur.²⁶³

3- Abdest bozarken, ön ya da arkayın Kâbe'ye doğru çevirmemek;

İslamın temel esaslarından biri olan hac ve umre gibi ibadetlerin yapılmasına mekan teşkil eden Kâbe-i Muazzama, aynı zamanda renkleri, ırkları ve dilleri aynı olan insanların İslam birliği ve kardeşliği potası altında bir araya gelip kaynaştığı büyük bir toplanma merkezidir. Orada ırk, renk dil, makam ve mevki gibi dünyevi farklılıkların hiçbir şey ifade etmediği, Allah'ın huzurunda bütün insanların eşit olduğu, üstünlüğün ise ancak takvâ (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) ile ölçülebileceği bir kez daha bütün zihinlere işlenmiş olur. Bu bağlamda Kâbe İslam'a göre Allah katında üstünlüğün yalnızca takvâda olduğu ilkesinin pratiğe döküldüğü, hayata geçirildiği kutsal bir mekândır. Kısacası Kâbe ve çevresi (Mescid-i Haram), insanları Allah'a yaklaştıran, O'na itaate götüren alâmet ve nişanelerden (şeair) olduğu, bunları bünyesinde

²⁶³ Bakara, 2/158; Hac, 22/32.

barındırdığı için edeple yaklaşılması gereken İslam'ın simge ve sembollerinden olmuştur.²⁶⁴ Bu sebeple tuvalet ihtiyaçlarını gideren insanların arka ve ön taraflarının Kâbe istikametine gelmesi hoş görülmemiş, mekruh sayılmıştır.²⁶⁵

2.2.3. Camiler ve Mescitlere Karşı Edep

Camiler ve mescitler de İslam'ın simge ve sembollerindendir. Zira bu yerler İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar İslam'a özgü bir ibadet olan namaz kılmak amacıyla bina edilmiş yerlerdir. Cami, “toplayan, bir araya getiren” manasına gelmektedir. İslam’da cami ile eş anlama sahip mescit “dik durmak, eğilmek, baş eğmek,” gibi anlamlara gelen ibadetlerin yapıldığı yerin adıdır. Kur’an’da birçok defa “mescid” ve çoğulu olan “mesacid” kelimeleri geçmektedir.²⁶⁶

Kur’an’da Allah isminin çokça anıldığı yerlere de genel manada mescit denilmiştir: İslam’ın ilk olarak ortaya çıktığı Mekke’de Müslümanların özel bir ibadet yer bulunmamaktaydı. Allah katında her yer bir olduğundan yeryüzünün temiz olan her yerinde namaz kılmak ve secdeye varmak mümkündür. Peygamberimiz de bütün dünyayı mescit olarak tanıdığını vurgulamış; bununla birlikte namaz vakti geldiğinde namazın toplu olarak mescitte eda edilmesini istemiştir.²⁶⁷ Zira zamanla gelen İslam prensipler ve onların yürürlüğe konması bir ibadethanenin varlığını gerekli kılmıştır.

Cami ve mescitlerin yapımının büyük sevap olması, camilere devamın ve orada namaz kılmanın büyük mükafatlar getirmesi, cami ve mescitlerin İslam’ın şairinden yani simge ve sembollerinden olmasındandır. Cami ve mescitler, namazların kılındığı, abidlerin itikafa çekildiği, ilahi rahmetin indiği yerlerdir. Mescitler bu açıdan Kabe’ye benzerler.²⁶⁸ Bu anlamda Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Kim abdestli olarak farz bir namaza gitmek üzere evinden çıkarsa onun mükafatı, ihram içindeki hacının mükafatı gibidir; Kim de kuşluk namazı için çıkarsa ve bundan başka bir amacı da olmazsa, onun ecir umre yapanın ecir gibidir.”²⁶⁹ Cami ve mescitlere temiz olan insanlar girebilir. Cünüp ya da aybaşı (hayızlı) halindeki birinin camiye girmesi

²⁶⁴ Özarslan, 207.

²⁶⁵ Dihlevi, I,209.

²⁶⁶ Bakara, 2/114,144,187,149,191; A’raf, 7/31; Tevbe, 7/17,18,107,108; İsra, 17/7; Kehf, 18/21; Hac, 22/40; Cin, 72/18.

²⁶⁷ Buhari, “Enbiya” 40; Müslim, “Mesacid” 4, 9.

²⁶⁸ Dihlevi, I,541-542.

²⁶⁹ Ebu Davud, “Salat” 48.

uygun değildir. Çünkü mescitler, namaz ve zikir için inşa edilmiş yerlerdir. Bu özellikleriyle cami ve mescitler İslam'ın nişanelerindendir ve bir tür Kâbe örneği olmaktadırlar.²⁷⁰

Allah Teâlâ: “*Ey Âdemoğulları, her mescide gidişinizde ziynetlerinizi takının.*” (A’raf, 7/31) buyurmaktadır. Burada “Zînetten” maksat edeptir. İbadethanelerin, mescitlerin ilk yapılış amacı Allah'a ibadet etmektir. Bu bakımdan ibadet esnasında, cemaati rahatsız edecek derecede yüksek sesle konuşmak, soğan-sarmısak gibi kokusu çirkin görülen şeyler yenilerek camiye gelmek, safları çiğneyerek ileriye geçmeye çalışmak vb. davranışlar hoş karşılanmamıştır.²⁷¹ Cami veya mescitlere ibadet etmek için gelenlerin güzel ve temiz giyinmeleri hem içinde bulunulan kutsal mekana hemde o mekanın sahibi Allah Teâlâ'ya edeb ve hürmetin gereğidir.

Hiz. Peygamber (sav.) mescidlere girerken sağ ayağı ile girer ve Mescidlere girildiğinde iki rekat “tahiyyetü'l-mescid” (câmiye hürmet) namazı kılardı. Eğer vaktimiz müsait olduğunda iki rekat namaz kılmamız caminin edebinden ve Hiz. Peygamber (sav.)’in sünnetindendir.²⁷²

Caminin edeplerinden biriside namaz kılan kişilere dikkat edip önlerinden geçmemektir. Ancak mecbur kalındığı durumlarda veya camide ön saflarda boş yer varken arka safa namaza duranın önünden geçip ileri safa gidilebilir. Mescitlere abdestli olarak girilmelidir. Mescitlere namaz kılmak haricinde çocukları, akıl hastalarını sokmak veya mescidin içinden zaruret bulunmadıkça yol gibi geçmek uygun görülmemiştir.²⁷³

Hiç şüphesiz ki “ezan” da camiler ve mescitler gibi Allah’ın (cc.) şeairlerindendir. Hiz. Peygamber’in asr-ı saadetlerinde uygulamaya konmuş, o zamandan bugüne kadar İslam'ın ve Müslüman varlığının vazgeçilmez bir sembolü olmuştur. Ezan sözlükte “ilan etmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, bildirmek” demektir.²⁷⁴ “Allah ve Resulünden insanlara bir bildiridir” (Tevbe, 9/3) ve “İnsanlar arasında hacı ilan et” (Hac, 22/27) ayetlerinde ezan, ilan etmek, duyurmak ve bildirmek anlamlarına gelmektedir. Yine

²⁷⁰ Dihlevi, I,510.

²⁷¹ Ebu Davud, “Etime” 40.

²⁷² İbn Kesir, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer, *Tefsîrül Kur’ânul Azim*, (I-X), Darul Fahya, Beyrut 2005, V, 106.

²⁷³ İbn Abidin, Seyyid Muhammed Emîn bin Ömer bin Abdülazîz, *Reddül Muhtar*, (I-XVIII) Şamil Yayınları, (Terc. Ahmed Davudoğlu vd.), IV, 356.

²⁷⁴ İsfehani, 75.

“Allah’a davet edip salih ameller işleyenden daha güzel sözlü kim olur?” ayeti celilesinin tefsirinde, ayetin müezzinler hakkında nazil olduğu söylenmiştir.²⁷⁵

Yine İslam kültür ve medeniyet tarihinde ezan okumak, terbiye ve eğitim metodolojisi olarak kullanılmıştır. Yeni doğan çocuğun sağ kulağına hafif sesle ezan, sol kulağına da ikamet okumak mendup sayılmıştır.²⁷⁶

Ezana saygı, ezanı dinlemek ve ezanı yaşamak, Hz. Peygamberin hem sünnetidir hem de ümmetine emridir. Bu bakımdan ezanı duyan her Müslüman başta onu büyük bir saygı ve edep içinde dinlemesi gerekir. Kendisini en büyük olan Allah’ın davetlisi olarak görmeli, ezan okunurken kulak vermeli, gönlünü açmalı, yürekten dinlemelidir. Bu ilahi davete kulak vermemek, okunurken onu dikkate almamak, Müslümanın edep anlayışına yakışmaz.²⁷⁷

Hz. Peygamber zamanında olmayıp sonradan inşa edilen minareler de İslam’ın simgelerinden ve sembollerinden sayılabilir. Çünkü bir yerde minareleri görenler oranın İslam toprağı olduğunu, orada İslamiyetin var olduğunu anlar. Minareler, adeta bulundukları yerlerdeki Müslümanların göğe doğru yükselttikleri şahadet parmaklarıdır. Allah’a ve elçisine inandıklarının tanıklığını yapmaktadırlar.

2.2.4. Hacca Karşı Edep

Allah Teâlâ gerekli şartları taşıyan insanları hac etmekle yükümlü kılmaktadır. İslam’ın beş temel esasından biri olan hac ibadeti, dinin şairlerindenidir. Kutsal kitabımız Kur’an-ı Kerim’de hacdan hep “şeâir” ve “meş’ar” olarak söz edilir ve dinin önemli bir sembolü olarak takdim edilir. İslami esaslardan olan hac, İslam dininin evrenselliğini, birlik ve beraberliği, ırk, renk, dil, cinsiyet kültür ve ülke ayrımı yapmadan bütün Müslümanların eşitliğinin temsil edildiği bir ibadettir.

“Orada apaçık ayetler (ve) İbrahim’in makamı vardır. Kim oraya girerse o güvenlidir. Ona bir yol bulup güç yetirenlerin Ev’i haccetmesi Allah’ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Kim de inkar ederse, şüphesiz, Allah alemlere karşı muhtaç

²⁷⁵ Gazali, I,396.

²⁷⁶ Ebu Davud, “Edeb” 108; Tirmizi, “Edu” 17.

²⁷⁷ Ömer Özpınar, *Ezanı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, 67.

olmayandır.”(Al-i İmran, 3/97) ayet-i kerimeside haccın saygı ve tazim konusunda edep gösterilmesi gereken İslamın bir şeâiri(sembolü) olduğu bildirilmektedir.

2.3. PEYGAMBERLERE KARŞI EDEP

İslamiyete göre ilk Peygamber Hz. Adem'den son Peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlere iman edilmesi ve hürmet gösterilmesi gerekir. Bu peygamberler arasında inanç bakımından hiçbir ayırım yapılamaz. Bütün peygamberler Allah Teâlâdan aldıkları mesajları ümmetlerine bildirmişlerdir. Bu gerçek en belirgin şekilde Bakara Suresinin 285. ayetinde açık bir şekilde ifade edilmiştir.²⁷⁸

Bu konuda İlahi kaynakların, bütün kutsal kitapların ortak yönü aynıdır. Yani sonra gelen peygamber önceki peygamberleri onayladığı gibi önceki peygamberlerde kendilerinden sonra peygamberler geleceğini ve ilahi mesajın sürdürüp tamamlayacaklarını bildirmişlerdir. Tebliğ ettikleri ümmetlerinden onlara da iman etmelerini istemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda bu konuya ışık tutacak bir çok ayetle karşılaşırız.²⁷⁹

Peygamberlere saygı göstermenin gerekliliği onların vahye muhatab olan yönlerinin bulunması ve bu ilahi mesajı insanlara ulaştırmasından kaynaklanmaktadır. Aslına bakıldığında Hz. İsa'da dahil bütün peygamberler de beşerdir. Fiziksel olarak herhangi bir insandan farklı değildirler. Fakat Yüce Allah, emir ve yasaklarını insanlara ulaştıracak ve insanoğlunu yeryüzünün halifesi konumuna yükseltecek olan peygamberleri yine kendi cinsinden seçip onları ilahi korumanın altında eğitmiştir. Peygamberler dinin açıklayıcısı ve uygulayıcısıdır. Fakat Peygamberler Allah Teâlâdan almış oldukları mesajları insanlara tebliğ ederler.²⁸⁰ Bu mesajlar insanoğlunun hem maddi hemde manevi hayatına yön vermektedir. Bununla birlikte insanoğlu bu mesajların ilahi kaynaklı olup olmadığını doğrudan kontrol etme imkanına sahip değildir. Yapabilecekleri tek şey; mesajı iletenin dürüstlüğüne, saygıdeğer, inanılır ve güvenilir olduğunu tesbit etmektir. Gerçi bu noktada, mesajın, akli tatmin edişi veya en azından akıl prensiplerine ters düşmeyişi ve bir de peygamberin göstereceği mucize

²⁷⁸ Topaloğlu, Bekir, “Peygambere Saygısızlığın Dini Hükümü”, *Diyanet Dergisi*, Cilt:25, sayı:4 Ankara, 67.

²⁷⁹ Al-i İmran 3/81; Saff 61 / 6.

²⁸⁰ Kılavuz, A.Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, 212.

faktörleri de söz konusudur. Ne var ki filozofta akli ikna eden deliller ortaya koyabilmekte, büyü ve sihir alanlarda etkili olanların da tabiatüstü görünümü veren olaylar meydana getirebilmektedir.²⁸¹

Peygamberlerin şahsiyeti, insanlara getirmiş olduğu mesajların doğruluğunun ve kaynağının ilahi kaynaklı olduğunun garantisini teşkil ettiği gibi bu mesajların uygulanması, hayata tatbik edilmesi bakımından çok önemlidir. Çünkü insanoğlu somut olmayan fikir ve düşünceleri idrak edip hayatına uygulamakta zorlanmaktadır. Bu fikirleri kendilerine getirenlerin davranışlarına bakıp, onların şahsiyetlerini örnek almak isterler. Bundan dolayı peygamberler, sadece aldıkları ilahi mesajları insanlara aktarmakla kalmayıp, birde bu mesajları bizzat hayatlarında uygulayıp örnek bir şahsiyet olmalıdırlar.²⁸²

Allah insanlara karşı rahmet ve sevgisinin gereği her insan topluluğuna bir peygamber göndermiştir. Peygamberlik müessesesi insan açısından zorunlu bir ihtiyaç olmasına karşılık, Allah açısından bir lütuftur. İlahi bir gaye ile görevlendirilen bu peygamberlerden kimileri Yüce Kitabımızda zikredilmiş ve onların ibretli kıssaları ve insanlık için yaptıkları fedakarlıkları ve mücadeleleri anlatılmıştır. Kendisini insanlığa ve insanlık değerlerine adanmış söz konusu peygamberlere, diğer insanlara göre daha farklı davranmak ve gerekli saygıyı göstermek dini olduğu kadar, insanı bir görev olduğu Kur'an'da anlatılır.²⁸³ Yine Kur'an'da nübüvvet müessesesinin bir bütün olduğu, nübüvvetin ayrılmaz bir parçası olan ilahi mesajında başlangıçtan itibaren tek hakikati ifade ettiği ve her iki hakikate de ayırım yapmadan iman etmenin temel inanç esaslarından olduğu birçok defa tekrarlanmıştır.²⁸⁴ Peygamberlere saygının başında onların tümüne inanmak geldiği bilinen bir gerçektir.²⁸⁵ Diğer saygı unsurları arasında sevgi ve itaat hem söz hem de davranışlarda edepli ve saygılı olmak gerektiği ayetlerde emredilmiştir.²⁸⁶ Buna karşılık yine Kur'an'da peygamberlere yapılan saygısızlık örneklerini de şu şekilde sıralanabilir: Onları inkar veya tekzip, tamamıyla veya herhangi birisiyle istihza veya alay etmek, kendisine veya ailesine iftira etmek, dil

²⁸¹ Topaloğlu, 68.

²⁸² Topaloğlu, 69.

²⁸³ Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber" Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, 257.

²⁸⁴ Bakara, 2/136, 285; Nisa, 4/150,152.

²⁸⁵ Bakara, 2/135, 285; Nisa, 4/150,151.

²⁸⁶ Al-i İmran, 3/132; Nisa, 4/80; Nur, 24/52.

uzatmak, çekiştirmek ve ayıplamak, öldürmek,²⁸⁷ yaralamak, dövmek, onlarla savaşmak veya sosyal tecrit uygulamak, tehciye tabi tutmak ...²⁸⁸

2.3.1. Kur'an'da Hz. Peygambere Edep

Allah Teâlâ kendisinden sonra Hz. Peygambere itaat edilmesini ve Hz. Muhammed'e (sav.) itaat edilmesinin ve bunun Allah'a itaat etmek gibi olduğu bildirmiştir. Kur'an-ı Kerim'i insanlara tebliğ ve teybin etmekle görevlendirildiği bildirilen Hz. Muhammed'in (sav.) hüküm içerikli söz, fiil ve onaylarının Kur'an'dan sonra ikinci ana kaynak sayılmaktadır.²⁸⁹ Hz. Peygamberin sünneti ibadetten muamelata, beşeri ilişkilerden örfe kadar hemen hemen bütün hukuki işlerde temel teşkil etmektedir. Bilhassa Hz. Peygamberin hayatı İslâmiyet'teki muamelat konuları bakımından önemli bir gerekliliktir.²⁹⁰

Müslümanların Hz. Peygamber'e (sav.) karşı sorumlulukları bakımından bazı özel hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerin bir kısmı Peygamberimizin hayatından sonra da geçerlidir. Mesela en başta Hz. Peygamber'e (sav.) saygı, hürmet, itaat ve sevgi ilkeleri sadece o dönemde yaşayan Ashab ile sınırlı olmayıp bütün Müslümanlar için önemli ve geçerlidir. Yine Peygamberimiz (sav.) için Salatü selam getirmek, dua etmek, ona olan itaatin, sevginin, hürmetin, saygının bir gereği olarak emir ve tavsiye edilmiştir.²⁹¹ Yine her namazın oturuşunda Hz. Peygambere ve salih kullara selamlama anlamındaki "et-Tahiyyat" duasının okunması²⁹² ve Allah Rasülü'nün yanında onun ehli beytinde selam edilip salat okunması onların saygı ve edeple anılması namazın şartlarından sayılmıştır.²⁹³ Bu kapsamda uygulanması gereken edep kurallarının hepsi bütün müslümanları muhatap almamış yakın çevresiyle sınırlandırılmış gibi gözüksede edep ve saygı noktasında bütün inananlar için önem taşımaktadır. Mesela Peygamberimizle (sav.) yalnız başına görüşmek isteyen ve maddi durumu iyi olanların fakirlere sadaka vermesi emrinin (Mücadele, 58/12-13) ana gayesi yerleşince bu hükmün daha sonraki nesillerde bir hüküm olarak kalmasına gerek görülmemiştir.

²⁸⁷ Al-i İmran, 3/64; Ahzab, 33/ 69.

²⁸⁸ Özarlan, 67.

²⁸⁹ Nisa, 4/80; Nahl, 16/44.

²⁹⁰ İbrahim Kafi Dönmez, "Muhammed" Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 442.

²⁹¹ Ahzâb, 33/56; Tirmizî, "Vitr", 21, "Da'avât", 100.

²⁹² Buhari, "Ezan", 148, 150; Ebu Davud, "Salat", 178-179.

²⁹³ Buhari, "Enbiyâ", 10, "Da'avât", 32.

Ancak Mü'minlerin böyle bir olayı yaşamaları, Hz. Peygamberin (sav.) edebi ve insanları incitmemek için gösterdiği hassasiyete dikkat çekip diğer taraftan, maddi durumu olmayan ihtiyaç sahiplerini her zaman koruyup kollama sorumluluğumuzun olduğunu vurgulayan özel bir mesaj bırakmıştır. Allah Teâlâ Peygamberimizi üzecek, onu incitecek her türlü davranışı yasaklamıştır. Hz. Peygamberi (sav.) ziyaret ederken, onun huzurundayken ve ona hitap ederken adab-ı muâşerete uyma hususunda daha özenli davranılmasını emretmiş Resulüllah'ı (sav.) incitecek davranışların Allah'ı incitme gibi olduğunu bildirmiştir.²⁹⁴ Bütün bu edeplerin inananlar için nübüvvet makamına ve Hz. Peygamber'in (sav.) hatırasına gösterilmesi gereken hürmet husunda dikkatli olunmasının gerektiğinin göstergesidir.²⁹⁵

Birçok ayet ve hadiste Hz. Peygamber'in (sav.) hayatında tatbik ettiği ve bizlere tebliğ ettiği hükümlere uyulması emredilmiştir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in (sav.) din husunda kendiliğinden birşey söylemediğini bildirmiştir. (Necm, 53/3-5) Yaşayışında da sadece kendisine vahyedilenlere tabi olmuştur. (En'am, 6/50) Birçok ayette emir ve yasakların doğrudan Hz. Peygambere yöneltilmesi de onun davranışlarında ümmetine örnek olmakla mükellef kılındığına ve muhataplarına model olarak gösterildiğine delalet etmektedir. Bu sebeple ona itaat etmek Allah'a itaat etmek demektir. (Nisa, 4/80)

Diğer taraftan bir çok ayet-i kerimede Hz. Peygamber'in (sav.) inancındaki sebatı, (Müzzemmil, 73/10) Allah'a bağlılığı, ibadete düşkünlüğü, tövbe ve istiğfar konusundaki titizliği, (A'raf, 7/158) Allah yolunda kararlı davranışları ve fedakârlıkları, (Tevbe, 9/128) düşmanları karşısındaki sabır ve sebatı, savaşlardaki kahramanlığı, (Ahkaf, 46/359) insanlara ve diğer canlılara ve özellikle müminlere karşı duyduğu sevgi ve şefkati, affediciliği, (Tevbe, 9/128) tevazuu, dürüstlük ve adaleti, (Maide, 5/42) nihayet üstün ahlâkını ve kişiliğini oluşturan pek çok meziyet ve erdemle anılmakta ve insanlara bir örnek olarak gösterilmektedir.²⁹⁶ “Beni rabbim terbiye etti ve en güzel şekilde terbiye etti”²⁹⁷ “Ben ahlâk güzelliğini tamamlamak için gönderildim”²⁹⁸ meâlindeki hadislerde bunun gerekçesi ve amacı ortaya konmuştur. Bu mesele, “Hiç

²⁹⁴ Tevbe, 9/61; Nûr, 24/62-63; Ahzâb, 33/53, 57; Hucurât, 49/1-5.

²⁹⁵ Mustafa Çağrı, “Muhammed” Md., *TDV İslam Ansikopedisi*, İstanbul 2005, XXX , 444-430.

²⁹⁶ Bakara, 2/151; Al-i İmran, 3/161; Ahzab, 33/21; Kalem, 68/4.

²⁹⁷ Münavi, I, 429.

²⁹⁸ Malik b. Enes, *el-Muvatta*, (I-II) Çağrı Yayınları. İstanbul 1992 “Hüsnü'l-huluk”, 8.

şüphesiz ki sizin için, aranızdan Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe inananlar ve Allah'ı çokça ananlar için Resulullah'ta güzel bir örneklik vardır" (Ahzab, 33/21) mealindeki ayette çok açık bir şekilde belirtilmiştir. Bütün inanlarının bu ayete göre din ile ilgili her şeyde Hz. Peygamber'i (sav.) model almaları gerekmektedir.²⁹⁹ Hz. Peygamber'in (sav.) uygulamalarının inananlar için örnek alınması sadece dinî nedenlere bağlı değildir. Bunun bir sebebi de O'nun aziz hatırasını koruyup O'na olan vefa ve saygıyı yerine getirme hassasiyetidir. Sünnetin dinamik ve canlı bir şekilde yaşanması da Peygamber'imize (sav.) duyulan bu sevgi ve edebin büyük bir etkisi bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'e (sav.) sevgi, elbette ona derin bir saygıyı da gerektirir. Kur'an-ı Kerim bu konuda da Müslümanlara çok ince mesajlar vermiştir. Bizzat Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (sav.) ayrı bir önem ve değer verdiğini çeşitli vesilelerle ortaya koymuştur. O'nun şanını yücelttiğini, (İnşirah 94/4) kendisine pek çok nimetler verildiğini, (Kevser 108/1) O'nun daima kendi gözünün önünde olduğunu, (Tur, 52/48) O'na daima yardım edeceğini³⁰⁰ ve O'nu insanların her türlü düşmanlığından koruyacağını, (Maide, 5/67) O'na itaat etmenin kendisine itaat etmek olduğunu ifade etmiştir. (Nisa, 4/80)

Yüce Allah Hz. Peygamber'e (sav.) ayrı bir yer önem ve kıymet vermiş ve detaya kadar inen bazı konularıda bizlere bildirmiştir. Şimdi bunlardan bir kısmını izah edelim:

2.3.1.1. Hz. Peygamber'e Eziyet Edilmemesi

Peygamberimiz (sav.) Ashabı evine yemeğe davet ederdi. Bazı sahabeler Efendimizin (sav.) evine erken gelir yemek bittikten sonra da hemen evlerine dağılmayıp birarada oturlardı. Peygamberimiz de (sav.) bu drumdan rahatsız olsada misafirine bu durumu dile getiremezdi.³⁰¹ İşte böyle çok küçük bir detay sayılabilecek bir meselede bile Allah Teâlâ: *"Ey iman edenler! Yemeğe çağrılmadan Peygamberin evlerine girmeyin, (şayet yemek haricinde size izin verilmiş de girmişseniz) yemek vaktini gözetlemeyin (yemek gelsin) diye oturup durmayın."* (Ahzab, 33/53) buyurarak Mü'minleri edebe uygun bir şekilde davranmalarını emretmiştir.

²⁹⁹ Kurtubi, XIV,154.

³⁰⁰ Fetih, 48/3; Ayrıca bkz. Mü'min, 40/51; Tevbe, 9/25; Rum, 30/47; Enfal, 8/17; Mücadele, 58/21; Saffat, 37/171-172.

³⁰¹ Kurtubi, XIV,224.

Yukarıdaki ayette Yüce Allah Hz. Peygamber’e (sav.) edep noktasında en ince detaya kadar inmekte ve ashabının onu bilmeyerek de olsa üzmemeleri için onlara bazı edep konularını hatılatmaktadır. Yine Ahzab Suresinin 53. ayetinde Hz. Peygamberin vefatından sonra sadece onun şahsına özgü bir hüküm olmak üzere zevcelerinden herhangi birisi ile evlenilmesini kesinlikle yasaklanmış böyle bir şeyin Allah katında çok büyük bir günah olduğu bildirilmiştir.

Bu konu hakkında başka bir meselede; Yahudilerin “*râina*” kelimesini Peygamberimiz (sav.) hakaret şeklinde söylemeleridir. Bu kelimenin manası “bizi gözet, teenni buyur, müsaade et ki iyi anlayayım” demek iken, onlar bunu İbranicedeki bir küfür ve hakâret kelimesine benzeterek söylüyorlardı. Allah Teâlâ Yahudilerin bu küstah ve edep dışı hareketlerine fırsat vermemek için Müslümanların Hz. Peygambere karşı “*râina*” kelimesi yerine aynı manaya gelen “*unzurnâ*” kelimesini kullanmalarını emretmektedir. Bu emrin ciddiyetini belirtmek üzere de ayet-i kerimeyi “ve kafirler için can yakıcı bir azap vardır” cümlesiyle bitirmektedir.³⁰² Bu mesele de Allah Teâlânın Hz. Peygambere ne kadar önem verdiğini gösteren açık bir delildir.

2.3.1.2. Hz. Peygamber’e Saygıda Kusur Edilmemesi

Sünnet yaşamında Hz. Peygamber’in (sav.) koyduğu kuralları korumak mü’min olmanın ve Hz. Peygamber’e saygının gereklerindendir. Yine Hz. Peygamber’e (sav.) edep noktasında Allah Teâlâ “*Allah’ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin*” (Hucûrat, 49/1) buyurarak bizlere nasıl bir edep şeklinde davranmamız gerektiğini bildirmektedir.

Allah Teâlâ, bu ayette Hz. Peygamber’e (sav.) itaat ve saygıda en ince ayrıntıya kadar inmiş Hz. Peygamberin önüne geçilmesi yasaklamıştır. Peygamberimizin (sav.) önüne geçmekten maksat söz, davranış, ve her türlü hareketi kapsamaktadır. Bu yasağa bu açıdan bakıldığında bir mecliste ortaya çıkan bir probleme Allah Rasülü’nden önce cevap vermeye kalkışmaktan tutunda, onunla birlikte yolda giderken bir müsade onun önünden yürümek veya sofrada ondan önce yemeğe başlamak gibi her türlü davranış ve söz girmektedir.³⁰³

³⁰² Bakara, 2/104; Nisa, 4/46.

³⁰³ Elmalılı, VII,208.

2.3.1.3. Hz. Peygamber’e Hitap Şekline Dikkat Edilmesi

Bu konu hakkında Allah Teâlâ daha da detaya inerek onun huzurunda Hz. Peygamber’in (sav.) sesinden daha yüksek bir sesle konuşmanın edebe aykırı bir davranış olduğunu bildirmiştir. Bunun aksine yapılan davranışların farkında olunmadan bütün amelleri boşa çıkaracağı bildirilmiştir. Bu ayetin inzalinden sonra sahabe efendilerimiz meseleye çok dikkat etmişler, hatta Peygamberimizin (s.a.v.) yanında hiç konuşmayarak bu ilahi emri hayatlarına tatbik etmeye çalışmışlardır.³⁰⁴

Tefsirlere baktığımızda bu ayetin inzalinden sonra Hz. EbuBekir ve Hz. Ömer’in Rasulüllah’ın (sav.) karşısında çok kısık sesle konuştukları belirtilmiştir. Yine sahabeden yaratılış itibarıyla yüksek bir ses tonuna sahip olan Sabit b. Kays ise bu ayetin inzalinden sonra “*ben Cehennem ehlindenim*” diyerek evinden çıkmamış; bunu duyan Peygamberimiz (sav.) ses tonunun yaratılıştan yüksek olması sebebi ile kendisinin bu duruma girmediğini açıklayarak onu teselli etmiştir.³⁰⁵

Sonuç olarak Hucûrat suresinin ilk ayetlerinde Hz. Peygamber (sav.) ile konuşma ve ona seslenme adabı üzerinde durulmaktadır. Günümüzde ise Hz. Peygamber anıldığı veya adı duyulduğunda ve de sünnetinden bahsedildiğinde, hayattaymış gibi edebe bürünmek Hz. Peygamberden sonra gelen müslümanın ayetten çıkarabileceği bir ders ve uygulama olabilir.³⁰⁶ Burada bizler için çok önemli olan başka bir edep düsturunu da hatırlatmak istiyoruz. O da, bizzat Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e Kur’an’da hiçbir yerde ismi ile hitap etmemiş olmasıdır. Diğer peygamberlere ismi ile hitap bulunan pek çok ayet-i kerime olmasına rağmen, Hz. Peygamber için kullanılan hitaplar “Ey Peygamber, Ey Rasul!” gibi hitaplardır. Bu durum bile Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e ayrı bir değer verdiğini göstermektedir.³⁰⁷

2.3.1.4. Hz. Peygamber’in Davetine İcabet Zorunluluğu

Başka bir ayette de Hz. Peygamber’in (sav.) davetine mutlaka karşılık verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. (Nur, 24/63) Bu ayette de yine Hz. Peygambere edep ve saygı hususunda detaya inilmektedir. Hz. Peygamber’in çağrısının diğer herhangi bir

³⁰⁴ Razi, XXVIII,114; Bkz. Razi, (Terc.) XX,198.

³⁰⁵ İbn Kesir, IV,206.

³⁰⁶ Ağırman, 283.

³⁰⁷ Muhammed Ali es-Sabuni, *en-Nübuvvetü ve'l Enbiyâ*, Dımeşk 1989, 24-25.

çağrı gibi olmayıp mutlaka cevap verilmesi, yerine getirilmesi, onun gücendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Aksi halde yapılan davranışların Allah'ın bir musibetine veya azabına sebep olacağı açıkça ifade edilmektedir.

Hiz. Peygamber'in (sav.) seslenişine hemen karşılık vermek, sahabenin Hiz. Peygamber'e karşı yapmakla mükellef olduğu saygının ve itaatın gereğidir.³⁰⁸ Sahabeden Ebû Saîd b. el Mualla mescitte namaz kılarken Hiz. Peygamber (sav.) kendisini çağırması, fakat bu çağrıya hemen cevap verememiştir. Namaz bitiminde Hiz. Peygamberin (sav.) yanına giden Ebu Said b. el Mualla cevap veremeyişin nedenini anlatmıştır. Bunun üzerine Allah Resûlü *“Peki Allah Teâlâ, Peygamber sizi kendinize hayat verecek bir şeye davet ettiği (çağırıldığı) zaman zaman Allah'a ve Rasûlü'ne icabet ediniz!”*(Enfal, 8/24) buyurmadı mı?” sorusuyla karşılık vermiştir.³⁰⁹ Bu ayet ve hadis Hiz. Peygamber'in birini çağırması durumunda hemen karşılık verilmesinin gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.³¹⁰

Allah Rasûlünün sevgisine talip olmak ona derin bir edep ve hürmet içinde bulunmayı gerektirir. Şu an için Hiz. Peygamber (sav.) hayatta olmadığına göre ona olan sevgimizi, saygımızı, edebimizi devam ettirmek Allah Rasûlünün hayatını öğrenip sünnet-i seniyyesini hayatımızda uygulamakla gerçekleşir. Çünkü kişi sevdiğinin rengiyle boyanmalı, hali ile bu sevgisi ve edebini göstermelidir. Bundan başka onu sık sık saygıyla anıp salat'ı selam göndermek ve dualarımıza katmak bir müslümanın en temel görevlerinden biridir.

2.3.2. Ashab'a Karşı Edep

Sahabi, sözlük anlamı olarak dost ve arkadaş demektir. İstilah anlamı olarak; “Hiz. Peygamber'le (sav.) hayatta iken karşılaşan, ona iman edip kendisiyle arkadaşlık yapan ve imanını koruyarak vefat eden kimse” anlamında kullanılır. Çoğul olarak genelde “sahabe” ve “ashab” şeklinde kullanılmaktadır.³¹¹

³⁰⁸ Ağırman, 289.

³⁰⁹ Buhari, “Tefsür sure” 1/1; Ebu Davud, “Vitr” 15; Tirmizi, “Sevabu'l Kur'an” 1; Nesai, “İftitah” 26; Ahmed b. Hanbel, IV, 211.

³¹⁰ İbn Hacer, VIII, 128-129.

³¹¹ İbn Manzur, I, 519; Efendioğlu, Mehmet, “Sahabe” Md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2008, XXXV, 491-500.

Sahabiler yüksek bir makama ve eşsiz bir şerefe sahiptirler. Onlar canlarını, mallarını ve değer verdikleri herşeylerini ortaya koyarak büyük bir fedakarlıkla Hz. Peygamber'e bağlanmışlar, Kur'an-ı tereddütsüz kabul ederek onu öğrenmek ve öğretmek için çalışmışlar, İslam dinine tam manasıyla teslimiyet gösterip onu yaşamak, yaşatmak ve hizmetinde bulunmak için adeta yarışmışlar, bundan dolayı Yüce Allah tarafından *"insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet,"* (Al-i İmran, 3/110) Hz. Peygamber tarafından *"insanlık tarihinin en hayırlı nesli"*³¹² şeklinde tanımlanmışlardır. Sahip oldukları bu ayrıcalıklı yeri Hz. Peygamber'e (sav.) göstermiş oldukları sadakat, yapmış oldukları fedakarlıklar ve İslamiyeti yaşamakta ortaya koydukları tavır sayesinde kazanmış olan ashab hakkında Kur'an-ı Kerim de övgü ile bahsedilmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse, Kur'an Ashabın *"mu'tedil bir topluluk"* olduklarını bildirmiş, (Bakara, 2/143.) *"Allah ve Resulü'ne itaat edip tam teslimiyet gösterdiklerini ve büyük ecir"* kazandıklarını belirtmiş,³¹³ Allah'ın *"kendilerinden, kendilerinde Allah'tan razı olduklarını ve kendileri için ebedi olarak kalacakları cennetler"* haber vermiştir.(Tevbe, 9/100) Kendilerine af, mağfiret ve *"büyük mükafat va'd edilen"*(Feth 48/2) bu *"seçkin neslin"*³¹⁴ *"Allah ve Resulü'ne yardım eden samimi Mü'minler"* (Haşr, 59/8) olduklarını, *"ihtiyaç içinde bulunmalarına rağmen başkalarını kendilerine tercih ettiklerini ve kurtuluşu hak ettiklerini,"*(Haşr, 59/9) *"affedildiklerini,"*(Tevbe, 9/111) *"gerçek mü'minler olarak bağışlanacaklarını ve ahirette cömertçe rızıklandırılacaklarını,"*(Enfal, 8/74) Cenab-ı Hak Kur'an'da belirtmekte ve değerlerine işaret etmektedir.

Aslında ayet ve hadislerde hayırlı bir nesil olarak faziletlerinden bahsedilen sahabiler fert olarak diğer insanlardan farklı kimseler değildirler. Herkese göre fevkalade bir üstünlükleri bulunmadığı gibi masum ve günahsız olmak gibi bir ayrıcalıkları da bulunmamaktadır. Ancak birtakım özellikleri var ki, kendilerinden sonra gelenlerin bunları elde etmesi mümkün olmadığı ve olamayacağı gibi onları güzel bir şekilde anılmayı ve hayır duada bulunmayı zorunlu kılmaktadır.

Ashab; yaşadıkları dönemde peyderpey inen Kur'an ayetlerini hayatlarında tatbik etmek suretiyle yeni bir hayata kavuşmuş, Hz. Peygamber'in (sav.) emir ve tavsiyeleri

³¹² Ahmed b. Hanbel, V,350.

³¹³ Al-i İmran, 3/172, 173.

³¹⁴ Neml, 27/59; İbn Kesir, V,245.

sayesinde Cahiliye hayat anlayışından sıyrılarak model alınacak birtoplum haline gelmiş ve kendilerinden sonra gelen ümmete canlı birer numune olmuşlardır. Kısacası onlar hata ve sevaplarıyla Peygamber Efendimiz'den (sav.) sonra İslam'ın ilk pratik numuneleridir. Kur'an'ın yaşanması, Sünnetin uygulanması ve genel olarak İslamiyetin korunması ve doğru anlaşılması noktasında büyük öneme sahiptirler. Bundan dolayı Hz. Peygamber (sav.), ümmetin kendilerini örnek almasını tavsiye etmiştir. Ashabın hayat tarzlarının ve İslamiyeti yaşayış tarzlarının her mü'min için örnek alınmasını ve bir yol haritası olarak uygulanmasını tavsiye etmiştir³¹⁵

Ashab; Kur'an-ı, Sünnet'i ve genel olarak İslam'ı Hz. Peygamber'in (sav.) bizzat kendisinden alan, onu daha sonraki nesillere en doğru bir şekilde aktaran ve doğruluğu konusunda herhangi bir tereddüt bulunmayan güvenilir bir nesildir. Onların bir an için yok farz edilmesi veya güvenilirlikleri konusunda şüpheye düşülmesi Efendimizden (sav.) alıp bize aktardıkları Kur'an ve Sünnet'in şüpheyle karşılanmasına zemin hazırlayacak, dolayısıyla İslam kuşku duyulan bir din haline gelecektir.³¹⁶

Ashab; Allah Teâlâ'nın adını duyurmak ve yüceltmek, Resulü Ekrem (sav.) Efendimizi müdafaa etmek ve İslam'ı yaymak uğruna çok önemli bedeni ve mali fedakarlıklarda bulunmuşlar, Hz. Peygamber'in (sav.) bu konudaki bütün arzu ve isteklerini yerine getirmişlerdir. Onların yapmış oldukları maddi ve manevi fedakarlıklar arkadan gelen Mü'minleri imrendirmiş ve onları İslam davası için çabalamaya teşvik etmiştir. Ellerindeki mallarını Resulü Ekrem'in önüne getirip İslam hizmetinde kullanılmasını sağlamak, çağrıda bulunduğunda işlerini ve bütün bahaneleri terkederek emrine itaat etmek en çok zevk aldıkları hususlardı. İslam onların bu fedakar davranışları sayesinde kök salmış ve dallanarak daha sonraki nesillere aktarılmıştır. Buna binaen, kendilerinden sonra gelen ümmetin onları hayırla yad etmesi ve kendilerine saygılı davranılması en azından şükran borcu olarak gereklidir.

Ashab; Hz. Peygamber'i (sav.) görerek, beraberinde yaşayarak ve hizmetinde bulunarak ömür geçiren ve bundan dolayı büyük bir şeref elde eden nasipli insanlardır. Kendilerinden sonra gelenler arasında şeref ve değer itibarıyla hangi konumda bulunursa bulunsun, en yüksek mertebedeki insanlardan hiç birinin böyle bir şeref elde etmesi mümkün olmamış, bundan sonra da mümkün olmayacaktır. Sahabenin önde

³¹⁵ Tirmizi, "İman", 18.

³¹⁶ Efendioğlu, "Sahabe", XXXV, 491-500.

gelenlerinden Abdullah b. Mes'ud'un (r.a.) da ifade ettiği gibi onlara, Yüce Allah'ın Efendimiz (sav.) için seçtiği nasıplı ve şanslı insanlar gözüyle bakmak, Hz. Peygamber'le görüşüp hizmetinde bulunmuş olma şerefine binaen saygıda kusur etmemek gerekir. Bu, Hz. Peygamber'e (sav.) sevgi ve saygı açısından da önemli bir husustur.³¹⁷

Sözü edilen üstün değerın önemine binaen her Müslüman'ın ashabı hayırla yad etmesi ve onlara saygıda kusur etmemesi gerekir. Zaten Allah Teâlâ *“Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla, kalbimizde mü'minlere karşı “kin” bırakma”* (Haşr, 59/10) anlamındaki ayetinde, ashabdan sonra gelen mü'minlerden bahsederken onların özelliklerinden birinin kendilerini güzellikle anmak, hayır duada bulunmak ve kalplerde onlara karşı kötü duygular taşımamak olduğu belirtmektedir. Hz. Peygamber de ashabına güzel davranmış, onların kusurlarını bağışlamış ve kendilerine hoşgörü ile muamelede bulunmuş, ayrıca daha sonra gelen nesillerin onları çekiştirmemelerini, iyilikte kusur etmemelerini ve saygısızlık sayılacak davranışlardan uzak durmalarını istemiştir. Zahirde beklenen bu muamele kalben de beklenmektedir. Efendimiz (sav.) bizzat kendisi ashaba karşı içinde hoş olmayan bir kanaat veya düşünce taşımaktan yana değildir. Abdullah b. Mes'ud (r.a.) tarafından nakledilen bir hadiste *“ Hiç kimse ashabımdan herhangi biri hakkında nahoş bir şeyi gelip bana ulaştırmasın, çünkü ben yanınıza gönlünde hiç bir peşin düşünce bulunmadığı halde çıkmayı arzuluyorum,”*³¹⁸ buyururken, ashaba karşı peşin fikir ve nahoş düşünce taşınmamasını, ayrıca onlar hakkında kötü haberler yayılmamasını istediği görülmektedir.³¹⁹

2.3.3. Ehl-i Beyt'e Karşı Edep

Ehl-i Beyt Hz. Peygamber'in ev halkı, bir evde yaşayan aile fertleri, ailesi demektir. Ahzab Suresi 33. ayetinde açıklanan *“Ehl-i Beyt”* hayatı boyunca Hz. Peygamber'e (sav.) hizmet etmişler, her türlü meşakkate ve zorluğa katlanmışlardır. Bu açıdan diğer Müslümanlara örnek olup onlara yol gösteren bir özelliğe sahip olan *“Ehl-i Beyt”* Hz. Peygamber'in dostları olan Ashâb'dan başlamak suretiyle günümüze kadar

³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, IV, 87; V, 54, 57; Tirmizi, *“Menakıb”*, 58.

³¹⁸ Ebu Davut, *“Edeb”* 33.

³¹⁹ Efendioğlu, Mehmed, *Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dini Hükmü*, Hadis Tetkikleri dergisi, SÜHA Danışmanlık Araştırma Yayıncılık, İstanbul 2010, sayı 8.

olan süreçte tüm Müslümanlar'ın saf, temiz ve samimi olarak sevgi besleyip saygı gösterdikleri, her zaman için hayırla andıkları kimseler olmuşlardır. İlk örneklerini ve en doğru şeklini Ashab'da gördüğümüz Ehl-i Beyt'e sevgi ve saygının temelinde yatan en önemli sebep Hz. Peygamber (sav.) sevgisidir. Hz. Peygamber (sav.) sevgisinin kaynağı ise Kur'an ve Sünnet'tedir.

Ashab'ın Ehl-i Beyt'e karşı göstermiş olduğu muhabbet aslında Allah Rasulü (sav.) gösterilen muhabbetin tezahürüdür. Ehl-i Beyt'e olan sevgi ve saygının asıl nedeni budur. Hz. Muhammed'i (sav.) peygamber olarak kabul eden bir Müslümanın onun Ehl-i Beyt'ini sevmesi ve saygı göstermesi için herhangi başka bir sebep aramasına gerek yoktur.

Sonuç olarak; Ehl-i Beyt Hz. Peygamber'in (sav.) ailesi ve en yakını olduklarından ve Hz. Peygamber'in (sav.) birebir eğitimi altında eğitildiklerinden dolayı onlara sevgi, saygı ve hürmet gösterilmeli ve faziletleri kabul edilmelidir. Daha sonra gelen ve günümüze kadar uzanan çizgideki Ehl-i Beyt nesillerine karşı ise yukarıda açıkladığımız gibi imanı ve imanının yaşantısındaki görünümü çerçevesinde muamele edilmeli, sevgi ve buğzda aşırı gidilmemeli, bir Müslümana karşı nasıl hareket edilmesi gerekiyorsa öyle hareket edilmelidir. Aynı şekilde Ehl-i Beyt'i kendi siyasi ve kişisel çıkarları için bir kılıf olarak kullananlara karşıda dikkatli olunmalı, bu konuda gerekli hassasiyet gösterilmelidir. Amaç İslam'ın makul ve mantıklı çizgisini bu konuda da görmek ve göstermek, istismara ve istismarcılara kapıyı kapamaktır.³²⁰

³²⁰ Varol, M. Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Sevgisi, Nedir? Nasıl Olmalıdır?* İstem, Yıl:1, Sayı:2, 2003, 109 – 128.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ İLİŞKİLER AÇISINDAN EDEP

Yüce Allah Kuran'ı Kerim'de İnsanın nefsanî duygularından kurtulup, kendisinin razı olduğu bir kul olabilmesi için yapılması gereken bütün emirleri ve kaçınılması gereken bütün yasakları açıklamıştır. Kur'an'a baktığımızda baştan sona ahlâk ihtiva eden, insanın kendini onarması ve arındırması ile ilgili öğütlerin bulunduğunu görürüz.

Peygamber Efendimiz, (sav.) Müslümanı, “eli ve dili ile hiç kimseye zararı olmayan kişi” olduğunu belirtmiştir.³²¹ Bu vasıfların her Müslümanda bulunması gerekir. Müslüman elbette başkalarına faydalı olmaya çalışacaktır. Yine Peygamberimiz (sav.) müslümanı insanların yararına çalışan biri olarak nitelendirmiştir. Fakat her zaman herkese faydalı olup, iyilikte bulunma imkânına sahip olmayabilir. En azından iyilik yapılmadığı yerde kötülük yapmamak, zarar vermemek, müslümanları kendisinden kuşkulandırmamak, zararsız bir kimse olmak da bir erdemdir. Diğer bütün insanlara güven veren emin kişi olmak, gerçek manada kamil bir Mü'min olmak demektir.

3.1. ÖZEL (BİREBİR) İLİŞKİLERDE EDEP

İslamın gayesi, Müslümanları, Allah'ın razı olacağı bir ahlâk ile süsleyerek, diğer insanlarla olan ilişkilerinde itidal üzere davranmalarını sağlamaktır. Bireysel ve toplumsal hayatın sükunet, sekinet ve huzur içerisinde yaşamasını temin etmektir. Cemiyet içerisinde bulunan her birey, insan olması sebebiyle aynı derecede edep ve hürmete layıktır. İnsanlar arasında sınıf farkı değil, terbiye ve ilim farkı geçerli olacağından; herkesin aynı derecede edep ve terbiyeli olması beklenebilir.³²²

Ashabına ve bizlere en güzel bir şekilde örnek teşkil eden Peygamberimiz (sav.), sahabe efendilerimize bir öğütlerinde ölçülü davranmayı tavsiye ederken şöyle buyurmuştur: “Hüsnü hal, teenni (düşünerek hareket etmek) ve iktisad Peygamberliğin kırkta biridir.”³²³ Görülüyor ki, insanlarla iyi geçinmek, düşünerek konuşmak ve her

³²¹ Buhari, “İman” 4, 5, “Rikak” 26; Müslim, “İman” 64, 65; Ebu Davud, “Cihad” 2; Tirmizi, “Kıyamet” 52, “İman” 12; Nesai, “İman” 8, 9, 11.

³²² Duman, 27.

³²³ Tirmizi, “Bir” 366.

haliyle güzel görünmek kişiye Peygamberlik vasıfları kazandırmaktadır. Bununla birlikte toplum içerisinde yaşayan bireylerin şeref ve haysiyet sahibi olabilmeleri, insani olgunluğa erişebilmeleri ve gerçek bir Mü'min olabilmeleri için edeb ve muaşeretini öğrenip bunlara riayet etmeleri şarttır.³²⁴

Allah Teâlâ Mü'minlere, büyüğün huzurunda nasıl konuşulacağını, özel ilişkilerde nasıl davranılacağını, toplum içerisinde ne gibi edep kurallarına uyulacağına kadar bütün edep kurallarını Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtmiştir. Birebir ilişkilerde ve sosyal yaşamda bu kurallara uymayı emretmiştir.³²⁵ Bundan dolayı fertlerin birbiriyle olan münasebetleri, toplum ilişkilerini oluşturacağı için sosyal hayatta uyulması gereken edep kurallarını özel ilişkiler başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

3.2. KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİNDE EDEP

Allah (c.c.), her konuyu olduğu gibi kadın-erkek ilişkilerini de kendisi düzenlemiş, Kur'an'da bununla ilgili belli ölçü ve kuralları ortaya koyan ayetler inzal etmiştir. İslam, evlilik dışı faaliyetlere karşı çıkmış, gayri meşru tatmin yollarını kapatmıştır. Hatta çevresinde dolaşmayı bile uygun görmemiş, yasaklamıştır.³²⁶

Zamanımızın en büyük ahlâk buhranını meydana getirmesine ve de tüm çıplaklığıyla göz önünde olmasına rağmen, materyalist düşüncenin etkisi altında kalan asrımız insanı kadın-erkek ilişkilerinde serbestliği çözüm yolu olarak tercih etmiştir. Hâlbuki Yüce dinimiz İslam, bunun tam aksini benimsemiş, kadın-erkek ilişkilerinde serbestliğin çözüm yolu olmadığını; aksine kadın-erkek arasında, kanunsuz ve sınırsız serbestliğin, cinsel arzuları söndürmesi yerine daha fazla alevlendireceğini kabul etmiştir.³²⁷ Günümüzde de görüldüğü gibi sosyal bünyede tedavisi olmayan yaraların çoğu, bu serbestliğin sonucudur.

Geçmişi ve geleceği en iyi bilen Allah Teâlâ, bu vahim sonuçlara karşı tedbir gayesiyle, kadın-erkek ilişkilerinde serbestlik ilkesini yasaklamıştır. Onun yerine adil, makul, ölçü ve kaidelerle insanlık âlemini huzura kavuşturacak esaslar ortaya koymuştur. Sosyal düzenin en büyük yıkımcısı olan zina ve fuhşu önlemek için “*Zinaya*

³²⁴ Duman, 28.

³²⁵ İbn Abidin, I, 29.

³²⁶ Duman, 162.

³²⁷ Muhammet Kutub, *İslam ve Materyalizme göre İnsan*, (Çev., Kemal Sandıkçı ve Mehmet Akif Aydın), Şamil Yayınları, İstanbul tsz., 460.

yaklaşmayınız. Çünkü o aşırılık ve kötü bir yoldur;” (İsra, 17/32) buyurarak zinaya yaklaştıracak mahiyetteki davranış ve münasebetleri yasaklamıştır. Kadın ve erkek olarak, birbirleriyle olan bağlarına göre mahrem olanlar, mahrem olmayanlar ve bunların mahremiyet derecelerini belirtmiştir. Kur'an-ı Kerim'de kadın- erkek olarak, birbiriyle olan ilişkilerinde, mahrem olanlar, mahrem olmayanlar ve bunların mahremiyet dereceleri ile ilgili birtakım hükümler konulmuş, bu esaslara bağlı olarak da kadın- erkek ilişkileri düzenlenmiştir.³²⁸ Hatta bütün insanlar için vücudun bazı bölümleri, cinsi sapkınlıklara kaynak olmaması sebebiyle avret (haya duygusu sebebiyle insanın örtmesi gerekli olan yer ve halleri)³²⁹ kabul edilmiş, oraların kapatılması ve bakılmaması emredilmiştir.

Kadınların erkeklere, erkeklerin de kadınlara meyli yaratılıştan gelen tabii bir gerçektir. Şayet bu arzu önceden terbiye edilip yasaklarla sınırlandırılmazsa hemcinslerin gayri meşru ilişkileri önlenemeyebilir. Bugün hemen her toplumda görülen cinsel duygulara tanınan hürriyetin sebep olduğu fuhuş, bu disiplinsizliğin acı sonucudur. Yüce dinimiz İslam, Müslümanların bu gibi bayağı neticelere maruz kalmamaları ve felakete sürüklenmemeleri için kadın-erkek ilişkilerinde başka bir tedbir olarak da münasebetleri sınırlandırmış, aşırı serbestliğe izin vermemiştir.³³⁰

İslamiyet erkeğin, yabancı bir kadına örtmesi gereken yerleri göbük ve diz kapağı arası belirlerken, kadının yabancı bir erkeğe karşı örtmesi gereken yerleri el, yüz hariç bütün vücut olarak belirlemiştir.³³¹

Yine Kur'an-ı Kerimde komşuluk vs. ilişkilerinde kadınla erkeğin karşılaşması veya diyalog kurması durumunda bunun aşırı bir serbestlik içinde değil de karşıdakini tepeden tırnağa süzmeksizin, bakışlarıyla bir şeyler arayıp rahatsız etmeden, edepli davranılması gerektiği,³³² kalbe fitne tohumu eken, insanoğlunu helak eden, haram bakıştan sakınılması gerektiği bildirilmiştir.³³³

Allah Teâlâ, kadın erkek-ilişkilerinde edebin en anlamlısına işaret ederek Ahzab, suresi 32. ayeti kerimesi ile kadınların dikkatini çekmiş, erkeklerle konuşurken

³²⁸ Nur, 24/31; Nisa, 4/23.

³²⁹ İsfehani, 526.

³³⁰ Duman, 167.

³³¹ Döndüren, 226-227.

³³² Duman, 167.

³³³ Gazali, III,102.

yumuşak sesle, içi gıcıklayıcı, işve ve eda ile kalpte ilgi uyandıracak tarzda cilveli konuşmalarını yasaklamıştır.³³⁴ Yine İslamdan önceki cahiliye devri kadınlarının yaptıkları gibi sokağa çıkıp süs ve endamlarını göstermemeleri, dolayısıyla fitne ve harama sebep teşkil etmemeleri emredilmiştir.

Yine başka bir ayet-i kerimede (Nur 24/30) erkeklerinde kadınlar gibi edepli ve vakarlı olmaları, kalbi bir temizlik için edepli davranmanın gerekliliği belirtilmiştir.

3.3. EBEVEYN-EVLAD İLİŞKİLERİNDE EDEP

Bilindiği gibi aile anne- baba ve çocuklardan oluşmaktadır. İslama göre anne - babanın çocuklarına karşı görev ve sorumlulukları olduğu gibi çocuklarında ana babalarına karşı takınması gereken edep kuralları ve sorumlulukları vardır. Bu yüzden bu konuyu iki bölümde ele almanın faydalı olacağı kanısındayız.

3.3.1. Anne- Babanın Uyması Gereken Edepler

Tarih boyunca insanlar diğer canlılardan farklı olarak hayatlarını bir düzen ve disiplin içerisinde sürdürmüşlerdir. Bu düzen ve disiplin Nisa Suresinin ilk ayetinde de belirtildiği gibi sağlıklı nesiller yetiştirme ve insanın soyunun devamına katkıda bulunma amacına yöneliktir. Dünyaya gözlerini açan her çocuğun anne ve babasına getirdiği birtakım sorumluluklar vardır. Bu sorumluluk doğumla başlayıp daha sonraki dönemlerde de devam eden bir takım hak ve edeplerden ibarettir.³³⁵

Ebeveynin çocuklara karşı yükümlü oldukları sorumlulukların başında sevgi ve şefkat göstermek bulunur. Allah Teâlâ “ *Mal ve evlad dünyanın süsüdür*” (Kehf, 18/46) ayetleriyle anne ve babanın çocuklarına karşı fitraten bir sevgiye sahip olduğunu bildirmektedir. Eğer sevgi olmasaydı neslin çoğalması ve insanlığın devamı da mümkün olmazdı. Şu halde anne-baba, insanlığın devamı için elzem olan büyük bir hayat iksirine sahiptirler.³³⁶ Fakat bu sevginin seviyesi çok iyi bir şekilde ayarlanmalı, sevginin ifrat hali, çocuğu şımartıp bayağılaştıracağı gibi; tefriti (sevgisizlik) veya şefkati esirgemek de zarar verir. Bu nedenle anne ve baba, bu duygularını daima çocukların menfaati açısından değerlendirmelidir.

³³⁴ Kurtubi, XIV,177.

³³⁵ Demirci, *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, 167.

³³⁶ Duman, 135.

Adalet İslamın temel prensiplerindendir. Özellikle anne-babaların dikkat etmesi gereken en temel kaidedir. Ebeveynler her konuda kız-erkek, öz-üvey ayrımı yapmamalıdır. Çocuklar arasında adil davranmalıdır. Birine fazla ilgi gösterirken diğerinden bunu esirgememelidir. Birisine eşit sadece kız olduğu için haksızlık etmek aklın uygun olmadığı gibi dinen de asla uygun değildir. Bu şekildeki davranış Allah Teâlâ'nın "*Eşit davranınız, bu takvâya daha uygundur*" (Maide, 5/8) emri ilahisine ters düşer.³³⁷

Çocukların terbiyesi ve sünnet üzere öğretimlerinin sağlanması da anne-babanın üzerine düşen bir görevdir. Yüce Allah, peygamberin getirdiği ilahi mesajı benimseyen insanları bu hususta uyarmış ve onların aile fertlerine karşı sorumlu olduklarını belirtmiştir: "*Ey iman edenler, kendinizi ve ehlinizden olanları (cehennem) ateşinden koruyunuz...*" (Tahrim 66/6) Bu ayetten de anlaşılacağı üzere anne ve baba hem kendilerini yetiştirmek ve hem de çocuklarının eğitimlerini ihmal etmemek zorundadır.³³⁸

Ebeveynin edeplerinden olan bir diğer hususta; çocukların henüz anlayamayacağı; fakat zihinlerini meşgul edebilecek karı-koca hallerinin gizliliğini korumaktır. Ebeveyn küçük yaştan itibaren çocuklarının yatak odalarını ayırmalı³³⁹ izin almadan kendi odalarına girmelerine müsaade etmemelidir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de (Nur, 24/58) buyurarak anne-babanın ve çocukların izin almadan birbirlerinin odalarına girmelerinin edebe uygun olmadığını, tedibi ilahisiyle emretmiştir.³⁴⁰

3.3.2. Çocukların Uyması Gereken Edepler

Anne-babaya karşı iyilik etmek ve saygılı davranmak çocukların başta gelen sorumlulukları arasında yer almaktadır. Çünkü Kur'an çoğu defa Allah'a kulluk görevinin hemen arkasından ebeveyne iyi davranmayı emretmiştir. Bu husus, "*Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi ana-babanıza iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti...*" (İsra, 17/23) ayetiyle net bir biçimde belirlenmiştir. Hz. Peygamber de

³³⁷ Duman, 136.

³³⁸ Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, 19.

³³⁹ İbn Mace, "Nikah" 28.

³⁴⁰ Sabuni, Muhammed Ali, *Ravai'u'l-Beyani Tefsiru Âyati'l-ahkam Minel Kur'an*, (I-II), (Çev., Mazhar Taşkesenoğlu), Şamil Yayınları, İstanbul 2011, II, 211.

amelleri “Vaktinde kılınan namaz, ebeveyne iyilik etme ve Allah yolunda cihad”³⁴¹ şeklinde sıralayarak anne-babaya iyiliği namazdan sonra yani Allah’a kulluk görevinin yerine getirilmesinden sonra zikredilmiştir.

Çocukların ebeveyne karşı yerine getirmesi gereken edeplerden birtanesi de anne-babanın günah olmayan; aksine mübah ve adabla ilgili bir şeyi yapmasını emretmesi durumunda onlara itaat edip, bu isteklerini yerine getirmesidir.³⁴² Şayet emredilen şeyin haramlığı kesin olarak biliniyorsa itaat gerekmez. Fakat haram veya helal olduğunda kesin bilgi olmayan, şüpheli şeylerde ana-babaya yine itaat edip edepli davranmak gerekir.³⁴³

Yine Allah Teâlâ Kur’an’da Mümtehhine suresi 8. Ayetinde, anne-baba inançsız dahi olsa onlarla ilişkiyi kesmeyip, iyilik yapmayı emretmiştir. Hatta hayatta kaldığı müddetçe hidayet ve ıslah etmesi için Allah Teâlâ’ya dua etmek evlat için bir vecibe olarak nitelendirilmiştir.³⁴⁴

Anne-babaya karşı takınılması gereken edepleri, ve yapılmaması gereken davranışları Allah Teâlâ İsra Suresinde şöyle belirtmiştir. “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.*” (İsra 17/23) Bu ayet-i Kerimenin tefsirinde Fahreddin Razi ebeveyne karşı sorumlukları “Onlara öf bile dememek, azarlamamak, hoş söz söylemek, onlara acımak, onlara dua etmek “ şeklinde özetlemiştir.³⁴⁵

3.4. ÖĞETMEN-ÖĞRENCİ İLİŞKİLERİNDE EDEP

Okul, aileden sonra kişinin eğitim ve öğretimi ile birinci dereceden meşgul olan bir kurumdur. Hatta belli bir yaştan sonra aileden daha da etkilidir. Öğretmenlerde öğrenciye yakınlıkları ve görevleri gereği en etkili ve o ölçüde de itaat ve saygıya layık olan kimselerdir. Öğretmenin; öğrencisine karşı, tavır ve hareketleriyle de örnek olması gerektiğinden, uymak zorunda olacağı bir takım edeb kuralları olduğu gibi,

³⁴¹ Buhari,” Edeb” 1; Müslim,” İman”, 137.

³⁴² Duman, 150.

³⁴³ Gazali, III,72.

³⁴⁴ Razi, XXIX, 304; Bkz. Razi,(Terc), XIV, 440.

³⁴⁵ Razi, XX,197; Bkz. Razi, (Terc), XIV, 444.

öğrencisinde öğretmenine karşı hürmet ve saygının gereği olarak uyacağı bazı edepler ve kuralları vardır. Tek taraftan anlayış ve olgunluk beklemek hiçbir zaman tarafları hiç bir zaman başarıya ulaştırmaz. Bu nedenle bu konuyu iki bölümde incelemenin doğru olacağı kanısındayız.³⁴⁶

3.4.1. Öğretmenin Takınması Gereken Edepler

Öğretmenin bildiklerini ve anlattıklarını kendi hayatında tatbik etmesi gerekir. Nitekim Hz. Peygamberin bütün sözleri, iş ve hareketleri ölçülü, adil ve edebe uygun olup sözleri ve fiilleri asla birbiri ile çelişmezdi. Söylediklerini yapar ve yapamayacağı şeyleri de asla tavsiye etmezdi. Öğretmenlerin de öğrencilerine güzel örnek olabilmeleri için bildiklerini yaşamalı ve öğrencilerine tavsiye ettiklerini mutlaka hayatında uygulamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ :” *İnsanlara iyilik etmelerini emrediyorsunuz da kendinizi unutuyor musunuz?...*”(Bakara, 2/44)) buyurarak bunun çirkin ve akıldışı bir şey olduğunu bildirmiştir. Yine bu ayetlerden çıkarılacak edeb dersi; öğretmenin ancak söylediklerini yapabildiği ölçüde öğrencilerine yarar sağlayabileceğidir. Şayet söylediklerini yapmıyorsa hem gülünç duruma düşecek hem de söylediklerinin herhangi bir tesiri olmayacaktır.³⁴⁷

Öğretmen Hucûrat Suresi’ndeki “*Mü’minler ancak kardeşlerdir*” (Hucûrat, 49/10) ayet-i kerimesinde belirtilen esaslara göre öğrencisiyle kardeşir. Öğretmen ile öğrenci birbirinin kardeşi olunca; kardeşlik hak ve vazifelerini yerine getirmek durumundadır.³⁴⁸ Öğretmen, öğrencisine kardeşlik duygusu ile muamele edip, onun terbiye ve eğitimi ile uğraşırken bu gerçekten hiçbir zaman kopmamalıdır.

Öğretmenlik edebinin en önemli hususlarından birisi de; her zaman öfkesine hakim olup bağışlayıcı olmaktır. Çünkü Allah Teâlâ Kur’an’da takvâ ehlinde bahsederken, sabredip öfkesine hakim olanların Allah’ın sevgine mazhar olan, ihsan ehlinde olduğunu belirtmiştir.

Öğretmenliğin en ince edeplerinden biri de, öğretmenin öğrencisinde gördüğü kötülükleri açık bir şekilde, yüzüne vurarak değil de kapalı bir şekilde, ima yoluyla,

³⁴⁶ Duman, 184.

³⁴⁷ Duman, 186.

³⁴⁸ Gazali, I, 56.

kırmadan düzeltmesidir. Suçlarından dolayı azarlamak yerine, şefkat ve merhamet duygularını ortaya koyarak öğrencileri kötülüklerden uzaklaştırmalıdır.³⁴⁹

Öğretmen öğrencinin sorduğu soruları cevaplayıp bilmediği konularda susmalıdır. Bu meseleyle ilgili olarak Kur'an'da “ *Bilmiyorsanız zikir ehlinden (bilenlerden) sorunuz* ”³⁵⁰ ayeti kerimesiyle bu konuya dikkat çekilmiştir. Yine Kur'an-ı Kerimde var olan “ *Sana soruyorlar* ”³⁵¹ lafzıyla başlayan onbeş ayet sahabe'nin sorusu üzerine nazil olmuştur. Yine öğretmen her şeyi, en güzel bir şekilde bilemez. Bu sebeple öğretmenin yapması gereken, bildiklerine cevap vermek, bilmediği konuda susmaktır. Çünkü her şeyi bilmek insan takatinin üstündedir. Hz. Peygamber bile “*Rabbim ilmimi arttır*” (Tâhâ, 20/114) şeklinde vahye muhatap olmuş ve kendisine sorulan sorulara cevap verme adeti olmakla beraber, bazende bilmediği sorularla karşılaşınca susup, vahyin gelmesini beklemiştir.

Yine öğretmenin takınması gereken edeplerden biriside; öğretmenliği sebebiyle öğrencileri minnet altına sokmamasıdır. İslamiyetin doğduğu ve teşekkül ettiği ilk zamanlarda eğitim ve öğretim ücretsiz idi. Hatta öğrencisinden bir şeyler alan öğretmenler kınanıyordu. Fakat daha sonraları öğretim işini meslek edinenler ücret almaya mecbur kalınca, alimlerimizden birçoğu buna cevaz verdiler.³⁵² Bununla beraber öğrenciyi minnet altına sokmak, ondan dinen uygun olmayan şeyler istemek, öğrettiklerini başa kakmak asla hoş olmayan davranışlardır. Böylelerine İmam-ı Gazali şöyle seslenir: “Ey muallim, öğrenciye sen nasıl minnet yükleyebilirsin? Halbuki hiç kimsenin alamayacağı eciri sen, Allah (c.c.) katında alacaksın. Şayet öğrencin olmasaydı, Allah Teâlâ'dan bunca sevaba nasıl nail olabilirdin? O halde ey muallim, sen öğretiminin karşılığını sadece Allah'tan bekle. Öğrenciden herhangi bir şey bekleme.”³⁵³ Çünkü Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin ücret konusunda insanlardan bir şey beklemediği beyan edilmiştir.³⁵⁴

³⁴⁹ Gazali, I, 57.

³⁵⁰ Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

³⁵¹ Bakara, 2/189,215,217,219,220,222; Maide, 5/4; Araf, 7/187; Enfal, 8/1; Yunus, 10/53; İsrâ, 17/85; Kehf, 18/83; Tâhâ, 20/105; Nâziat, 79/42.

³⁵² El- Kaabisi, Ali b. Muhammed b. Halef, *İslamda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*, (Çev. Süleyman Ateş),Yeni Ufuklar Yayınları, Ankara 1996, 37.

³⁵³ Gazali, I, 56.

³⁵⁴ En'am, 6/90; Yunus, 10/72; Hud,11/51; Yusuf, 12/104; Furkan, 25/57; Şuara, 26/109-127-145-164-180; Sebe, 34/47; Yasin 36/21; Sad, 38/86; Kalem,68/46.

3.4.2. Öğrencinin Takınması Gereken Edepler

Öğretmen – öğrenci ilişkilerinde hocanın uyması gereken edeb kuralları olduğu gibi, talebenin de uyması gereken birtakım edepler vardır. Kur'an-ı Kerim'de bunlarla ilgili ayet-i kerimelerden bir kısmı öğrencinin ilme karşı edebi olarak görülmektedir. Öğrencinin ilme karşı edebi, öncelikle nefsini kötü ahlâk ve kınanmış özelliklerden arındırmasıdır. Çünkü ilim, kişiyi Allah'a yaklaştıran bir sıfattır.”³⁵⁵ Bu özellikleriyle beraber ilmi elde edebilmek için maddi ve manevi temizlenme, öğrencinin ahlâkını gösterir. Öğretmenine karşı edebine gelince şu şekilde sıralayabiliriz;

Öğretmenini can kulağıyla dinlemelidir. Anlamak için dinlemek ve dersin haricinde olan şeylerden alakayı kesmenin şart olduğunu Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de “*Şüphesiz bunda, akıllı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.*” (Kaff, 50/37) buyurmuştur.³⁵⁶ İmam-ı Gazali bu ayeti zikrettikten sonra, “öğrenci ilme karşı kibirlenmemeli. Öğretmenine karşı itaatkar olup söylediklerini can kulağıyla dinlemelidir” demiştir.³⁵⁷ Yine başka bir ayet-i kerimede “*Peygamber'in gözü gördüğünden sapmadı, O'nu aşmadı da;*”(Necm, 53/17) buyrulur, öğrencininde hocası karşısında Allah'ın Resulü'nü (sav.) örnek alıp, hiçbir şeyle meşgul olmadan, dikkatle öğretmenini dinlemesi gerektiği belirtilmiştir.³⁵⁸

Öğrenci hocasına karşı mütevazı olmalıdır. Öğretmen bilen ve bilgiyi aktaran olarak saygıya ve hürmete layıktır. Öğrencinin amacına ulaşabilmesi için tevazu göstermesi şarttır. Allah Teâlâ bu konuya Yüce Kitabımızda Musa (a.s.) ile Hızır (a.s.) arasında geçen arkadaşlık münasebetiyle açık bir şekilde yer vermiş ve şöyle vahy etmiştir.” *Mûsâ ona, “Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?” dedi.*”(Kehf 18/66) Müfessirler bu ayetin tefsirinde öğretmene ve alime karşı tevazuun şart olduğunu, ilim tahsilinde asıl maksadın, ilim talep etmek için mütevazı olmak, edepli, nazik ve hizmet etmek olarak belirtmişlerdir.³⁵⁹ Yine bu ayetin geniş bir tefsirini yapan Razi, “sana tabi olayım mı” demekle kendi nefsini Hızır (a.s.) a tabi kılmış ve izin istemesiyle de daha başlangıçta teslimiyeti kabul etmiş, emirde itiraz ve karşı gelmeyi terk etmiştir. Nefsini tabi kılmak

³⁵⁵ Gazali, I, 50.

³⁵⁶ Burhaneddin Zernuci, *Ta'lim 'ül Mûteallim*, (Tercüme; Ali Kara), Şifa Yayınları, İstanbul 2016, 203.

³⁵⁷ Gazali, I, 50.

³⁵⁸ Alusi, VIII, 353.

³⁵⁹ Elmalılı, V, 416.

için önce izin istemesi ise büyük bir tevazu'un neticesidir. “*Bana öğretmen için*” demekle, nefsinin cahil, hocasının alim olduğunu ikrar etmiştir.³⁶⁰ Ayeti Kerimenin bu şekilde izahı da gösteriyor ki, öğrenci hocasına karşı mutlak itaat ve tevazu içerisinde olmalıdır. Musa (a.s.), Hızır (a.s.)’ın yanına gidip ona açıkça teslimiyetini arzettiği gibi, her öğrenci de hocasına karşı bu şekilde teslimiyeti kabul etmelidir.³⁶¹

Öğrenci soru sorma hakkını istismar etmemelidir. Elbette öğrenci bilmediği fakat öğrenmesi gereken konularda hocasına, öğrenmek amacı ile soru sorabilir. Ancak bu hakkı hiçbir zaman kötüye kullanmaması gerektiği gibi izin almadan ve konuşma tarzına dikkat etmeden sormamalıdır. Hocanın soru sorma isteyene izin verip vermeme hakkı vardır. Zira Hızır (a.s.), Hz. Musa ile arkadaşlığı kabul ettiği zaman: “*ben bir şey söylemeden bana, hiçbir şey sorma*” (Kehf, 18/70) şartıyla bildiklerini öğreteceğini söylemiş, bununla da bu hikmete işaret etmiştir diyen Gazali izin almadan konuşmanın öğretmene verilen hakkı çiğnemek anlamına gelebileceğine işaret etmiştir.³⁶² Dolayısıyla, edebe uygun olarak izin aldıktan sonra soru sormak, öğrencinin bu konuda uymak zorunda olduğu ilk esastır. İkinci olarak da; sorularıyla can sıkıcı olmamalıdır. Nitekim Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de “*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın*” (Maide 5/101) ayeti kerimesi ile bunu yasaklamıştır.

Bütün bunların yanında öğretmenin yanında yüksek sesle konuşmamak, söz ve davranışta önüne geçmemek, onu küçük düşürebilecek ve saygısızlık kabul edilebilecek her türlü davranışlardan sakınmak hiçbir şekilde eziyet etmemek vb. gibi davranışlar Allah Teâlâ Resûlullah’ın (sav.) şahsında bütün saygıdeğer İslam alimleri ve öğretmenlere karşı takınılması gereken edepler olarak emretmiştir.³⁶³

3.5. YÖNETİCİ-YÖNETİLEN İLİŞKİLERİNDE EDEP

İdari mekanizmada yöneticilik görevinde bulunan amirlere bu görev batınen Allah tarafından verilen bir emanettir. Müslüman; akıl baliğ olmuş bir yöneticinin emri altında bulunan memurlar ortaklaşa yönetim kadrosunu oluştururlar. Bu kadroya dahil olan

³⁶⁰ Razi, XXI, 150; Razi, (Terc), XV, 224.

³⁶¹ Duman, 199.

³⁶² Gazali, I, 51.

³⁶³ Duman, 202.

kimseler, İslam'ın koymuş olduğu kural ve adaba uymak zorundadırlar.³⁶⁴ Şunu da hemen belirtelim ki, burada yönetici-yönetilen derken hiçbir ayırım yapmadan, en küçüğünden en büyüğüne kadar, bir toplumun başında olup emretme yetkisi olanlarla, emri yerini getirmekle görevli olan herkestir. Şimdi de yönetenlerle-yönetilenler arasında uyulması gereken edep kurallarını belirtmeye çalışalım.

3.5.1. Yönetilenlerin Uyması Gereken Edepler

Amir durumunda bulunan kimse İslam'ın üzerine yüklemiş olduğu görevleri samimiyetle gerçekleştirme gayreti içerisinde olursa, bütün memurların” kolaylıkta veya zorlukta, hoşuna giden veyahut gitmeyen her konuda yöneticisine itaat etmeleri vacip olur.”³⁶⁵ Allah Teâlâ, İslam nizamının tesisi, işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve problemlerin çözülmesi için inananlara hitapla: *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülül-emre (idarecilere) de itaat edin.”* (Nisa, 4/59) buyurmuştur.

Hangi yöneticiye itaat edilir, hangisine itaat edilmez, konusuna gelince; amir durumundaki kimse genellikle İslamın emir ve yasaklarına uyar, açık delillerle sabit olmuş dinin hiçbir hükmünü kasten hafife alıp çiğnemezse yönetilenlerin ona itaat etmesi vacib olur. İslamın asıl prensiplerinden olmayan, hata neticesinde meydana gelen ufak tefek kusurları görülse de itaat etmek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber: “Amirinden hoş karşılamayacağı bir şey gören sabretsin. Çünkü cemaatten bir karış ayrılıp da ölen cahiliye ölümüyle ölür”³⁶⁶ hadisleriyle tefrikaya sebep teşkil edebilecek halleri yasaklamıştır.

Yönetici-yönetilen ilişkilerinde, önemli olan konulardan birisi de izin isteme edebidir. Şüphesiz her insan belli görevlerle yükümlü olduğu gibi bir takım haklara da sahiptir. Ancak bu hakları kullanırken, bazı kurallara uymak, karşılıklı sevgi ve saygının oluşmasını sağlayacaktır. Allah Teâlâ Mü'min kullarına, herhangi bir yere girerken izin istemelerini emrettiği gibi ayrılırken de izin istemeyi işaret ettiği bir edeb kuralını belirtmiştir.³⁶⁷

³⁶⁴ Duman, 259.

³⁶⁵ Buhari, “Ahkam” 43.

³⁶⁶ Buhari, “Ahkam” 105.

³⁶⁷ İbn Kesir, II, 306.

Yönetilenin uyması gereken edeplerden biride, amirini gerek yüzüne karşı, gerekse arkasından aşırı derecede övgüde bulunmamasıdır. Şüphe yok ki, övülmek bazılarının hoşuna gidebileceği gibi övenlerede dünyevi bir takım menfaatler sağlayabilir. Allah Teâlâ “*Nefislerinizi tezkiye etmeyin*” (Necm, 53/32) kendinizi günahsız ve kusursuz addederek övmeyiniz, farkında olmadığınız pek çok kusurlarınız olabilir³⁶⁸ buyurmuş, hem öven hem de övülenin dikkatlerini çekmiştir. Şüphesiz iyilikleri anmak iyilik sahibine teşekkür mahiyetinde bunları söylemek kınanmamış, aksine emrolunmuştur.³⁶⁹ Fakat layık olmayan birisini maksatlı olarak övmek, Müslümana yakışmaz.³⁷⁰

Yine başka bir edep kuralı da yönetilenin, yöneticiden yapmayacağı görevi talep edip üstlenmesidir. Yapamayacağı, ilmen ve aklen üstesinden gelemeyeceği şeyleri istemek emanetin ehline verilmemesi (Nisa, 4/58) nedeniyle yöneticiyi zor durumda bırakacağından, herkesin bu konuda duyarlı davranması gerekir. Başkalarına karşı büyülenme gayesi olmadan yapabileceği şeyleri istemeninse Yusuf (a.s.)’ın “*Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim, dedi,*” (Yusuf, 12/55) ayetiyle, herhangi bir sakınca olmadığı belirtilmiştir.

Kısaca yönetilenin, yöneticine karşı görevlerini tekrar sıralayacak olursak; her zaman için saygılı olmalı, itaati hiçbir zaman terk etmemeli, uygun bulmadığı davranış veya sözünü kendi zannına göre değil de ilme ve şeraite kıyasla açıklamalı, izin isteyerek söze başlamalı, devamlı olarak tenkit edip, eleştirmemelidir.³⁷¹

3.5.2. Yönetenlerin Uyması Gereken Edepler

İdarecilik toplum içerisinde fertlere verilmiş önemli bir emanettir. Bu emanetin sorumluluğundan kurtulmak için onu Allah’ın rızasına ve insanların menfaatine uygun bir şekilde kullanmak her yöneticinin en başta gelen sorumluluğudur. Yönetici çalışma arkadaşlarının huzuru için mutlaka aklın ve Şeriatin koyduğu ölçülere göre hareket edip, kendi heva ve isteklerine göre hakimiyet kurmaya çalışmamalıdır. Allah Teâlâ

³⁶⁸ Elmalılı, VII, 348.

³⁶⁹ Ebu Davud, “Edep”, 58.

³⁷⁰ Duman, 264.

³⁷¹ Duman, 267.

Kur'an'da “*Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fasıklardır.*” (Maide, 5/47) ayeti ile bu konuya işaret etmiş, arzuya göre yönetimi yasaklamıştır.

Yöneticinin uyması gereken bir diğer edepde; memurların hatasını aramamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ “*Birbirinizin ayıbını araştırmayınız;*” (Hucûrat, 49/12) buyurmuş başkasının ayıbını araştırmayı yasaklamıştır. Şüphesiz bir yönetici, memurun kanunlara uymayan davranışlarını tesbit eder, haksızlık ve yolsuzluklarını görürse onları görmezden gelmek elbette hakkaniyete uygun düşmez. Bu gibi hatalara karşı gerekeni yapmak yöneticinin en önemli vazifesidir. Burada söz konusu olan ve uygun olmayan gereksiz yere şüpheyi düşmek ve hataya düşürmektir. İslam'da yasak olan budur. Çünkü Allah Teâlâ “*Bilmediğin şeyin peşine düşme;*” (İsra, 17/36) buyururken, gereksiz şeylerin araştırılmasını yasaklamıştır. Çünkü bunlar şahsın ayıbını ortaya koymaktan başka hiçbir şey kazandırmaz. Üstelik yapıcı olma niyeti de mevcut değildir.

Yine yöneticinin uyması gereken edeplerin başında “yönetilenlerle istişare etmek ve onların kusurlarını bağışlamak “ gelmektedir. Allah Teâlâ bu konuyla ilgili Kur'an'da Hz. Peygamber'i (sav.) vahiy ile desteklemesine rağmen ashabıyla istişare etmesini Resulullah'a (sav.) emretmiştir. Yöneticilerinde en güzel örnek olan Hz.Peygamber'i (sav.) örnek alıp, idaresi altındakilere hem bağışlayıcı olmalı hem de istişare edip onların gönüllerini hoş tutmalıdır.

Yönetici, yönetilenlerden hediye almamalıdır. Müslümanlar arasında muhabbetin temini için her vesile ile hediyeleşmek İslam adabının en güzel örneklerinden birisidir. Ancak hediyeler belirtilen niyet ve maksatların dışında maddi ve manevi menfaatler temin etmek maksadıyla verilip alınacak olusa, işte böylesi Müslümanlara haram kılınmıştır. Haram kılınan hediyelerden birisi de taviz koparmak için verilen hediyelerdir. Bu tür hediyeler rüşvet kabul edilmiş, alana da verene de yasaklanmıştır. Allah Teâlâ Bakara Suresinin 188. ayetinde, haksız yere bir kimsenin malını ele geçirmek için yöneticilere, memurların rüşvet teklif etmesini yasaklamıştır. Yine bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber “Amirin hediye alması haram, hakimın rüşvet kabul etmesi ise küfre yakın bir günahtır”³⁷² buyurmuş, haksızlıklara sebep teşkil

³⁷² İbn Mace, “Ahkam”, 775.

edebileceği için yöneticilere memurları tarafından verilen hediyeyi rüşvet olarak nitelendirmiş ve “alanın da verenin de cehennemde” olacağını beyan etmiştir.³⁷³

3.6. TOPLUMSAL İLİŞKİLERDE EDEP

İslamiyet insanın topluluk içerisinde yaşamasını tavsiye edip birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemelerini isterken, onların huzur ve mutluluklarını sağlamayı arzu etmiştir. Bu arzunun gerçekleşmesi toplumsal ilişkilerin normal bir düzeyde tutulmasına bağlıdır.³⁷⁴ Sosyal bir varlık olması dolayısıyla her Müslüman bireyin içinde yaşadığı topluma karşı da yerine getirmekle yükümlü olduğu bir takım görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. İdeal bir insanın kendini toplumdan izole ederek yaşayamayacağını düşünürsek, söz konusu sorumlulukların hem birey hem de toplum açısından ne derece önemli olduğunun kavramış oluruz. Çünkü birey bu sorumlulukları yerine getirerek bir taraftan kendi iç dünyasında huzur ve mutluluğu yakalamış, diğer taraftan da toplum barışına katkıda bulunmuş olacaktır.³⁷⁵

3.6.1. Selamlaşmada Edep

İnsanlar, özellikle Müslümanlar arasında olması gereken ve Müslümanları birbirine sevdiren saydıran bu konu ve gerekliliği için Rasûlullah (sav.): “İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de gerçek manada iman etmiş olamazsınız. Ben yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi size söyleyeyim mi? Öyleyse aranızda selamı yayınız”³⁷⁶ buyurmuş, karşılaşan iki müslüman, birbirlerini tanımayan iki yabancı gibi, ilgisiz bir vaziyette yollarına devam edeceğine; birbirleri hakkında hayırlı bir temenniden sonra yollarına devam etmelerinin, her ikisi içinde insani bir hareket olacağını dikkatlere arz etmiştir.³⁷⁷

Bu konuyla ilgili ayet-i kerime’de “*Bir selamla selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın yahut aynısıyla karşılayın, şüphesiz ki Allah her şeyin hakkını gerektiği gibi arayandır;*” (Nisa, 4/86) buyrulurak selamlaşmanın önemi bildirilmiştir.

³⁷³ Ebu Davud, “Hediye” 35, 807.

³⁷⁴ Duman, 31.

³⁷⁵ Demirci, *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, 175.

³⁷⁶ Müslim, “İman”, 22.

³⁷⁷ Duman, 280.

Selam.” her türlü ayıp ve fenalıklardan uzak olmak manasındadır.”³⁷⁸ Tahiyye ise “ hayatın uzun olması anlamında duadır.”³⁷⁹ Aynı zaman da “selam” manasına da gelir ki bir kişiye “selamün aleyküm” demekten ibarettir.

Eskiden Araplar birbirleriyle karşılaştıkları zaman: “Allah sana ömürler versin”, ”Allah ömrünü uzatsın”, ”bin yıl yaşa” gibi sözlerle birbirlerini selamlamış.³⁸⁰ Fakat cahiliye devrinde olan bu selamlaşma şekli İslam’la birlikte yepyeni ve oldukça da geniş bir anlam kazanmış; Müslümana, hem dünya hem de ahiret saadetini kapsayan bir dua anlamında” selamün aleyküm” şekline dönüşmüştür. Böylece “dini ve dünyevi kötülüklerden uzak kalıp her an için selamet ve iyilikler üzerinize olsun” anlamına gelen “selam” lafzı ile selamlaşmak mü’minlere vacip olmuştur.³⁸¹

3.6.2. Komşuluk İlişkilerinde Edep

Sosyal hayat içerisinde herhangi bir neseb veya akrabalık bağı olmadan var olan önemli bir müesse de komşuluktur. Öyle ki, Hz. Peygamber: ”Cibril bana komşuyu o kadar tavsiye etti ki, komşuyu komşuya mirasçı kılacaktı zannettim;”³⁸² buyurmuş, komşuluk ilişkilerinin önemine dikkat çekmiştir. Yine bu konu ile ilgili Yüce Allah Nisa Suresinin 36. ayetinde ana-baba ve akrabaya ihsandan sonra komşuları zikrederek haklarına riayet edilmesini emrederek, komşuluk ilişkilerinin önemini belirtmiştir.

Toplum içerisinde komşuluk ilişkilerinin iyi olması, ailelerin mutluluk ve saadetlerini olumlu yöne etkileyen faktörlerden biridir. Ruhen cemiyet içerisinde yaşamaya ihtiyaç duyan insan için komşuluk ilişkileri, iyi ve kötü günlerini, sıkıntılı ve sevinçli anlarını beraber paylaşmaları; birbirlerinin neşe ve kederlerine ortak olmaları; inkar edilemez bir mutluluk kaynağıdır. Resulü Allah (sav.) bu gereği şöyle ifade etmiştir: “Kişinin mutluluğundan biri de salih bir komşuya sahip olmasıdır.”³⁸³

Hz. Peygamber komşuluk ilişkilerini imanın alameti olarak belirtip şöyle buyurmuştur:” Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna ihsanda bulunsun.”³⁸⁴

³⁷⁸ Duman, 280.

³⁷⁹ İsfehani, 324.

³⁸⁰ Razi, XXIV,39; Bkz. Razi,(Terc), XIII, 203.

³⁸¹ Razi, XXIV, 42; Razi, (Terc), (XIII) 213; Duman, 282.

³⁸² Buhari, ”Edep” 78.

³⁸³ Buhari, “Edep”54.

³⁸⁴ Buhari, ”Edep”78; Müslim, ”İman”168.

Başka bir hadis-i şeriflerinde de komşuluk ilişkilerine dikkat etmeyen, onu ihmal edenler için:” Komşusu aç olduğu halde kendis tok olan olan mü'min değildir”³⁸⁵, vurum duymazlığın akıbetini beyan etmiştir.

Muaz b. Cebel'den nakledilen bir hadis-i şerifte “ Senden borç isterse vermen, yardım dilerse yardım etmen, ihtiyacı olursa karşılamam, hastalanırsa ziyaretine gitmen, vefat ederse ölürse cenazesinde bulunman, bir hayırla sevinirse, beraber sevinip tebrik etmen, başına bir bela gelirse üzüntünü belirtip teselli etmen, tencerende pişenin kokusuyla ona eziyet etmemen veya ondan bir miktar ona tattırman, izni olmadan rüzgarını kesmek için binayı yükseltmemen, aldığın meyveden ona da vermen, çocuğunun elindeki yiyeceklerle dışarı çıkartmamandır”³⁸⁶ diyerek komşuluk edebini özlü olarak anlatılmıştır. Bu temel olmakla beraber, buna benzer daha birçok yönden komşuyu memnun etmek, İslam'ın meşru kıldığı ölçüde iyilik etmek elbetteki mümkündür. Bunu sınırlandırmak doğru olamaz. Zaman ve mekânın gerektirdiği şekilde, İslam'ın haram ve helal olarak değerlendirdiği esaslara uygun düştüğü ölçüde komşu “ evinde pişen yemekten bir hisse de ona ayırmak,³⁸⁷ zaman zaman hediye vermek,³⁸⁸ hiçbirşey bulamazsa güler yüzle karşılayıp hal hatır sormak,³⁸⁹ gibi komşuya iyilikte bulunabilir.³⁹⁰

3.6.3. Konuşma Âdabı

Hiç şüphe yok ki, insanın duyduğunu anlatabilecek organ olarak dil, çok önemlidir. Onu yerinde ve itidal içerisinde kullanmak kişinin kadrini yüceltir. Hz. Peygamber (sav.) “Kim bana iki çene arasındaki (dili) ile iki bacağı arasındaki hakkında teminat verirse, ben de ona cenneti garanti ederim”³⁹¹ buyurarak dilin ehemmiyetini bu şekilde beyan etmiştir.

Müslümanların birbirlerini sevip saymaları için konuşmalarında itidali gözetmeleri tatlı dil ve güler yüzlü olmaları önemli bir edep kaidesidir.” *Kullarına söyle: (herkesle) en güzel şekilde konuşsunlar*” (İsra, 17/53) buyuran Allah Teâlâ,

³⁸⁵ Buhari, ”Edep” 52.

³⁸⁶ Kurtubi, V,188.

³⁸⁷ Müslim, ”Bir ve's-sıla”, 42.

³⁸⁸ Tirmizi, ”Bir” 45.

³⁸⁹ İbn Mace, ”Ahkam” 15.

³⁹⁰ Duman, 208.

³⁹¹ Buhari, ”Rikak”, 22.

kalplerdeki nefreti giderici ve katıllıkları yumuşatıcı olması bakımından,” *Ona yumuşak söz söyleyin*” (Tâhâ, 20/44) ayetiyle de tatlı ve güzel konuşmayı tavsiye etmiştir.

Bu konu hakkında bir bab ayıran İmam-ı Maverdi (ö.450/1058) kişinin konuşurken takınması gereken edebini şöyle sıralamıştır:

1. Övme ve Yermeye aşırı gitmemelidir.
2. Diline hakim olup yapamayağı şeyleri söz vermemelidir.
3. Söylediklerini fiiliyle gerçekleştirmelidir.
4. Sözlerinin ses tonunu, maksad ve gayesine göre ayarlamalıdır.
5. Konuşurken sesini çirkin bir şekilde yükseltip bağırmasın.
6. Konuşma sırasında kötü ve çirkin sözlerden kaçınıp açıkça söylenmesi müstehcen olanları kinaye yoluyla ifade etmeli, dilini temiz tutarak ve edebini koruyarak maksadını ifade etmelidir.
7. Şarlatan ve düşük tabakanın örnekleriyle değil, edip alimlerin misalleriyle konuşmalıdır.³⁹²

3.6.4. Fakirlerle İlişkilerde Edep

İnsanlar, şekil ve görünüş bakımından birbirlerinden farklı oldukları gibi rızık bakımından da farklıdırlar. Bu farklılıkları, bir yönden çalışıp kazanabilme yeteneklerine bağlı olmakla beraber, (Necm, 53/39) bir yönden de Allah Teâlânın insanları, fakirlik ve zenginlikleriyle imtihan etmek için³⁹³ özellikle birbirinden üstün olarak yaratmasının neticesidir. Allah Teâlâ bu konuyu Kur'an'da “*Allah, rızık konusunda bir kısmınızı diğerlerinden üstün kılmıştır.*” (Nahl, 16/71), “*Bak biz, onları nasıl birbirinden üstün kaldık.*” (İsra, 17/21) buyurarak açıklamıştır. Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere, zengin veya fakir olmak her zaman insanın kendi kazanmasına bağlı olmayıp; aynı zamanda Allah Teâlâ'nın ihsan etmesi de gerekir.

Allah Teâlâ zengin kıldığını kimselerin, kendilerine verilmiş olan servetlerinde belli bir oranda sorumluluklarının olduğunu bizlere bizlere bildirmektedir. (Zariyat,

³⁹² Maverdi, 457-461.

³⁹³ Mülk, 67/2; Bakara, 2/155.

51/19) Yine başka bir ayette müslümanların fakirlerle ilgilenmesini, mallarından bir kısmını onlara infak etmesini emretmektedir.³⁹⁴

İslam dini, her konuda belli bir ölçü ve normal bir kaide koymuştur. Allah (c.c.), infak konusunda da Müslümanlara, kendi nefis ve ailelerini zarara uğratmamaları için gerekli ölçüyü koymuş ve bu münasebetlede: *”Elini boynuna bağlayıp büsbütün cimri kesilme, tamamen açıp tutumsuz da olma, yoksa açıkta kalır, pişman olursun;”* (İsra, 17/28) buyurmuştur. Bu ayetten çıkarılan sonuca göre cömert: istenmeden veren yahut istenmesiyle sevinen, imkânı nispetinde verdiği ile de mutluluk duyan kimsedir. Cömertlik ise, israf ve sıkı sıkıya mala bağlı olma arasında bir yol olup gereğine göre harcamak veya tumaktır, orta yolu takip etmektir.³⁹⁵ Aynı konuya Furkan suresi 67. Ayette de yer veren Allah Teâlâ Müslümanların orta bir yol tutarak hem israftan hemde cimrilikten kaçınmaları gerektiğini buyurmuş, Mü’minlerin uyması gereken infak edebini açıklamıştır.

Hangi fakire ne ölçüde infak edeceğimiz konusuna gelince, Allah Teâlâ infak edilecek kısmın, normal ihtiyaçların dışında, fazla olanında verilmesi gerektiğini bildirmiştir.³⁹⁶

Şüphesiz, bütün insanların ihtiyaçlarını karşılamak, onların sıkıntılarına çare olmak bir insanın üstesinden gelebileceği bir durum değildir. Ancak tercihe sebep olabilecek vesilelerle bir kısmına yardım etmek elbette mümkündür. İnfak konusunda akrabalık tercih edildiği için, Allah Teâlâ yukarıda ki ayette önce anne-baba, sonra sırayla akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolculuğu sırasında muhtaç duruma düşen kimseler infak konusunda tavsiye edilen sıradır. Bu sıraya riayet etmek Allah’ın bu konuda öğrettiği edeplerdendir.³⁹⁷

İnfak edilecek şeyin keyfiyetine gelince; malın en iyisinden vermek ise infakın edebi ve o ölçüde Allah’ı en çok razı edenidir. (Al-i İmran, 3/92) Yine infak edilen şeyin haram kazançtan verilmeyeceğini anlamaktayız. Bu demektir ki “ hoş olmayan, haram yollardan elde ettiğimiz ve kötü olan şeylerden infak etmek Allah’ın rızası

³⁹⁴ Duman, 233.

³⁹⁵ Gazali, III, 225.

³⁹⁶ Elmalılı, II, 91.

³⁹⁷ Duman, 236.

dışında bir davranıştır.³⁹⁸ Allah rızası için fakirlere vereceğimiz şeylerin” kendimizin göz yummadan alamayacağı adi ve bayağı şeylerden (Bakara, 2/267) değil de, mallarımızın iyisinden ve helal kazancımızdan, isteyerek, seve seve vermemiz infak edebine uygundur.³⁹⁹

Yine başka bir infak edebi de; alanın pişman edilmemesidir. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ; *“Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın...”* (Bakara, 2/264) buyurmuştur. Yaptıkları iyiliğin sonunda eziyet ve başa kakmak yolu ile müslümana sıkıntı vermenin, yapılan ibadeti boşa çıkardığı, edebe uygun davranmanın ise Allah katında mükâfatının verileceği belirtilmiştir.⁴⁰⁰

İsteyen kişinin şahsiyet ve durumu söz konusu olup vermeye layık görülmemişse; yahut; bir şeyler verme imkanımız yoksa, bu durumda geri çevirme normal bir mazerettir ve isteyen kişi tatlı bir sözle geri çevrilmelidir. Asla kırıncı olunmamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ bu konudaki edebi *“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır...”* (Bakara, 2/263) ayeti ile bildirmiştir. Bu edebe uymamak Allah’a saygısızlık olur. Yüce Allah Bu ayeti ile Müslümanları en güzele davet etmiş ve aklın ve insan tabiatının hoş karşılayıp çirkin saymıyacağı şekilde konuşmayı, istemesini başkasına yaymadan, söz ve davranışı ile zulmetmeksizin, gönlünü alarak hoş bir şekilde davranmayı işaret etmiştir.⁴⁰¹

3.6.5. Misafirlik ve Misafirlikte Edep

Müslümanın birbirlerine ikramda bulunup yardımlaşması, İslamiyetin genel ve en mühim ilkelerinden birisidir. Fakirlere yardım elini uzatmak, yolcuya yardım etmek, hasta ve kimsesizleri ziyaret etmek vs. gibi davranışlar Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın emridir. Misafirlikte sığınma ve korunma gibi bazı sebeplerden dolayı zaruri bir hal olduğu gibi, bazen de özellikle ziyaret maksadıyla olan özel bir durumdur. Misafir kabul etmek ve ona ikram, izzette bulunmak, Müslümanlar için önem verilmesi

³⁹⁸ Elmalılı, II, 221.

³⁹⁹ Elmalılı, II, 223.

⁴⁰⁰ Duman, 240.

⁴⁰¹ Razi, VII, 53; Bkz. Razi, (Terc),V, 484.

gereken inançla ve insanlıkla ilgili bir konudur. Hal böyle olunca, konu ile ilgili ayet-i kerimleri tesbit edip gerekli edebi ortaya koymak gerekir.

Misafirlik edebinin ilki “ev sahibinin giyim ve kuşamına önem vermesidir.” Her müslümanın güzel giyinmesi, özellikle düğün ve bayram gibi sevinçli günlerinde süslenmesi gerektiği gibi, özellikle misafir kabul edeceği günlerde, gelen misafirlere hoş görünümü ile de ikramda bulunmuş olmak için temiz ve yeni elbiseler giyinmesi İslam dininin arzu ettiği edeptendir. Allah Teâlâ misafir ağırlama hususunda yiyecek giyecek ve süslenilecek şeylerde harcama yapmayı, mübah bırakmıştır. İsrafa dalmamak şartıyla, süslenmenin her çeşidinin mübahlığına delildir.⁴⁰²

Yine ev sahibinin misafiri güler yüzle karşılaması da edeptendir. Allah Teâlâ’nın Rasûlullah’a (sav.) hitapla buyurduğu: “*Sana, İbrahim’in ikram görmüş misafirlerinin kıssası geldi mi?*” (Zariyat, 51/24) ayeti, onların güler yüzle karşılanmaları, en temiz ve en güzel yere oturtulmaları, acele olarak yemeklerin en güzelinin kendilerine sunulması anlamıyla misafir karşılayıp ağırlamanın edebine işaret eder.⁴⁰³

Misafirleri güler yüzle karşıladıktan sonra istirahat edecekleri yere alıp onları bir müddet yalnız bırakmak da yine ayet-i kerimenin açıkladığı edepten kabul edilmektedir. Zira Allah Teâlâ’nın, İbrahim (a.s.) hakkında “*Hızlıca hanımının yanına sıvıştı;*” (Zariyat, 51/26) buyurmuş olması bu edebe riayet eder. Fahreddin Razi (ö. 607/1210) bu ayeti “istirahat etmeleri ve de evsahibinin yanında utançlarından dolayı yapamayacakları ihtiyaçlarını yerine gidermeleri için normal bir süre misafiri yalnız bırakmak uygun bir davranıştır” diye tefsir etmiştir.⁴⁰⁴

Ev sahibinin uyması gereken edeplerden biri de; misafirleri yemeğin olduğu yere götürmeyip, yemeği misafirlerin yanına götürmesidir. Nitekim ayet-i kerimede “*İbrahim (a.s.) onların önüne koyup «Yemez misiniz?» demişti;*” (Zariyat, 51/27) buyrularak hem yemeğin misafirin önüne götürülmesini hemde nazik bir şekilde yemeğe davet edilmesi gerektiğini göstermektedir.⁴⁰⁵ Yine misafirleri, yemek esnasında farkına vardırmadan kontrol edip varsa ihtiyaçlarını karşılamak ve “yeyip-

⁴⁰² Razi, XI, 63; Bkz. Razi, (Terc), X, 348.

⁴⁰³ Razi, XXVIII, 210; Bkz. Razi, (Terc), XX, 364.

⁴⁰⁴ Razi, XXVIII, 211; Bkz. Razi, (Terc) XX, 365.

⁴⁰⁵ Razi, XXVIII, 211; Bkz. Razi, (Terc) XX, 365.

yemediklerine bakmak, yemeleri için teşvikte bulunmak da” ev sahipliğinin edebindendir.⁴⁰⁶

Misafirin uyması gereken edep kaidelerine gelince bunların başında geleceği zamanı önceden bildirmesi gelmektedir.” Nitekim müfessirlerimiz Nur Suresi 27. ayet-i kerimesinin te’deb ettiği yüce bir terbiye olarak nitelendirmişler ve burada geçen “İstinas ile, eve girmeye müsait olup olmadığını anlama, tanışıp ünsiyet kurmak, eve girmeden önce izin almak manalarının kastedildiğini” bildirmişlerdir.⁴⁰⁷ Yine misafirinde, misafirlik edebine uygun olarak güzel giyinmesi ve gireceği eve selam vererek girmesi edeptendir.⁴⁰⁸

3.3.6. Toplantı ve Meclis Âdabı

Bir meclise gelen her Müslümanın, orada bulunanlara selam vermesi Allah Teâlânın ilahi terbiyesidir. Meclise girerken oradakilere selam verme, o mecliste oturmaya layık olduğunu ifade etmek demek olacağından girerken selam vermek meclisin ilk edebindendir.⁴⁰⁹ Meclise gelen kimse selam verdiği zaman oradakilerin de ona karşılıklı bulunmaları, selamını en güzeli ile karşıladıktan sonra yer gösterip oturmasına yardımcı olmaları icap eder. Fakat bazı sebeplerden dolayı yer gösterilmediği takdirde “Ey iman edenler! Size, *“Meclislerde yer açın” denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, “Kalkın”, denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”* (Mücadele, 58/11) ayetinde belirtildiği üzere toplantı yöneticisi tarafından bazılarının kaldırılıp yer açılması da edebe uygundur.

Büyük ve saygı değer bir kimse için ayağa kalkmak, oturması için yer gösterip ikramda bulunmak, müminler arasında sevgi muaşeretini kuvvetlendirecek edeptendir. Ancak bu edebe riayeti sadece toplantı yerleri ve salonlarla sınırlandırmak doğru olmaz. Aynı davranışlar toplu taşıma araçlarında, özellikle izdiham olan her yerde olmalıdır. Kadınlara, çocuklara ve saygıdeğer büyüklere bilhassa yaşlılara hiç kimseden uyarı ve

⁴⁰⁶ Duman, 304.

⁴⁰⁷ Zemahşeri, III, 58; Elmalılı, VI, 99.

⁴⁰⁸ Duman, 309-310.

⁴⁰⁹ Duman, 358.

ikaz beklemeden, gereken ilgiyi göstermek de yukarıda zikrettiğimiz ayet-i kerimenin işaret ettiği edeptir.

Toplantılar ne maksatla yapılırsa yapılsın, orada bulunan şahısların, giriş edebine uymaları da Müslümanların birbirine karşı saygılarının gereğidir. Bu konu ile ilgili Allah Teâlâ “*Mü’minler ancak Allah’a ve peygamberine inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir.*” (Nur, 24/62) buyurarak toplantı başkanından veya yanında bulunan şahıslardan, uygun bir mazeretle müsaade aldıktan sonra ayrılmanın, edebe uygun olduğunu bizlere göstermiştir.⁴¹⁰

Yine toplantı edeplerinden bir kaçını da; boşboğazlık etmemek, güler yüzlü olmak, fısıltı ile konuşmamak, insanların gizli hallerini araştırmamak, toplantıdan kalkarken Allah Teâlâyı hamd ve tesbih etmek şeklinde sıralayabiliriz.⁴¹¹

3.6.7. Gayr-i Müslimlerle İlişkilerde Edep

İslam’a göre insanlar Allah katında inananlar ve inanmayanlar olarak iki kısma ayrılırlar. Dünyada yaptıkları bu tercihe göre hak ettiklerinin karşılığını göreceklidir. Fakat insan olarak hepsi yaratılmışların en şerefli olma değerine sahiptir. Şüphe yok ki, inanan insanlar, inanç ve takvâları bakımından, Allah katında üstün derecelere sahiptirler. İnsanlığı bir bütün olarak kabul eden Kur’an, ilişkileri dostluk, yardımlaşma, sulh, hoşgörü ve müsamaha üzerine kurmaktadır. Müslümanlara karşı düşman ve kötü emelleri olmayan Gayr-i Müslimlerle iyi ilişkilerin kurulmasını yasaklamaz. Aksine düşmanlıktan uzak insanların birbiriyle iyi hususlarda yardımlaşmalarını emreder.⁴¹²

Allah Teâlâ savaş halinde bile Gayri Müslimlere karşı nasıl bir edep içerisinde olacağımızı: ” *Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez,*” (Bakara, 2/190) ayetiyle bildirmiştir. Kadınlar, çocuklar, mabetlere sığınanlar ve yaşlıların öldürülmesini; gereksiz yere ağaçları kesip hayvanları telef etmeyi yasaklamıştır.⁴¹³ Anlaşmalara riayet etmek, karşı taraftan bozma alametleri belirmediği müddetçe sözünde durmak, şayet anlaşmanın

⁴¹⁰ Duman, 262.

⁴¹¹ Duman, 362-370.

⁴¹² Remzi Kaya, *Kur’an’a Göre Ehli Kitap ve İslam*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2011, 242.

⁴¹³ İbn Kesir, I, 226.

bozulması gerekiyorsa bozma kararını karşı tarafa bildirmek yine İslam'ın emrettiği insanlık kurallarındandır.⁴¹⁴

Gayri Müslimlerle alışveriş yapmak, onlarla alay etmemek, özellikle inançlarına ve ilahlarına hakarete bulunmamak, itikatlarına saygı göstermek İslamın edeplerindendir.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Duman, 214.

⁴¹⁵ Kaya, 242-250.

SONUÇ

Allah Teâlânın razı olduğu en mükemmel din olan İslam dini, getirmiş olduğu ilahi kanunları, ahlâki kuralları ve edebi ölçüleri ile insanların dünya ve ahiret saadetine erişebilmeleri için takip edilebilecek en doğru yoldur.

Helal kılıp yapılmasını emrettiği her şey insanların menfaatine; haram sayıp yasakladıkları da mutlaka insana zarar veren şeylerdir. Allah Teâlâ, Kur'an'da, ahkam ve ahlâki olduğu gibi, insanlar arası ilişkilerde bir edep ve nezaket kaidesi olarak uyulabilecek muaşeret esaslarını da kendisi tanzim etmiştir. Müslümanların uymaları ve onunla kolay ve Hakk'a uygun bir hayat yaşamaları için bu kuralları Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmiştir.

Genel anlamda Kur'an ayetleri incelendiğinde “edep” kelimesinin geçmediği görüle de, “anlam alanıyla ilgili olarak Kur'an'a hakim olan bir ahlâki bir olgu olduğu görülmüştür. İlk anlamları “davet, ziyafet, beğenme, incelik” olan edep kavramı daha sonra “ kendisiyle hatanın her çeşidinden sakınılacak şeyleri bilmek, iffet, utanma, hayâ, zerafet, nezaket, insaf “v.b. gibi bütün güzel huyları ifade eden terim olmuştur. Biz de ilk olarak “edep” ile ilgili yapılan tarifleri ve açıklamaları ortaya koymaya çalıştık. Daha sonra Kur'an'da geçen “edep” ile ilintili kelimelerin anlam ağını oluşturarak; Allah Teâlâ'nın insanoğluna en mükemmel şekilde nasıl davranması ve bu davranışlarını ne şekilde hayata geçirmesi gerektiğini, edep kelimesinin güzel ahlâk anlamındaki bütün kavramlarla ilişkili olduğunu Kur'an ve Sünnet rehberliğinde ortaya koymaya çalışıldı.

İkinci bölümde ise; bizleri yoktan var edip kendisinden haberdar eden Yüce Rabbimiz'e, O'nun nişanelerine ve bizlere rehber olarak gönderdiği peygamberlere karşı nasıl bir tavır takınmamız gerektiğini göstermeye çalıştık. Müminlerin Allah'a, dine, Kur'an'a peygamberlere ve manevi değerlere karşı içten ve derin bir saygı içerisinde olduğunu belirdik. Kur'an ayetlerinde müminlerin Yüce Allah'a olan saygı ve sevgilerini, Hz. Peygamber'e itaat ve edeple davranma noktasındaki ayetleri ortaya koymaya çalışıldı. Allah'ın emirlerine saygıyla yaklaşmanın insanın derecesini yükselttiği, uyulmaması veya hafife alınması halinde azaba maruz kalınacağı açıkça bildirilmektedir.

Yüce Allah kendine itaat ve edepten sonra peygamberlere karşı gelmeden onlara itaatte bulunmamızı emretmiştir. Peygamberlere karşı çok küçük sayılabilecek saygısızlığın farkına varmadan salih amelleri yok edeceği, ama ufak bir nezaketin ise cennet ile mükafatlandırılacağı dikkat çekmektedir. Allah Teâlâ müminlere, Resulullah'ın (sav.) hiçbir konuda önüne geçmemelerini, edep ve hürmette kusur sayılabilecek her türlü söz ve davranışlardan uzaklaşmalarını, adıyla çağırmaı, şahsına ve yüce makamına layık bir şekilde hitap etmelerini emretmiştir. Peygamberimizin (sav.) adı anıldığında O'na salat-ü selam getirmek suretiyle de giyaben tazim ve hürmet göstermemizi istemiştir. O'na yapılan bir saygısızlık ve edepsizlik Allah'a yapılmış gibidir. Müminler Allah'a nasıl bir saygı gösteriyorlarsa bütün peygamberlere karşı aynı saygıyı göstermek durumundadır.

İbadetlerin şekilsel olarak bir takım davranış formları bulunsa da, bununla birlikte ibadetin özünü ihlas, samimiyet ve kulluk şuuru oluşturur. İbadetlerin ifası esnasında yapılan şekilsel hareketler bir bakıma suyu muhafaza eden kap veya özü çevreleyen, koruyan kabuk gibidir. Ancak Kur'an'da dini yalnızca Allah'a has kılarak ibadet etmekle ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Şekilsel olarak tamam olan bir ibadet niyet ve edep ile ilgili bir sıkıntıdan dolayı ifsat olabilir. Bu nedenle ibadetlerde her iki unsuru da göz önünde bulundurmanız gerekir.

Üçüncü bölümde ise; sosyal bir varlık olan insanın birbirleriyle olan münasebetlerini ortaya koymaya çalıştık. Yüce Rabbimiz Kur'an'da bu ilişkileri en açık bir şekilde belirtmiştir. İnsanoğlunun medeniyet çarkında öğütüldüğü çağımızda Rabbimizin öğütlerine kulak verip uygulamanın insanlık haysiyetiyle birebir örtüştüğü gözlenirken, İlâhi hitabın arka plana atılması durumunda insanlığın "hayvanlardan daha aşağı" duruma düşebileceği görülmüştür.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de kadın-erkek , evlat-ebeveyn, amir-memur, karı-koca ilişkilerini; hatta selamlaşma, konuşma, yeme, içme gibi toplumsal alanın her noktasına temas eden her türlü edebi bizlere bildirmiştir. Kur'an tabiri ile "yaş ve kuru" açıklamadık hiçbirşey kalmamıştır. Hükümleri kıyamete kadar geçerli olacak olan Kur'an-ı Kerim'deki edep ve ahlâk ilkelerini belirleyip hayatımıza yansıtmamız hem dünya hem de ahiret saadetimize vesile olacaktır. Bu kaideleri gelecek nesillere aktarmamızda yine hem dini hem de sosyal sorumluluğumuzdur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (I-VI), Beyrut 1969.
- Ağırman, Cemal, *H. Peygamber'in Sünnetinde İtaat*, Ensar Yay., İstanbul 2004,
- el-Askalâni, Ali b. Hacer, *Fethu'l- Bâri*, (I- XV), Darul Feyha, Beyrut 1993.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an-ın Çağdaş Tefsiri*, (I-XII) Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2000.
- el-Askerî, Ebu Hilal, *el-Furûkfi'l-Luga*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1979.
- El-Bağdadi, Abdülkadir, *Hizânetü'l-edeb*,(I-XI) Neşr; Abdüsselâm M. Harun, Kahire, 1986.
- Bayındır, Abdülaziz , “Adab”Md, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I,
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l- Buhari*,(I- VIII), el- Meketebtü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Tercüme ve Şerhi*, (XVIII) Akçağ Yayınları, Ankara 1995,
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (1. Baskı), Rehber Yayınları, Ankara 1997.
- Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*,(I-XIV), Anadolu Yayınları, İstanbul 1986.
- Cilacı, Osman, “Dua” Md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX.
- el- Cürcani, Seyyid Şerif, *Ta'rifat* , (Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun), Litaria Yayınları, İstanbul 2014.
- Çağrı, Mustafa, “Muhammed” Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX .
- , “Edep” Md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 412.
- , “İffet” Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000 XXI, 506.
- Darimi, ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, (I-II) Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Demirci, Kürşat, “Hayvan” Md, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII.

- Demirci, Muhsin, *Kur'an-ın Ana Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012
- , *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, 215.
- Dihlevi, Şah Velîyullah, *Hüccetullahi'l-Baliga*, (I-II), Thk. Seyyid Sabık, Tsz.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 1991.
- Dönmez, İbrahim Kafi, "Muhammed" Md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX.
- Duman, M. Zeki, *Kur'an-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret*, İpek Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Ebû Dâvûd, Süleyman. b. El-Eş as-es Sicistani, el-Ezdi, *es-Sünen*, (I-V), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ebu Nasr es-Serrac, *El-Lüma*, (Çev.: Hasan Kamil Yılmaz), Altınoluk Yayınları, İstanbul 2010.
- Efendioğlu, Mehmet, "Sahabe" Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV.
- , *Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dini Hükmü*, Hadis Tetkikleri dergisi,
- SÜHA Danışmanlık Araştırma Yay., İstanbul 2010, sayı 8.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (I-III), (Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1996.
- Faruki, Abdullah, *Zahiri ve Batıni Edebler*, Fiav Yayınları Ankara 1996, 16.
- Gazali, Ebu Hâmid Muhammed bin Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, (I-IV), (Çev.: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahman el- b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitabu'l- Ayn*, (I-VIII), Beyrut 1988.
- Haluk Sena Arı – Kadriye Bayraktar, *Dünden Bugüne Edep Geleneğimiz*, Eşik Yayınları, İstanbul 2011.
- İbn Abidin, Seyyid Muhammed Emîn bin Ömer bin Abdülazîz, *Reddül Muhtar*, (I- XVIII) Şamil Yayınları, (Terc. Ahmed Davudoğlu vd.)

İbn Kayyim el Cezviyye, *Dua ve Yasam*, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul 2006.

İbni Mâce, ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el Kazvini, *Sünen-i İbni Mace*, (I-II) Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

İbnu Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, (I-X), Beyrut 1968.

İbn Kesir, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer, *Tefsîrül Kur'ânul Azim*, (I-X), Darul Fahya, Beyrut 2005.

İkbal, Muhammed, *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, (Çev. Sofi Huri), Kırkambar Yayınları, İstanbul 2002.

El-İsfehani, Rağib, *Müfredat*, (Çev.: Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2012.

El- Kaabisi, Ali b. Muhammed b. Halef, *İslamda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara,1996.

Kadı İyaz, Ebi'l-Fadl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî, *eş-Şîfa bi Tarîfi Hukukî'l-Mustafa*, (Çev.,Naim Erdoğan-Hüseyin S. Erdoğan), Bedir Yayınevi, İstanbul 2015.

Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara, 2006.

Karaman, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*,(I-V) DİB. Yayınları, Ankara 2012.

-----, Karaman, Hayrettin, vd., *İslam İlmihali*,(I- II) DİB. Yayınları, Ankara 2006.

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Bir Dini Tecrübe olarak Kur'an'da Huşu”, *Tasavvuf Dergisi*, yıl: 6 (2005), sayı: 15.

Kaya, Remzi, *Kur'an'a Göre Ehli Kitap ve İslam*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2011.

Kılavuz, A.Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul 2013.

Kınalızâde, Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alai*, (Derleyen Mustafa Koç) Klasik Yayınları, İstanbul 2012.

- Koca, Ferhat, “İbadet” Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XIX.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, (I-XX), (Terc: M.Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul 2005.
- Kuşeyri, Abdülkerim, *er- Risaletü'l Kuşeyriyye fi't-Tasavvuf*, (Çev.: Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları İstanbul 2012.
- Kutub, Muhammed, *İslam ve Materyalizme göre İnsan*, (Çev., Kemal Sandıkçı ve Mehmet Akif Aydın), Şamil Yayınları, İstanbul.
- Maverdi, İmam Ebü'l Hasan, *Edeb'üd-Dünya ve'd-Din*, (Çev.: Ali Akın), Çelik Yayınları, İstanbul.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an*, (I-VII), (Çev.: Muhammed Han Kayani), İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Miskeveyh, Ahmed bin Muhammed, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (Çev.: Abdulkadir Şener ve Diğerleri), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Münâvi, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacül arifin b. Ali, *Feyzü'l-kadir Şerhü'l Camii's-Sagır Min Ehadisi'l-Beşiri'n-Nezir*, (I-VI), (Tashih: Ahmed Abdüsselam), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin, Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *el-Camiu's Sahih*, (I-II), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî: Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (I-III) Yasin Yayınevi, İstanbul 1991.
- Okcu, Abdülmecit, *Kur'an ve Bilim Açısından Yaratılış*, Fecr Yayıncılık, Ankara 2015.
- Özarlan, Selim, “Hz. Peygamber’e Yönelik Saygısızlıklar”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 5(2), yıl 2007.
- Özervarlı, M. Sait, “Şiar” Md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX,
- Özel, Mustafa, “Kur'an-ı Kerim Okuma Adabı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 43(2), Haziran 2007.
- Özpınar, Ömer, *Ezanı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sami, *Dualar ve Zikirler*, Erkam Yayınları, İstanbul 2015.

- Râzî, Fahreddin b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebir, (Mefatihu'l- Ğayb)*, (I- XXIII), (Çev.: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Cafer Sadık Doğru), Huzur Yayınları, İstanbul 2013.
- Rıfât, Ahmet, *Tasvîr-i Ahlâk*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul tsz.
- Sabuni, Muhammed Ali, *Ravai'u'l-Beyani Tefsiru Âyati'l-ahkam Minel Kur'an*, (I-II), (Çev.,Mazhar Taşkesenoğlu), Şamil yayınları, İstanbul 2011.
- Sarıcık, Murat, “Hz. Peygamber’in Canlılara Şefkât ve Merhameti”, *Tebliğler, SDÜ, İlâhiyat Fakültesi, III. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 20 Nisan, 2000.
- Sarıcık, Murat, “Hayvanlara Şefkat ve Merhamet açısından Bazı Cahiliye Adetlerine Son Verilmesi”, *S.D.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, sayı 33.
- Selvi, Dilaver, *Edep Bir Tâc İmiş*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.
- Sıbai, Mutafa, *İslam Medeniyetinden Altın Tablolar*, (Çev. M. Sait. Şimşek), Uysal Yayınları, İstanbul 1979.
- Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el- Camiu's-Sağir*, (I-III) (Çev.:Seyit Avcı), Serhat Yayınları, İstanbul 2013.
- Şener, Mehmet, “Huşu” Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII.
- Taberi, Ebu Cafer, *Cami'ul Beyân an Tevil'il Kur'ân*, (XXX) Darül İhya, Beyrut 2001.
- Tetik, Necati, *Kıraat İlminin Ta'limi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- Tirmizî, Ebu Muhammed b. İsa b. Serve, *es-Sünen*,(I-III)Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut.
- Topaloğlu, Bekir, “Peygambere Saygısızlığın Dini Hükümü”, *Diyanet Dergisi*, 25(4), Ankara.
- ,“Rahman” Md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul 2007, 415.
- Varol, M.Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Sevgisi, Nedir? Nasıl Olmalıdır?* İstem, Yıl:1, Sayı:2, 2003.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X) (Sadeleştirenler; İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Yayınları, İstanbul 2014.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber” Md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV.

Yeşil, Mahmut, “Kur’an-ı Kerim Okuma Adabı”, *Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı, 4, yıl.1994.

Yıldız, Abdullah, *Dua Söylemden Eyleme*, Pınar Yayınları İstanbul 2006.

Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza, *Tacü'l-Arus*, (I-X), Beyrut 1994.

Zemahşeri, Ebu'I-Kasım Carulllah Mahmud b. Ömer, *Esasü'l-Belağa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

-----, *el-Keşşaf*,(I-IV) (1. Baskı), Dârül Marife, Beyrut 1995.

ez-Zernuci, Burhaneddin, *Ta'lim'ül Müteallim*, (Tercüme; Ali Kara), Şifa Yayınları, İstanbul 2016.

Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru'l-Münir*, (Çev.: Hamdi Arslan vd.), Bilimevi Yayınları, İstanbul 2003

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mahmut Sami Delen
Doğum Yeri ve Tarihi	Edirne- 15.02.1984
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Erzurum Ün. İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça-İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı- M.E.B
İletişim	
E-Posta Adresi	mahmutsamidelen@hotmail.com
Tarih	2017